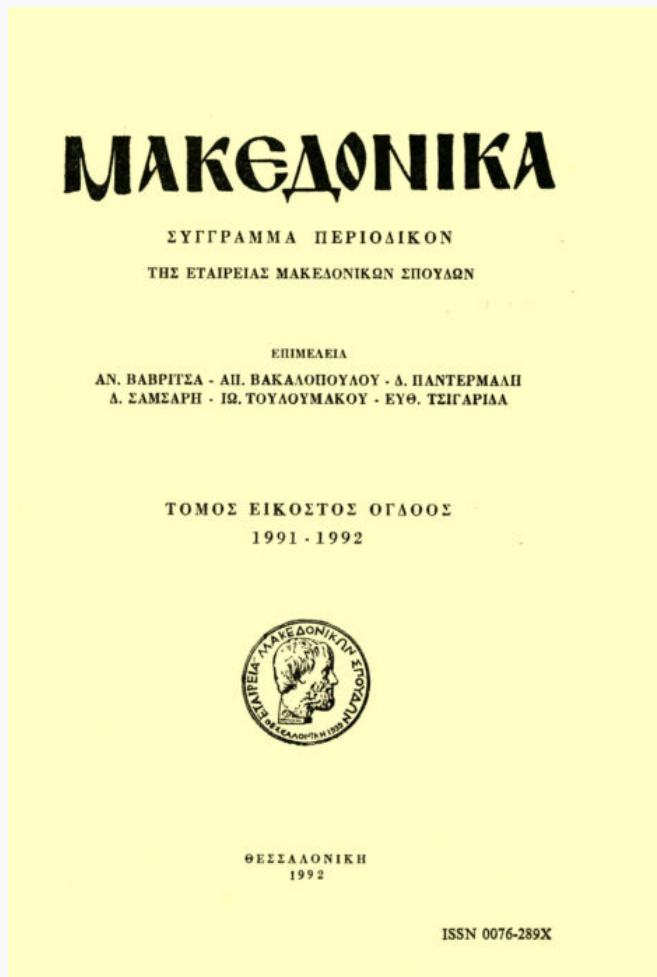


## Μακεδονικά

Τόμ. 28 (1992)



Πήλινα θεατρικά ειδώλια από τη μακεδονία και τη Θράκη, Πέλλα, Αμφίπολη, Άβδηρα

*Ευσεβία Χασάπη-Χριστοδούλου*

doi: [10.12681/makedonika.154](https://doi.org/10.12681/makedonika.154)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

### Βιβλιογραφική αναφορά:

Χασάπη-Χριστοδούλου Ε. (1992). Πήλινα θεατρικά ειδώλια από τη μακεδονία και τη Θράκη, Πέλλα, Αμφίπολη, Άβδηρα. *Μακεδονικά*, 28, 268–324. <https://doi.org/10.12681/makedonika.154>

## ΠΗΛΙΝΑ ΘΕΑΤΡΙΚΑ ΕΙΔΩΛΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΘΡΑΚΗ. ΠΕΛΛΑ, ΑΜΦΙΠΟΛΗ, ΑΒΔΗΡΑ

Στο άρθρο αυτό<sup>1</sup> παρουσιάζονται ἀδημοσίευτες τερρακότες ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ποὺ ἀνήκουν στὰ λεγόμενα «dramatic monuments», σύμφωνα μὲ τὴν ὀρολογία τοῦ T.B.L. Webster. Τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς κ. Αἰκ. Σιγανίδου στὴν Πέλλα<sup>2</sup>· τὰ ὑπόλοιπα προέρχονται ἀπὸ τὰ Ἐβδήρα καὶ τὴν Ἀμφίπολη.

Τὰ εἰδῶλια τῆς Πέλλας ἀποτελοῦν τὸ δεύτερο σὲ σημασία σύνολο τέτοιων εὐρημάτων, μετὰ ἀπὸ τὸ γνωστὸ σύνολο τῆς Ὀλύνθου<sup>3</sup>. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ξεχνοῦμε ὅτι καὶ τὰ Ἐβδήρα ἔχουν δώσει σημαντικὰ εὐρήματα<sup>4</sup> καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη ἔχουμε τὸ μοναδικὸ ἐγχρωμο πλακίδιο μὲ προσωπεῖα ἠθοποιῶν τῆς Νέας Κωμωδίας<sup>5</sup>. Πήλινα θεατρικὰ εἰδῶλια ἔχουν βρεθεῖ καὶ στὴ Θάσο<sup>6</sup>.

Στὸ ἄρθρο, μετὰ τὴν εἰσαγωγή, παρουσιάζεται ἕνας κατάλογος τῶν πήλινων θεατρικῶν εἰδωλίων, δημοσιευμένων καὶ ἀδημοσιευτῶν, τῆς Ὀλύνθου, τῆς Πέλλας, τῆς Ἀμφίπολης, τῆς Θάσου καὶ τῶν Ἐβδήρων, γιὰ τὸν ὅτι ἔχουν δημοσιευτεῖ, ὥστε νὰ δίνουν πληροφορίες γιὰ τὴ θεατρικὴ ζωὴ τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, τὰ συμπεράσματα στὸ τέλος ἀφοροῦν ὄχι μόνον τὴν Πέλλα, τὴν Ἀμφίπολη καὶ τὰ Ἐβδήρα ἀλλὰ καὶ τὴν Ὀλυνθο καὶ τὴ Θάσο.

### ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θεατρικὰ εἰδῶλια ὀνομάζονται αὐτὰ ποὺ εἰκονίζουν δραματικὰ πρόσωπα καὶ ὀρισμένα ποῦ, χωρὶς νὰ εἶναι ἄμεση ἢ σχέσηη τους μὲ τὸ θέατρο, ἔχουν ἐπιρραστῆ ἀπὸ θεατρικὲς παραστάσεις.

1. Τὸ ἄρθρο ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς μεταπτυχιακῆς μου ἐργασίας ποὺ ἐπόπτευσαν οἱ καθηγητὲς κ.κ. Γ. Σηφάκης καὶ Δ. Παντερμαλῆς. Ἡ ἐργασία ὑποβλήθηκε στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης μὲ τίτλο «Πήλινα θεατρικὰ εἰδῶλια Μακεδονίας».

2. Εὐχαριστῶ ἰδιαιτέρη τὴν κ. Αἰκ. Σιγανίδου γιὰ τὴν ἄδεια ποὺ μοῦ ἔδωσε νὰ μελετήσω τὰ εἰδῶλια.

3. D. M. Robison, Excavations at Olynthus IV, Βαλτιμόρη 1931· VII, Βαλτιμόρη 1933· XIV, Βαλτιμόρη 1952.

4. Δ. Λαζαρίδης, Πήλινα Εἰδῶλια Ἐβδήρων, Ἀθήνα 1960.

5. Ἔργον 1958, 74, εἰκ. 77. B.C.H. 83 (1959) 711, εἰκ. 4. MINC<sup>2</sup>, 66, XT,

6. MOMC<sup>2</sup>, MINC<sup>2</sup>,

Στά επόμενα κεφάλαια παρουσιάζονται θεατρικά ειδώλια που βρέθηκαν στο Μακεδονικό χώρο, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που βρέθηκαν στα Ἀβδηρα. Πηγή εμπνευσης αυτών των μορφών είναι οι θεατρικές παραστάσεις που δίνονταν από περιοδεύοντες και ντόπιους θιάσους στις Μακεδονικές πόλεις.

Το πρόβλημα του προορισμού των ειδωλίων γενικά, δεν έχει ακόμη λυθεί. Πολλοί είναι οι ἀρχαιολόγοι που ἀμφισβητοῦν τὴν καθαρὰ θρησκευτική τους σημασία, ὅπως και τὸν ἀποκλειστικὰ ταφικὸ προορισμὸ τους (Συνοπτική παρουσίαση τοῦ προβλήματος στὸ βιβλίο τῆς Mollard-Besques, «Les terres-cuites grecques», Paris 1963, σ. 30-35).

Ἐπάρχουν ειδώλια διακοσμητικά, ἀναθηματικά και ταφικά. Εἶναι ὁμως δύσκολο —μὲ ἑξαιρεση τὰ θρησκευτικά (λατρευτικά)— νὰ τὰ διακρίνουμε. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, εἶναι ἀνοικτὸ τὸ πρόβλημα τῶν ειδωλίων ποὺ προορίζονταν γιὰ τοὺς τάφους. Κατασκευάζονταν μὲ μοναδικὸ τους σκοπὸ νὰ τοποθετηθοῦν σὲ τάφους ἢ ἦταν ἀντικείμενα τοῦ σπιτιοῦ, διακοσμητικά ἢ θρησκευτικά, ποὺ ὅταν πέθαινε ὁ κάτοχός τους τοποθετοῦνταν στὸν τάφο του:

Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλύνθου κερδίσαμε μία σημαντικὴ μαρτυρία: ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν ειδωλίων ποὺ βρέθηκαν σὲ τάφους ἀναιρεῖ τὴν ὑπόθεση ποὺ παλιότερα εἶχε διατυπωθεῖ ὅτι τὰ ειδώλια διατηροῦνταν μέχρι τὸ θάνατο τοῦ κατόχου τους και μετὰ τοποθετοῦνταν στὸν τάφο [BCH 9 (1885) 165 κ.ἑξ. D. M. Robinson, «Olynthus XIV», σ. 65].

Μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλύνθου ἀποδείχθηκε ὅτι τὰ ειδώλια δὲν εἶναι ἀναγκαστικὰ ταφικὰ ἀντικείμενα, φτιαγμένα εἰδικὰ γιὰ νὰ τοποθετηθοῦν στὸν τάφο μαζί μὲ τὸ νεκρὸ, ἀφοῦ μόνο τὸ ἓνα τέταρτο τῶν ειδωλίων ποὺ ἦρθαν στὸ φῶς, προέρχονται ἀπὸ τάφους («Olynthus XIV», σ. 43).

Τὰ θεατρικὰ ειδώλια ἐμφανίζονται στὸν 4ο αἰ. π.Χ. Ἡ Thompson (AJA 70, 1966, σ. 55), ἡ μόνη ποὺ ἔχει ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ προορισμοῦ τῶν θεατρικῶν ειδωλίων, σὲ αὐτὸ της τὸ ἄρθρο συνδέει τὴν ἐμφάνισή τους μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ λίθινου κοίλου τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου. Πηγὴ εμπνευσῆς τους ἦταν τὸ ἀττικὸ δρᾶμα.

Σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα δημιουργήθηκαν οἱ θεατρικοὶ τύποι, ποὺ ἀνταποκρίνονταν στὴ θεατρικὴ πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς: πήλινα ειδώλια, μικρὰ σὲ διαστάσεις, ποὺ φοροῦν τὸ προσωπεῖο και τὴν ἐνδυμασία τοῦ συγκεκριμένου ἡθοποιοῦ-χαρακτῆρα ποὺ ἀναπαριστοῦν.

Ὅπωςδὴποτε οἱ μορφὲς τῶν ἡθοποιοῶν πρωτοδημιουργήθηκαν στὴν Ἀθήνα: ἡ θεματογραφία τους και τὸ στῦλ τους ἀνταποκρίνονται στὸ ἀττικὸ γούστο. Οἱ τύποι διαδόθηκαν σ' ὅλοκληρο τὸν κόσμο, ἀφοῦ τὸν ἴδιο τύπο μπορούμε νὰ τὸν συναντήσουμε σὲ διαφορετικὰ, πολὺ ἀπομακρυσμένα μετὰξὺ τους, μέρη. Ἡ μεγάλη τους διάδοση ὀφείλεται στὸ πάθος τῶν ἀνθρώ-

πων για τὸ θέατρο ποὺ ἦταν ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ζωῆς τους. Στὴ θεατρικὴ ἐπίδραση πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ καὶ ἡ ἐμφάνιση ὀλόκληρου τοῦ μὴ θρησκευτικοῦ θεματολογίου ποὺ ἐμφανίζεται στὸν 4ο αἰ. π.Χ. Ἡ μεγάλη λαϊκότητα τῶν τύπων γρήγορα ἔκανε τὰ θεατρικὰ εἰδῶλια ἐμπορεύσιμο εἶδος· προσφέρονταν γιὰ ἀγορὰ στοὺς ἐπισκέπτες ἀπὸ τὶς ξένες πόλεις ποὺ ἔρχονταν στὴν Ἀθήνα καὶ δὲν ἔχαναν τὴν εὐκαιρία νὰ ἀπολαύσουν τὶς παραστάσεις ποὺ δίνονταν ἐκεῖ.

Τὸ γεγονός ὅτι βρῖσκουμε τὸν ἴδιο τύπο σὲ διαφορετικὲς περιοχὲς καὶ συχνὰ μάλιστα ἀπὸ τὸ ἴδιο καλοῦπι, μᾶς κάνει νὰ ἀναρωτιόμαστε ποιοὶ καὶ πῶς ἔφτιαχναν τὰ εἰδῶλια αὐτά. Ἡ Thompson (AJA 70, 1966, 55 καὶ 57) στηρίζεται στὴ μεγάλη διάδοσή τους καὶ διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι οἱ ἠθοποιοὶ ταξίδευαν καὶ μετέφεραν μαζί τους τὰ εἰδῶλια ποὺ οἱ κοροπλάστες ἔφτιαχναν στὸν τόπο τους.

Θὰ μπορούσαν ὅμως καὶ ντόπιοι κοροπλάστες νὰ ἀναλάμβαναν τὴν κατασκευὴ τους μὲ μῆτρες ποὺ εἶτε οἱ ἠθοποιοὶ τοὺς ἔδιναν εἶτε οἱ ἴδιοι εἶχαν φροντίσει νὰ προμηθευτοῦν. Αὐτὸ μπορούμε νὰ τὸ στηρίξουμε στὴν ὑπαρξὴ τοπικῶν παραλλαγῶν ποὺ εἶναι σίγουρα κατασκευασμένες ἀπὸ ντόπιους κοροπλάστες, ἀπὸ μῆτρες ποὺ δίνουν τὸν τύπο παραλλαγμένο ὅμως, σύμφωνα, φαίνεται, μὲ τὶς αἰσθητικὲς ἀντιλήψεις τῶν συμπολιτῶν τους.

Πιθανότερο φαίνεται νὰ μετέφεραν οἱ ἠθοποιοὶ τὶς μῆτρες, καὶ μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου οὔτε κι αὐτές, ἀφοῦ ἡ κατὰ τόπους ἀνάπτυξη τῆς κατασκευῆς τῶν πῆλινων θεατρικῶν εἰδωλίων θὰ εἶχε συντελεστεῖ.

Ἀπίθανο φαίνεται νὰ φτιάχνονταν τὰ ἀγαλμάτια τῶν ἠθοποιῶν γιὰ νὰ τοποθετηθοῦν σὲ τάφους. Θὰ στηριχθοῦμε πάλι στὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν στὴν Ὀλυνθο, γιὰ νὰ διαπιστώσουμε ὅτι σ' ἓνα σύνολο εἰκοσι ἑννιά θεατρικῶν εἰδωλίων μόνον ἑπτὰ βρέθηκαν σὲ τάφους· τὰ περισσότερα βρέθηκαν σὲ σπῖτια ἢ σὲ δρόμους. Ἐξάλλου, λογικὸ εἶναι, τέτοιες μορφές, ποὺ ξέφευγαν ἐντελῶς ἀπὸ τὴν παράδοση, νὰ μὴ συνηθίζονταν γιὰ κτερίσματα.

Ὁ Trendall καὶ ὁ Webster (A. D. Trendall-T. B. L. Webster, «Illustr. of Greek Drama», London 1971, σ. 9) ἀναφέρουν ὅτι τὰ εἰδῶλια τῶν κωμικῶν ἠθοποιῶν ἀπὸ τὴ Μύρινα βρέθηκαν σὲ τάφους· παρ' ὅλα αὐτὰ ἀποκλείουν ἐντελῶς ὅτι κατασκευάστηκαν γιὰ κτερίσματα. Τοποθετήθηκαν ἐκεῖ ἢ γιὰτὶ ἦταν περιουσία τοῦ πεθαμένου ἢ γιὰτὶ εἰκονίζουν τὸ Διόνυσο καὶ τὴν ἑλπίδα μιᾶς εὐτυχισμένης μεταθανάτιας ζωῆς.

#### Σημείωση:

Ἡ ἀναγνώριση τῶν προσωπειῶν τῆς Παλαιᾶς καὶ Μέσης Κωμῳδίας ἔχει γίνει ἀπὸ τὸν T. B. L. Webster. Κάθε τύπος συμβολίζεται μὲ ἓνα ἢ δύο γράμματα.



Ἡ ἀναγνώριση τῶν δραματικῶν τύπων ποῦ παρουσιάζονται στὴ συνέχεια ἔγινε σύμφωνα μὲ τὸν κατάλογο ποῦ ἔφτιαξε ὁ Webster. Ἔτσι πρέπει νὰ ἔχει κανεὶς ὑπόψη τοῦ τὸν κατάλογο αὐτό, γιατί οἱ τύποι δίνονται μὲ γράμματα. Ὁ κατάλογος ἔχει δημοσιευτεῖ στὸ «Monuments Illustrating Old and Middle Comedy», <sup>3</sup>BICS Supplement 39, 1978, σ. 14-26.

Ἀπὸ τὸν T.B.L. Webster ἔχει γίνει ἐπίσης ἡ ἀναγνώριση τῶν προσώπων ποῦ φοροῦσαν οἱ ἠθοποιοὶ τῆς Τραγωδίας καὶ τῆς Ν. Κωμωδίας στὰ μεταγενέστερα χρόνια. Οἱ ὀνομασίες καὶ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῶν προσώπων αὐτῶν μᾶς ἔχουν παραδοθεῖ ἀπὸ τὸν Πολυδεύκη (Ὀνομαστικόν, Βιβλίον Δ, 133-154).

Ἡ συστηματικὴ κατάταξη καὶ ἀρίθμηση τῶν προσώπων τῆς Ν. Κωμωδίας ὑπάρχει στὸ ἄρθρο τοῦ T.B.L. Webster, «The Masks of Greek Comedy», Bulletin of John Rylands Library, XXXII (1949) 126-133.

Οἱ συντομογραφίες ποῦ χρησιμοποιοῦντο ὑπάρχουν στὸ βιβλίον τοῦ T.B.L. Webster, «Monuments Illustrating Old and Middle Comedy»<sup>3</sup>, ὁ.π., σ. 279 κ.ἑξ., καὶ «Monuments Illustrating New Comedy», <sup>2</sup>BICS Supplement 24, 1969, σ. 45-46.

Στὸ πρῶτο βιβλίον μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ καὶ τὴ βιβλιογραφία ποῦ χρησιμοποιήσα γιὰ τὴν παρουσίαση τῶν πηλίνων θεατρικῶν ειδωλίων ἀπὸ τὴ Μακεδονία (σ. 280-286).

Οἱ κυριότερες συντομογραφίες εἶναι οἱ ἑξῆς:

- MOMC T.B.L. Webster, «Monuments Illustrating Old and Middle Comedy», London, <sup>1</sup>BICS Supplement 9, 1960, <sup>2</sup>BICS Supplement 23, 1969, <sup>3</sup>BICS Supplement 39, 1978.
- MINC T.B.L. Webster, «Monuments Illustrating New Comedy», London, <sup>1</sup>BICS Supplement II, 1961, <sup>2</sup>BICS Supplement 24, 1969.
- MITS T.B.L. Webster, «Monuments Illustrating Tragedy and Satyr Play», London, <sup>1</sup>BICS Supplement 14, 1962, <sup>2</sup>BICS Supplement 20, 1967.

## ΟΛΥΝΘΟΣ

### Τραγωδία

1. MITS<sup>2</sup>, 55, OT 1

Στὴ συλλογὴ Robinson

### Παλαιὰ καὶ Μέση κωμωδία

1. MOMC<sup>3</sup>, 21, AT 3b
2. » , 44, AT 7c
3. » , 47, AT 10d
4. » , 49, AT 12b
5. » , 49, AT 12c
6. » , 49, AT 12d

- |             |       |
|-------------|-------|
| Θεσσαλονίκη | 34226 |
| Fogg Museum | 60525 |
| Θεσσαλονίκη | 501   |
| »           | 3824  |
| »           | 34203 |
| Fogg Museum | 60524 |

|                                   |                             |
|-----------------------------------|-----------------------------|
| 7. MOMC <sup>3</sup> , 49, AT 12e | Θεσσαλονίκη BE 10680        |
| 8. » 51, AT 14h                   | Κάποτε στη συλλογή Robinson |
| 9. » 52, AT 16d                   | Στη συλλογή Robinson        |
| 10. » 54, AT 19b                  | Θεσσαλονίκη 522             |
| 11. » 57, AT 21b                  | » 346                       |
| 12. » 64, OV 1                    | » 38116                     |
| 13. » 64, OV 2                    | » 277                       |
| 14. » 79, AT 46j                  | » 34138                     |
| 15. » 80, AT 47a                  | » 309                       |
| 16. » 91, AT 85a                  | » 367                       |
| 17. » 91, AT 85b                  | » 385                       |
| 18. » 91, AT 85c                  | » 34179                     |
| 19. » 92, AT 85d                  | » 3844                      |
| 20. » 92, AT 85e                  | Πολύγυρος 543               |
| 21. » 93, BT 1d                   | Θεσσαλονίκη 521             |
| 22. » 101, OT 1                   | » 494, 497                  |
| 23. » 101, OT 2                   | » 38148                     |
| 24. » 101, OT 3                   | Κάποτε στη συλλογή Robinson |
| 25. » 102, OT 4a                  | Θεσσαλονίκη 233             |
| 26. » 102, OT 4b                  | » 158                       |
| 27. Ἄδημοσίευτο                   | » —                         |
| 28. MOMC <sup>3</sup> , 102, OT 5 | » 3822                      |
| 29. Olynthus IV, 82, 393, εικ. 43 | » 242                       |
| 30. MOMC <sup>3</sup> , 102, OT 6 | » 38173                     |
| 31. » 102, OT 7                   | » 34139                     |
| 32. » 103, OT 8                   | Πολύγυρος 34267             |
| 33. » 103, OT 9                   | Θεσσαλονίκη 107             |
| 34. Olynthus IV, 81, 307, εικ. 42 | » 281                       |
| 35. » XIV, 316-317, εικ. 462      | » 38123                     |

## ΜΗΚΥΒΕΡΝΑ

*Παλαιά και Μέση Κωμωδία*

|                                    |                             |
|------------------------------------|-----------------------------|
| 1. MOMC <sup>3</sup> , 127, AT 117 | Κάποτε στη συλλογή Robinson |
|------------------------------------|-----------------------------|

*Νέα Κωμωδία*

|                                  |                      |
|----------------------------------|----------------------|
| 1. MINC <sup>2</sup> , 67, XT 10 | Στη συλλογή Robinson |
|----------------------------------|----------------------|

## ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

*Παλαιά και Μέση Κωμωδία*

|                                    |  |
|------------------------------------|--|
| 1. MOMC <sup>3</sup> , 42-43, AT 5 | Κάποτε στην Κωνσταντινούπολη,<br>Συλλογή Nelidow |
|------------------------------------|--|

## ΘΑΣΟΣ

*Παλαιά και Μέση Κομωδία*

|                                   |       |           |
|-----------------------------------|-------|-----------|
| 1. MOMC <sup>3</sup> , 60, AT 23g | Θάσος | 2390π     |
| 2. » 90, AT 78b                   | »     | 2767      |
| 3. *Αδημοσίευτο                   | »     | 2768      |
| 4. MOMC <sup>3</sup> , 110, WT 1  | »     | 774       |
| 5. » 125, AT 113e                 | »     | 95π, 1929 |
| 6. » 127, AT 116g                 | »     | —         |
| 7. » 176, WT2                     | »     | 2761      |
| 8. » 201, WT4                     | »     | —         |
| 9. *Αδημοσίευτο                   | »     | 515π      |

*Νέα Κομωδία*

|                                 |       |             |
|---------------------------------|-------|-------------|
| 1. MINC <sup>3</sup> , 293, tT1 | Θάσος | —           |
| 2. » 297, tT2                   | »     | 1522, 2650π |
| 3. *Αδημοσίευτο                 | »     | —           |
| 4. »                            | »     | 2611π       |

## ΠΕΛΛΑ

*Τραγωδία και Σατυρικό Δράμα*

|                 |       |        |
|-----------------|-------|--------|
| 1. *Αδημοσίευτο | Πέλλα | E2370  |
| 2. »            | »     | E2323  |
| 3. »            | »     | E626   |
| 4. »            | »     | E73    |
| 5. »            | »     | 3868   |
| 6. »            | »     | E100   |
| 7. »            | »     | E599   |
| 8. »            | »     | E2756  |
| 9. »            | »     | E3447  |
| 10. »           | »     | E821   |
| 11. »           | »     | 76/264 |
| 12. »           | »     | E1518  |
| 13. »           | »     | E907   |
| 14. »           | »     | E712   |
| 15. »           | »     | E2445  |
| 16. »           | »     | E714   |

*Παλαιά και Μέση Κομωδία*

|                 |       |       |
|-----------------|-------|-------|
| 1. *Αδημοσίευτο | Πέλλα | E2394 |
| 2. »            | »     | E771  |
| 3. »            | »     | 2597  |
| 4. »            | »     | 3362  |
| 5. »            | »     | E3222 |

|     |             |       |       |
|-----|-------------|-------|-------|
| 6.  | Ἄδημοσίευτο | Πέλλα | E838  |
| 7.  | »           | »     | E3713 |
| 8.  | »           | »     | E171  |
| 9.  | »           | »     | E1520 |
| 10. | »           | »     | E3669 |
| 11. | »           | »     | E2848 |
| 12. | »           | »     | E4259 |
| 13. | »           | »     | E1457 |
| 14. | »           | »     | E72   |
| 15. | »           | »     | E2888 |
| 16. | »           | »     | E3029 |
| 17. | »           | »     | E2225 |
| 18. | »           | »     | E2636 |

*Νέα Κομωδία*

|     |             |                  |       |
|-----|-------------|------------------|-------|
|     |             | <i>Πάνας</i>     |       |
| 1.  | Ἄδημοσίευτο | Πέλλα            | E3692 |
|     |             | <i>Γέροντες</i>  |       |
| 2.  | »           | »                | 1352  |
| 3.  | »           | »                | E1124 |
| 4.  | »           | »                | E112  |
|     |             | <i>Νεανίσκοι</i> |       |
| 5.  | »           | »                | E1093 |
| 6.  | »           | »                | E2487 |
| 7.  | »           | »                | E1106 |
| 8.  | »           | »                | E559  |
| 9.  | »           | »                | E650  |
|     |             | <i>Δούλοι</i>    |       |
| 10. | »           | »                | E700  |
| 11. | »           | »                | E2577 |
| 12. | »           | »                | E1635 |
| 13. | »           | »                | E2226 |
| 14. | »           | »                | E2810 |
| 15. | »           | »                | E1753 |
| 16. | »           | »                | E2111 |
| 17. | »           | »                | E2596 |
| 18. | »           | »                | E2432 |
| 19. | »           | »                | E639  |
| 20. | »           | »                | E3719 |
| 21. | »           | »                | E1449 |
| 22. | »           | »                | E4012 |
| 23. | »           | »                | E2191 |
| 24. | »           | »                | E1335 |
| 25. | »           | »                | 1675  |

|                  |       |       |
|------------------|-------|-------|
| 26. 'Αδημοσίευτο | Πέλλα | 2446  |
| 27. »            | »     | E2497 |
| 28. »            | »     | E1304 |
| 29. »            | »     | E2592 |
| 30. »            | »     | E3611 |
| 31. »            | »     | E1446 |
| 32. »            | »     | E3296 |
| 33. »            | »     | E3537 |
| 34. »            | »     | 3227  |
| 35. »            | »     | E1257 |

*Γυναίκες*

|                  |       |          |
|------------------|-------|----------|
| 36. 'Αδημοσίευτο | Πέλλα | E4573    |
| 37. »            | »     | K3689    |
| 38. »            | »     | E2470    |
| 39. »            | »     | 2744     |
| 40. »            | »     | 1977/113 |
| 41. »            | »     | E2589    |
| 42. »            | »     | 2168     |

*Μεταγενέστερα*

|                 |       |       |
|-----------------|-------|-------|
| 1. 'Αδημοσίευτο | Πέλλα | E2532 |
| 2. »            | »     | E917  |
| 3. »            | »     | E1023 |
| 4. »            | »     | E3380 |
| 5. »            | »     | E1348 |
| 6. »            | »     | E1718 |

## ΑΜΦΙΠΟΛΗ

*Παλαιά και Μέση Κωμωδία*

|                                   |        |      |
|-----------------------------------|--------|------|
| 1. ΜΟΜC <sup>3</sup> , 177, ΧΤ 17 | Καβάλα | —    |
| 2. 'Αδημοσίευτο                   | »      | 469E |
| 3. »                              | »      | 353E |

*Νέα Κωμωδία*

|                                |        |             |
|--------------------------------|--------|-------------|
| 1. ΜΙΝC <sup>2</sup> , 66, ΧΤ1 | Καβάλα | 1583π, 489E |
| 2. » , 66, ΧΤ2                 | »      | 2077π, 617E |
| 3. 'Αδημοσίευτο                | »      | 2078π, 618E |
| 4. »                           | »      | 2079π, 619E |
| 5. ΜΙΝC <sup>2</sup> , 66, ΧΤ3 | »      | 568E, 1971π |
| 6. » 292, ΧΤ 26                | »      | 1572        |
| 7. » 292, ΧΤ27                 | »      | 577E        |
| 8. » 292, ΧΤ 28                | »      | 792E        |

## ΑΒΔΗΡΑ

*Τραγωδία και Σατυρικό Δράμα*

|                                       |        |            |
|---------------------------------------|--------|------------|
| 1. ΜΙΤS <sup>2</sup> , 55, ΧΤ1        | Καβάλα | 39Ε        |
| 2. » 53, ΧΤ2                          | »      | 284        |
| 3. ΒCH 86, 1962, 842, εικ. 15, σημ. 1 | »      | —          |
| 4. ΜΙΤS <sup>2</sup> , 56, ΧΤ3        | »      | 968π, 245Ε |
| 5. ΜΙNC <sup>2</sup> , 292, ΧΤ29      | »      | Ε884       |

*Παλαιά και Μέση Κωμωδία*

|                                   |        |             |
|-----------------------------------|--------|-------------|
| 1. ΜΟΜC <sup>3</sup> , 79, ΑΤ 46d | Καβάλα | 317π, Ε110  |
| 2. » 83, ΑΤ 58d                   | »      | 950π, 230 Ε |
| 3. » 112, ΧΤ 12                   | »      | —           |
| 4. » 176, ΧΤ14                    | »      | 951π, 231Ε  |

*Νέα Κωμωδία*

|   |        |            |
|---|--------|------------|
| 1. ΜΙNC <sup>2</sup> , 293, ΧΤ 30                 | Καβάλα | 308π, 103Ε |
| 2. » 293, ΧΤ31                                    | »      | 171π       |
| 3. Λαζαρίδης, Πήλινα Ειδώλια Ἀβδῆρων,<br>69, Β115 | »      | 346π       |
| 4. Λαζαρίδης, ό.π.                                | »      | 369π       |
| 5. ΜΙNC <sup>2</sup> , 293, ΧΤ 32                 | »      | 327π       |
| 6. Ἀδημοσίευτο                                    | »      | 3787       |
| 7. »  | »      | 3627       |
| 8. »  | »      | 136Ε       |
| 9. »  | »      | —          |
| 10. »   | »      | 275π       |
| 11. »   | »      | 1302Ε      |

## Π Ε Λ Λ Α

## ΠΗΛΙΝΑ ΕΙΔΩΛΙΑ ΗΘΟΠΟΙΩΝ

*Α'. Σατυρικό Δράμα και Τραγωδία*

1. Μουσείο Πέλλας (Ἀρ. Εύρ. Ε2370). Παπποσιληνός πού κρατᾶ τὸ παιδί Διόνυσο.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,061 μ. Καστανόχρωμος πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Λείπει τὸ τμήμα ἀπὸ τοὺς μηρούς καὶ κάτω. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ εἶναι φθαρμένη καὶ εἶναι δύσκολη ἢ περιγραφὴ τῶν χαρακτηριστικῶν. Κοῖλο. Τὸ κεφάλι συμπαγές. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη.

Ὁ Παπποσιληνός εἰκονίζεται ὄρθιος καὶ κρατᾶ στὸ ἄριστερό του χέρι τὸ παιδί Διόνυσο· στὸ δεξί του χέρι κρατᾶ ἓνα σταφύλι.

Εἶναι γέρος καὶ φαλακρός. Τὸ πρόσωπό του εἶναι στραμμένο πρὸς τὸ θεατή. Στὰ πλάγια τοῦ προσώπου διακρίνονται τὰ ἀλόγισια αὐτιά. Ἡ μύτη

είναι πολύ μεγάλη. Ἡ γενειάδα στρογγυλή και ἄποτελεῖται ἀπὸ ἐλαφρά κυματοειδείς βοστρύχους. Δὲν ὑπάρχει καθόλου λαιμός, μὰ προσπάθεια τοῦ κοροπλάστη νὰ εἰκονίσει τὸ Σιληνὸ κοντὸ και ὀγκώδη. Ὅπως μπορούμε νὰ διακρίνουμε πάνω στὸ μῦθος στήθος, φορᾶ ἓνα χειριδωτὸ ροῦχο φτιαγμένο ἀπὸ δέρμα ζῶου ποὺ κάλυπτε και τὰ πόδια. Ἀπὸ πάνω φορᾶ ἱμάτιο ποὺ καλύπτει τὴ χοντρή κοιλιά του και φτάνει διαγώνια μέχρι πάνω ἀπὸ τὰ γόνατα. Στὴν πάνω και κάτω παρυφή τὸ ἱμάτιο διπλώνεται πρὸς τὰ ἔξω σχηματίζοντας δύο πλατιές πτυχές. Κάτω ἀπὸ τὸ ἄριστερὸ χέρι κρέμεται ἡ πτυχωμένη ἄκρη τοῦ ἱματίου.

Τὸ δεξιὸ χέρι, λυγισμένο στὸν ἄγκώνα, ἀκουμπᾶ πάνω στὸ σῶμα και κρατᾶ τὸ σταφύλι. Μὲ τὸ ἄριστερὸ του χέρι κρατᾶ τὸ παιδὶ ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματός του, ἔτσι ποὺ αὐτὸ νὰ ἀκουμπᾶ ἀναπαιτικά πάνω στὸν ἄριστερὸ του ὄμο.

Ἐὸ Διόνυσος εἶναι ντυμένος.

Ἀπὸ τὰ πόδια τῆς μορφῆς, ποὺ εἶναι κοντὰ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο, σώζεται μόνο τὸ πάνω μέρος τῶν μηρῶν.

Χαρακτηριστικὸ στὸ εἰδῶλιο αὐτὸ—ποὺ ἡ σχέση του μὲ τὸ θέατρο πρέπει νὰ εἶναι θρησκευτική—εἶναι τὸ τριχωτὸ ὀλόσωμο ροῦχο ποὺ φορᾶ κατὰσαρκα. Στὰ ἀγγεῖα τοῦ πρώιμου 5ου αἰ. π.Χ. ὁ Παπποσιληνὸς δὲν εἰκονίζει με τέτοιο ἔνδυμα. Σὲ ἀγγεῖα ποὺ χρονολογοῦνται στὸ τέλος τοῦ 5ου ἢ στὸν 4ο αἰ. π.Χ. ὁ Σιληνὸς εἰκονίζεται νὰ φορᾶ αὐτὸ τὸ ἰδιαιτερο ροῦχο (Bieber, «Theater»<sup>2</sup>, εἰκ. 31, 38, 44-47). Εἶναι ὁ χορταῖος χιτῶν, «χιτῶν δασύς, ὃν οἱ Σιληνηοὶ φοροῦσιν» (Πολυδεύκης IV, 118).

Ἐὸ τύπος εἶναι γνωστὸς (Παράλληλα: TK, 400/3. MITS<sup>2</sup>, 39, AT3· A. Peredosl'skaya, «Attische Tonfiguren», AK., Beiheft 1964, εἰκ. 14, 1-2.

Χρονολογεῖται στὰ 375-350 π.Χ.

2. Μουσεῖο Πέλλας (Ἀρ. Εἰρ. E 2323). Παπποσιληνὸς ποὺ κρατᾶ τὸ παιδὶ Διόνυσο.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, Τετρ. 2, A/31. Ὑψ. 0,062 μ. Καστανόχρωμος πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Λεῖπει τὸ πρόσωπο, τμήμα ἀπὸ τὸ στήθος τῆς μορφῆς, στὸ σημεῖο ὅπου ἔφθανε ἡ γενειάδα, ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ δεξιὸ ὄμο και τὰ πόδια, ἀπὸ τὰ γόνατα και κάτω. Κοῖλο μὲ ὀρθογώνια ὀπὴ ἄερισμοῦ στὴν πίσω ὄψη. Τὸ κεφάλι συμπαγές.

Ἐὸ Παπποσιληνὸς εἰκονίζεται ὀρθιος και κρατᾶ στὸ ἄριστερὸ του χέρι τὸ παιδὶ Διόνυσο· στὸ δεξιὸ του κρατᾶ ἓνα σταφύλι.

Ἀπὸ τὸ ἴδιο καλούπι ποὺ και τὸ προηγούμενο.

Χρονολογεῖται στὰ 375-350 π.Χ.

3. Μουσεῖο Πέλλας (Ἀρ. Εἰρ. E626). Προσωπεῖο Παπποσιληνοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, Τετράγωνο IV, ε(γ-δ-2 + 1). Ὑψ. 0,033 μ.

Ἐνοιχτόχρωμος πορτοκαλῆς πηλός, γκρίζος στὸ ἔσωτερικὸ του. Λεῖπει τὸ τμήμα ἀπὸ τὸ στόμα καὶ κάτω, ὅπως καὶ τμήματα ἀπὸ τὴ δεξιὰ καὶ ἀριστερὴ πλευρὰ. Ἡ ἐπιφάνειά του εἶναι καταστρεμμένη.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ φούσκωμα στὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλιοῦ. Δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε με βεβαιότητα ἂν εἶναι μιὰ ἀποτυχημένη προσπάθεια νὰ ἀποδοθοῦν τὰ μαλλιά ἢ κάποιο κάλυμμα. Θυμίζει τὴ μακεδονικὴ καυσία, ἂν καὶ αὐτὴ εἶναι ἐντελῶς ἀσυνήθιστη στὰ εἰδόλια αὐτῆς τῆς κατηγορίας.

Τὰ φρύδια ἐνώνονται στὸ πάνω μέρος τῆς μύτης· ἀποδίδονται μὲ δύο ἐγγάρακτες γραμμὲς καὶ σχηματίζουν καμπύλες διαφορετικοῦ ὕψους, ἀφοῦ τὸ ἀριστερὸ εἶναι ὑψωμένο περισσότερο ἀπὸ τὸ δεξιόν. Τὰ μάτια εἶναι μικρά. Ἡ μύτη μικρὴ, στρογγυλὴ καὶ ἀνασηκωμένη στὴν ἄκρη τῆς μὲ μεγάλη ρουθούνια. Ρυτιδιασμένα μάγουλα. Μουστάκι.

Ἡ μορφή πρέπει νὰ ἐρμηνευτεῖ ὡς Παπποσιληνὸς τοῦ τύπου ποῦ λέγεται Σωκρατικός ἢ Σωκράτης. (Γιὰ παράλληλα MOMC<sup>3</sup>, 189, KT16 καὶ MITS<sup>2</sup>, 111, UT9).

Πρῶμιον Ἑλληνιστικόν.

4. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E73). Κεφάλι Παπποσιληνοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, ΒΔ γωνία οἰκίας I. Ὑψ. 0,052 μ. Ἐνοιχτόχρωμος πορτοκαλῆς πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος καὶ μαύρου χρώματος στὴ γενειάδα. Λεῖπει τμήμα ἀπὸ τὴν κάτω ἀριστερὴ πλευρὰ τῆς γενειάδας. Στὴ δεξιὰ πλευρὰ, κάτω ἀπὸ τὴ γενειάδα, σώζεται ἓνα ἐλάχιστον τμήμα ἀπὸ τὸ λαιμό. Κοῖλο.

Εἶναι φαλακρός. Θὰ φοροῦσε στεφάνι ποῦ, ὅπως ἀφήνουν νὰ καταλάβουμε τὰ δύο ἐξάρματα πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο, ἀποτελοῦνταν ἀπὸ κλαδιά μὲ καρπούς. Τὰ μάτια εἶναι μεγάλα καὶ ἔχουν στρογγυλοὺς βολβούς. Ἡ μύτη πλαταίνει στὸ κάτω ἄκρο τῆς καὶ ἔχει μεγάλη ρουθούνια. Εἰκονίζεται μὲ τὸ στόμα κλειστὸ νὰ χαμογελά. Ἡ γενειάδα εἶναι πλούσια καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ κυματοεῖδεις βοστρύχους.

Παράλληλα: TK, 397/3,5,7.

Πρῶμιον Ἑλληνιστικόν.

5. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. 3868). Πόδι Παπποσιληνοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,038 μ. Πορτοκαλῆς-καφετῆς πηλός, μαῦρος στὸ ἔσωτερικὸ του. Σώζεται μόνον τὸ ἓνα πόδι τοῦ Παπποσιληνοῦ, ἀπὸ τὸ γόνατο καὶ κάτω. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Συμπαγές.

Φοροῦσε τὸ χορταῖο χιτῶνα, τὸ ὀλόσωμο ροῦχο ἀπὸ δερμα ζῶου ποῦ κάλυπτε ὅλο τὸ σῶμα, τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια.

Γιὰ τέτοιες μορφὲς Παπποσιληνῶν Mollard-Besques iii, πίν. 2e καὶ 46f. MITS<sup>2</sup>, 34, AS 2· 49, AV25· 83, PV4· 98, IS12.

Χρονολογεῖται στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.



6. Μουσείο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε100). Τμήμα ἀπὸ προσωπεῖο Παπποσιληνοῦ ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας Ι, Δρόμος ΙΔ, ζώνη 10-12. Ὑψ. 0,05 μ. Πορτοκαλῆς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Σῶζεται μόνο τὸ κάτω ἀριστερὸ τμήμα τοῦ προσωπεῖου. Λεῖπει ἕνα μικρὸ τμήμα ἀπὸ τὸ μουστάκι.

Στὸ σωζόμενο τμήμα διακρίνεται ἕνα μέρος ἀπὸ τὸ μάγουλο, τὸ ἀριστερὸ τμήμα ἀπὸ τὸ μουστάκι καὶ τὴν πλούσια γενειάδα, πού ἀποδίδεται μὲ λεπτές, χαρακτῆς γραμμές, καὶ τὸ ἀνοικτὸ στόμα.

Ἑλληνιστικὸ.

7. Μουσείο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε599). Εἰδῶλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ. (Παπποσιληνοῦ;).

Ἀπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,086 μ. Καστανόχρωμος πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Λεῖπει ὅλη ἡ δεξιὰ πλευρὰ ἀπὸ τὸ σῶμα, τὸ δεξιὸ χέρι ἀπὸ τὸν ὄμο καὶ κάτω, τὸ δεξιὸ πόδι καὶ τὸ κάτω μέρος ἀπὸ τὰ πόδια. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Ἡ ἐπιφάνειά του εἶναι πολὺ φθαρμένη. Κοῖλο.

Ὁ ἠθοποιὸς εἰκονίζεται ὀρθίως μὲ γυμνὸ τὸ πάνω μέρος τοῦ σώματός του. Ἐνα ἱμάτιο καλύπτει τὸ κάτω μέρος.

Τὸ κεφάλι γέρνει ἐλαφρὰ πρὸς τὸν ἀριστερὸ ὄμο. Τὰ μαλλιά πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο, τὰ χαρακτηριστικὰ ὅμως εἶναι ἐντελῶς ἀσαφῆ. Μεγάλη μύτη. Ἀνοικτὸ στόμα. Πλούσια γενειάδα.

Τὸ στῆθος εἶναι σαρκῶδες. Ἡ κοιλία φουσκωμένη. Τὸ ἀριστερὸ χέρι λυγίζει καὶ ἀκουμπᾷ πάνω στὸ ἰσχίον: ὁ πήχης καλύπτεται καὶ ἀπὸ τὸ ἱμάτιο πού στὸ σημειοῦ ἀπὸ αὐτὸ, ὅπως καὶ κάτω ἀπὸ τὸ χέρι, δίπλα στὸν ἀριστερὸ μηρὸ, εἶναι μὲ ἐπιμέλεια πτυχωμένο. Πιθανὸ τὸ δεξιὸ πόδι νὰ ἦταν ἄνετο καὶ ἡ μορφὴ νὰ στηριζόταν μὲ τὸ βᾶρος τοῦ σώματος στὸ ἀριστερὸ πόδι.

Μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτεῖ ὡς Παπποσιληνός· ἡ γύμνια του συνηγορεῖ γι' αὐτὴν τὴν ἐρμηνεία. Εὐκόλα τότε θὰ ἐξηγιόταν ἕνα ἐξόγκωμα πάνω στὸ κεφάλι: εἶναι ἀπὸ τὸ στεφάνι πού φοροῦσε.

Μιὰ παρόμοια μορφὴ Παπποσιληνοῦ εἰκονίζεται στὸ ΤΚ, 397/3 πού μπορεῖ νὰ δώσει στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀνασύνθεση τῆς στάσης αὐτοῦ τοῦ εἰδωλίου.

Ἑλληνιστικὸ.

8. Μουσείο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε2756). Τμήμα ἀνάγλυφου πού εἰκότιζε σάτυρο σὲ κίνηση.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας Ι, Τετρ. 2, Γ-Δ/421. Ὑψ. 0,063 μ. Πορτοκαλῆς πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Δὲν σῶζεται παρά μόνο τὸ τμήμα τοῦ σώματος ἀπὸ τὴ μέση καὶ κάτω, ἕνα ἐλάχιστο τμήμα ἀπὸ τὸ δεξιὸ πόδι καὶ τὸ ἀριστερὸ μέχρι κάτω ἀπὸ τὸ γόνατο.

Στὸ σωζόμενο τμήμα μπορούμε νὰ δοῦμε τὸ κοντὸ, ἐφαρμοστὸ ροῦχο τῆς μορφῆς πού εἶναι διακοσμημένο μὲ ρομβοειδῆ σχήματα καὶ νὰ ἀναπαρα-

στήσουμε τη στάση τῶν ποδιῶν: τὸ δεξί, λυγισμένο στὸ γόνατο, θὰ ὑψωνόταν πρὸς τὰ πάνω· τὸ ἀριστερὸ θὰ ἀκουμπούσε στέρεα στὸ ἔδαφος, ἐλαφρὰ τραβηγμένο πρὸς τὰ πίσω.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι δὲν σώθηκαν πῆλινα εἰδώλια σατύρων (μόνο κεφάλια). Οἱ μορφές τους εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τὶς ἀγγειογραφίες κυρίως (Bieber, «Theater»<sup>2</sup>, εἰκ. 15-19, 26-28, 30-33). Χαρακτηριστικά τους εἶναι ὁ φαλλὸς καὶ ἡ ἀλογίσιμα οὐρὰ ποὺ εἶναι προσαρμοσμένα πάνω στὸ κοντό, διακοσμημένο ρυθμό τους.

Ἑλληνιστικὸ.

9. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εἰρ. Ε 3447). Τμῆμα πῆλινης, ἀνάγλυφης πλάκας μὲ μορφὴ ἠθοποιοῦ.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,047 μ. Πορτοκαλῆς πηλός· ἡ ἐπιφάνεια εἶναι μαυρισμένη ἀπὸ φωτιά. Ἡ μορφὴ τοῦ ἠθοποιοῦ σώζεται ἀκέραια μέχρι κάτω ἀπὸ τὴν κοιλιά.

Ὁ ἠθοποιὸς εἰκονίζεται ὄρθιος, προφίλ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ φέρνει πρὸς τὸ στόμα του ἓνα ἀγγεῖο ποὺ κρατᾷ στὸ δεξί του χέρι. Τὸ προσωπεῖο ποὺ φορᾷ, καθὼς καὶ ἡ ἐνδυμασία του, χιτῶνας καὶ ἱμάτιο, δείχνουν ὅτι ὑποδύεται ἓνα γυναικεῖο ρόλο.

Τὰ μαλλιά, χτενισμένα μὲ ἐπιμέλεια, κυματιστά, πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο καὶ στὸ πίσω μέρος τοῦ κρανίου μαζεύονται σ' ἓνα μεγάλο κότσο ποὺ στὴ βάση του περιβάλλεται ἀπὸ μία ταινία. Τὸ μέτωπο εἶναι χαμηλό, τὰ μάτια μικρὰ μὲ παχιά βλέφαρα, τὸ στόμα ἀνοιχτό, τὰ μάγουλα «ρουφηγμένα», τὸ πηγούνι πολὺ μυτερό.

Ὁ χιτῶνας εἶναι ποδῆρης. Τὸ ἱμάτιο εἶναι τυλιγμένο σφιχτὰ γύρω στὸ λαιμό, τοὺς ὤμους καὶ τὸ ἀριστερὸ χέρι καὶ φτάνει πτυχωμένο σὲ διαγώνιες, παράλληλες πτυχές, μέχρι κάτω ἀπὸ τὴν κοιλιά. Κάτω ἀπὸ τὴν πτύχωση διαγράφεται τὸ ἀριστερὸ χέρι ποὺ ἀκουμπᾷ πάνω στὸ σῶμα καὶ κρατᾷ ἓνα δυσδιάκριτο ἀντικείμενο.

Τὸ ἀνάγλυφο ἔχει ἐνδιαφέρον, γιατί παρουσιάζει τὸν ὑποκριτὴ σὲ στιγμὴ δράσης. Τὸ μικρὸ του μέγεθος δὲν ἐπιτρέπει τὸν καθορισμὸ τοῦ προσωπεῖου. Πιθανὸν ὁ ἠθοποιὸς νὰ ὑποδύταν τὸ ρόλο μιᾶς γριῆς γυναικας σὲ κάποια τραγωδία.

Χρονολογεῖται στὸν 4ο αἰ. π.Χ.

10. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εἰρ. Ε821) Τμῆμα ἀπὸ εἰδῶλιο ἠθοποιοῦ. Ἄπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,045 μ. Πορτοκαλῆς πηλός, καλῆς ποιότητας, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος.

Σώζεται μόνο τὸ πάνω τμῆμα, ἀπὸ τὸ σῶμα μέχρι κάτω ἀπὸ τὴν κοιλιά καὶ τὰ χέρια. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη καὶ φέρει μεγάλη, ὀρθογώνια ὀπὴ ἀρισμοῦ.

Ο ἠθοποιὸς φορᾷ χειριδωτὸ χιτῶνα, πλούσια πτυχωμένο, πού σχηματίζει V καὶ εἶναι ζωσμένος στὴ μέση. Κάτω ἀπὸ τὸ δέσιμο προβάλλει ἡ κοιλιὰ, πού δὲν εἶναι φουσκωμένη. Τὰ χέρια ἀκουμποῦν στὶς πλευρές.

Χρονολογεῖται στὸν 4ο αἰ. π.Χ.

11. Μουσείο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. 76/264). Εἰδῶλιο ἠθοποιοῦ τῆς τραγωδίας.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,011 μ. Καστανόχρωμος πηλός. Βρέθηκε σπασμένο σὲ πολλὰ κομμάτια, ἀλλὰ κολλήθηκε καὶ σώζεται ἀκέραιο. Ἡ πίσω δὴν εἶναι πλασμένη καὶ φέρει στρογγυλὴ ὀπὴ ἀερισμοῦ. Κοίλο.

Ο ἠθοποιὸς εἰκονίζεται ὄρθιος ντυμένος μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο καὶ στηρίζει τὸ δεξιὸ χερί πάνω σ' ἓνα ρόπαλο.

Τὰ μαλλιά, χενισμένα σὲ ἐλαφρὰ κυματοειδεῖς βοστρύχους, σχηματίζουν ἓναν ὑψηλὸ ὄγκο πού πλαισιώνει τὸ προσωπεῖο. Τὸ μέτωπο εἶναι χαμηλό. Τὰ φρύδια, βαριά, ἀποδομένα σὲ ἔξεργο ἀνάγλυφο, σχηματίζουν καμπύλες. Τὰ μάτια ἔχουν παχιά βλέφαρα. Ἡ μύτη εἶναι μεγάλη. Τὸ στόμα ἔχει λεπτὰ χεῖλη καὶ εἶναι ἀνοικτό. Στρογγυλὴ, πλούσια γενειάδα πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐλαφρὰ κυματοειδεῖς βοστρύχους. Ὁ χιτῶνας εἶναι ποδῆρης, σχηματίζει μακρὸ πέπλο πού φτάνει μέχρι κάτω ἀπὸ τὴ φουσκωμένη κοιλιὰ καὶ εἶναι ζωσμένος στὴ μέση. Τὸ ἱμάτιο ἔρχεται διαγώνια πάνω ἀπὸ τὸ δεξιὸ ὄμο, καλύπτει τὸν ἀριστερὸ ὄμο, τὸ χερί καὶ ὅλη τὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ σώματος καὶ φτάνει μέχρι τὸ ἔδαφος. Κάτω ἀπὸ τὴν πτύχωσή του διακρίνεται τὸ ἀριστερὸ χερί πού, λυγισμένο στὸν ἀγκώνα, ἀκουμπᾷ πάνω στὴ μέση. Τὸ δεξιὸ χερί ἐκτείνεται στὸ πλάι καὶ στηρίζεται πάνω στὸ μεγάλο ρόπαλο.

Πρόκειται γιὰ ἠθοποιὸ τῆς τραγωδίας πού φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «ξανθότερου» γιὰ νὰ ὑποδυθεῖ τὸ ρόλο τοῦ Ἡρακλεῖ. Ἡ λεοντὴ διακρίνεται ὀλόγυρα στὸν ὄγκο. (Παράλληλα: MITS<sup>2</sup>, 55, XSI. MITS<sup>2</sup>, 70, FSI. MITS<sup>2</sup>, 86, NP4. MITS<sup>2</sup>, 109, UJ10. Στὸ MITS<sup>2</sup>, 70, FSI ὁ Ἡρακλεῖς φορᾷ τὸ ἴδιο ροῦχο μ' αὐτὸ πού καὶ ὁ Ἡρακλεῖς ἀπὸ τὴν Πέλλα. Γενικά γιὰ ἠθοποιούς σὲ ρόλους τραγικοῦ Ἡρακλεῖ ἢ προσωπεῖα: MITS<sup>2</sup>, 88, NP16· 89, NP18· 92, NS6· 107, UB5· καὶ Mollard-Besques, iii, πίν. 139j, 324e, 431g).

Σ' αὐτὸ τὸ εἰδῶλιο πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἡ δυσαναλογία κεφαλιοῦ (προσωπεῖου) σώματος. Συνήθως ὁ κοροπλάστης ἀποδίδει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσωπεῖου στὶς τερρακόττες πού κατασκευάζει, ὄχι ὅμως καὶ τὸ μέγεθός του πού στὴν πραγματικότητά ξεπερνοῦσε κατὰ πολὺ αὐτὸ τοῦ προσώπου τοῦ ἠθοποιοῦ· ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τονισμένα χαρακτηριστικὰ ἢ καὶ τὸ ἀνοικτὸ στόμα τίποτε δὲν δείχνει ὅτι οἱ μορφές τῶν ἠθοποιῶν φοροῦν προσωπεῖα.

12. Μουσείο Πέλλας (Ἄρ. Εύρ. Ε1518). Κεφάλι ἡθοποιοῦ τῆς τραγωδίας.

Ἄπο τὴν Πέλλα, Τομέας Ι, Ὀδὸς 2 Ρ119. Ὑψ. 0,056 μ. Καστανόχρωμος πηλός. Λεῖπει ἓνα τμήμα ἀπὸ τὴν πλάγια δεξιὰ πλευρὰ τῆς γενειάδας. Ὑπάρχει μία μικρὴ ὀπή στὸ κέντρο σχεδὸν τοῦ μετώπου. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοίλο.

Τὰ μαλλιά σχηματίζουν ὑψηλὸ ὄγκο ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀκατάστατους κυματοειδεῖς βοστρύχους. Πάνω ἀπὸ τὸν ὄγκο διακρίνεται κάποιον κάλυμμα. Τὰ μάτια, βαθιὰ τοποθετημένα μέσα στὶς κόγχες τους, ἔχουν ἐξογκωμένους βολβούς. Ἡ μύτη εἶναι μακριά. Τὸ στόμα ἀνοικτό. Ἡ γενειάδα εἶναι πλούσια καὶ ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς κόμμωσης.

Πρόκειται γιὰ ἡθοποιοῦ ποῦ φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «λευκοῦ ἀνδρός». Τὸ κάλυμμα μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτεῖ ὡς λεοντή, ὁπότε ὁ ἡθοποιὸς ὑποδυόταν τὸ ρόλο τοῦ Ἡρακλῆ.

Τὸ προσωπεῖο αὐτὸ εἶναι πολὺ συνηθισμένο. (Παράλληλα: ΜΙΤΣ<sup>2</sup>, 53, ΒΤ3. ΜΙΤΣ<sup>2</sup>, 62, ΖΤ8. ΜΙΤΣ<sup>2</sup>, 88, ΝΡ15. ΜΙΤΣ<sup>2</sup>, 92, ΝS2. Mollard-Besques, iii, πίν. 126d, 139j καὶ 324h. Θεάτρο 31, εἰκόνα ἐξωφύλλου).

Ἑλληνιστικὸ.

13. Μουσείο Πέλλας (Ἄρ. Εύρ. Ε907). Κεφάλι ἡθοποιοῦ τῆς τραγωδίας.

Ἄπο τὴν Πέλλα, Τομέας Ι, Δρόμος ΙΑ, ζώνη 74-76. Ὑψ. 0,031 μ. Καστανόχρωμος πηλός. Λεῖπει μεγάλο τμήμα ἀπὸ τὸ πάνω μέρος τοῦ ὄγκου καὶ ἓνα μικρὸ ἀπὸ τὴν κάτω ἀριστερὴ πλευρὰ τῆς γενειάδας. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη.

Τὰ μαλλιά πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο, χτενισμένα σὲ ὑψηλὸ ὄγκο. Τὸ μέτωπο εἶναι χαμηλό. Τὰ φρύδια βαριά, ἐλαφρὰ χαμηλωμένα. Τὰ μάτια ἔχουν ἐξογκωμένους βολβούς. Ἡ μύτη εἶναι μακριά. Μουστάκι. Ἀνοικτὸ στόμα. Στρογγυλὴ γενειάδα ποῦ ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς κόμμωσης.

Πρόκειται γιὰ ἡθοποιοῦ ποῦ φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «λευκοῦ ἀνδρός». (Γιὰ παράλληλα στὸ προηγούμενο).

Ἑλληνιστικὸ.

14. Μουσείο Πέλλας (Ἄρ. Εύρ. Ε712). Τμήμα προσωπεῖου τραγικοῦ ἡθοποιοῦ.

Ἄπο τὴν Πέλλα, Τομέας Ι, κτήριο 2Δ6. Ὑψ. 0,054 μ. Πορτοκαλῆς-καφετῆς πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σῴζεται μόνο ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ τμήμα τοῦ προσωπεῖου μὲ τὴ μύτη, τὸ ἓνα μάτι καὶ τὸ μουστάκι.

Πρέπει νὰ τονιστεῖ ἡ πλαστικὴ ἀπόδοση τῶν χαρακτηριστικῶν. Τὸ φρύδι εἶναι παχὺ καὶ σχηματίζει καμπύλη. Τὸ μάτι ἔχει ἐξογκωμένο βολβὸ καὶ ἔντονα ἀποδομένο τὸ πάνω βλέφαρο. Ἡ μύτη εἶναι μακριά.

Τὸ τμήμα ἀνήκει στὸ προσωπεῖο τοῦ «ξανθότερου». (Παράλληλο: Mollard-Besques, iii, 324h).

Ἑλληνιστικό.

15. Μουσείο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E2445). Κεφάλι ἠθοποιοῦ τῆς τραγωδίας.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, Τετρ. 2, Δ/34. Ὑψ. 0,033 μ. Καστανόχρωμος πηλός. Ἴχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σώζεται ἀκέραιο. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοῖλο.

Τὰ μαλλιά, χτενισμένα σὲ ὑψηλὸ ὄγκο, πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο· οἱ τρίχες τῶν μαλλίων ἀποδίδονται μὲ ἀτακτες, χαρακτῆρες γραμμῆς πάνω στὴ λεία ἐπιφάνεια τοῦ ὄγκου. Τὸ μέτωπο εἶναι χαμηλὸ καὶ ἔχει μιὰ κλίση πρὸς τὰ πίσω. Αὐλακώνεται ἀπὸ τρεῖς βαθιὲς ρυτίδες, δύο παράλληλες στὶς γραμμῆς τῶν φρυδιῶν καὶ μιὰ κάθετη ἀνάμεσά τους. Τὰ φρύδια ἐνώνονται πάνω ἀπὸ τὴ μύτη καὶ εἶναι χαμηλωμένα. Τὰ μάτια ἔχουν τονισμένο τὸ περίγραμμα τῶν βλεφάρων καὶ ἐξογκωμένους βολβούς. Ἡ μύτη εἶναι μακριά· τὰ ρουθούνια ἀποδίδονται μὲ δύο ὀπές. Τὸ στόμα, ἀνοιχτό, ἔχει λεπτὰ χεῖλη. Στρογγυλὸ πηγούνι. Ἀγένειος.

Πρόκειται γιὰ ἠθοποιὸ πού φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «πιναροῦ». (Παράλληλα: MITS<sup>2</sup>, 67, ET17 πού διαφέρει ὁμως στὴν ἀπόδοση τῶν χαρακτηριστικῶν, καὶ Mollard-Besques, iii, 325 c, f).

Ἑλληνιστικό.

16. Μουσείο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E714). Κεφάλι ἠθοποιοῦ τῆς τραγωδίας.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, Κτήριο 2, Δ7. Ὑψ. 0,043 μ. Καστανόχρωμος πηλός, μαυρισμένος στὴν ἐπιφάνειά του ἀπὸ φωτιά. Σώζεται σχεδὸν ἀκέραιο· λείπουν μόνο πολὺ μικρὰ τμήματα ἀπὸ τὶς ἄκρες τοῦ ὄγκου. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοῖλο.

Τὰ μαλλιά, χτενισμένα σὲ ὑψηλὸ ὄγκο, πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο. Ὁ ὄγκος εἶναι λείος. Τὸ μέτωπο χαμηλό, ἔχει μιὰ κλίση πρὸς τὰ πίσω. Τὰ φρύδια ἀποδίδονται μὲ δύο κυματοειδεῖς γραμμῆς καὶ εἶναι χαμηλωμένα. Τὰ μάτια εἶναι μεγάλα καὶ ἔχουν ἐξογκωμένους βολβούς. Ἡ μύτη μακριά. Ἀνοιχτὸ στόμα. Στρογγυλὸ πηγούνι. Ἀγένειος.

Πρόκειται γιὰ ἠθοποιὸ πού φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «πιναροῦ». (Παράλληλα στὸ προηγούμενο).

Ἑλληνιστικό.

### *Β'. Παλαιὰ καὶ Μέση Κωμωδία*

1. Μουσείο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E2394). Κάτω τμήμα ἀπὸ εἰδῶλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἐκ τῆς Πέλλας, Τομέας Ι, Τετρ. 2, Κ/31, στρ. 2. Ὑψ. 0,042 μ. Πορτοκαλῆς πηλός. Ἴχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σῶζεται μόνο τὸ κάτω τμήμα τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ καὶ τὸ καλάθι ποῦ κρατοῦσε σ' αὐτό, καὶ τὸ πάνω τμήμα τῶν μηρῶν. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοίλο.

Ὁ ἡθοποιὸς εἰκονίζεται ὀρθοῖς νὰ κρατᾷ ἓνα καλάθι στὸ ἀριστερὸ του χέρι.

Φορᾷ ἓναν κοντὸ χιτῶνα ποῦ ἀφήνει ἀκάλυπτο τὸ φαλλὸ ποῦ καμπυλῶνεται πρὸς τὰ πάνω. Ἀπὸ πάνω φορᾷ ἱμάτιο ποῦ πέφτει σὲ παράλληλες πτυχές στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ καὶ πάνω στὸ ἀριστερὸ χέρι. Τὸ χέρι, λυγισμένο στὸν ἀγκώνα, κρατᾷ τὸ τετράγωνο καλάθι ποῦ ἡ ἐπιφάνειά του διαιρεῖται σὲ τρεῖς ζῶνες, ἀπὸ τις ὁποῖες ἡ μεσαία εἶναι διακοσμημένη μὲ πλάγιες, παράλληλες, εὐθεῖες γραμμές. Τὰ πόδια φαίνονται γυμνά καὶ εἶναι κοντὰ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο.

Πρόκειται γιὰ ἓνα πολὺ γνωστὸ τύπο τῆς Κομωδίας. (Παράλληλα: MOMC<sup>3</sup>, 49-50, AT 13 καὶ 75, AT 38, πίν. Id).

Χρονολογεῖται στὰ 400-375 π.Χ.

2. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E771). Εἰδῶλιο κομικοῦ ἡθοποιοῦ.

Ἐκ τῆς Πέλλας. Ὑψ. 0,042 μ. Πορτοκαλῆς πηλός. Ἴχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος καὶ μαύρου χρώματος. Λεῖπει τὸ τμήμα ἀπὸ τὴν κοιλιὰ καὶ κάτω καὶ ὁ βραχίονας τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοίλο. Τὸ κεφάλι συμπαγές.

Ὁ ἡθοποιὸς εἰκονίζεται νὰ κρατᾷ στὰ χέρια του ἓνα πουγγί.

Γέρνει ἐλαφρὰ τὸ κεφάλι του πρὸς τὸν ἀριστερὸ του ὄμο. Παρὰ τὸ μικρὸ του μέγεθος, τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσωπεῖου διαγράφονται μὲ σαφήνεια. Τὰ μαλλιά σχηματίζουν ἓνα μικρὸ ἔξαγμα πᾶνω ἀπὸ τὸ μέτωπο καὶ πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο καλύπτοντας τὰ αὐτιά. Τὸ μέτωπο εἶναι ὑψηλὸ καὶ ἀλακῶνεται ἀπὸ ρυτίδες. Τὰ φρύδια εἶναι δύο κυματοειδεῖς γραμμές, διαφορετικὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο· τὸ δεξί εἶναι ἀνυψωμένο. Τὰ μάτια ἔχουν ἐξογκωμένους βολβούς. Ἡ μύτη εἶναι ἐπίπεδη στὴν ἄκρη τῆς. Μεγάλο, ἀνοιχτὸ στόμα. Πλούσια, μυτερὴ γενειάδα.

Φορᾷ χιτῶνα ποῦ θὰ ἄφηνε ἀκάλυπτο τὸ φαλλὸ. Ἀπὸ πάνω ἱμάτιο ποῦ καλύπτει τοὺς ὄμους καὶ τὰ χέρια. Στὰ δύο του χέρια κρατᾷ τὸ πουγγί πάνω στὸ φουσκωμένο στομάχι του.

Ὁ ἡθοποιὸς φορᾷ τὸ προσωπεῖο C γιὰ νὰ ὑποδυθεῖ τὸ ρόλο κάποιου δούλου. Πρόκειται γιὰ ἓνα πολὺ γνωστὸ τύπο ποῦ συμπεριλαμβάνεται στὴν ὁμάδα τῶν ἡθοποιῶν ἀπὸ κόκκινο πηλὸ τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Ν. Ὑόρκης. (Παράλληλα: MOMC<sup>3</sup>, 56, AT 20).

Τὸ εἰδῶλιο αὐτὸ ἀπὸ τὴν Πέλλα εἶναι εἰσαγμένο ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ καὶ εἶναι ὁ ἴδιος ἀκριβῶς τύπος ποῦ καὶ ὁ ἡθοποιὸς τῆς Μητροπολιτικῆς ὁμά-

δας. "Ετσι μπορεί να αναπαρασταθεί ή στάση στην οποία εικονιζόταν· θά καθόταν πάνω σ' ένα ὀρθογώνιο βωμό, με σταυρωμένα τὰ πόδια. Κάθεται στο βωμό, ζητώντας ἄσυλο γιὰ τὸ βαλάντιο ποῦ ἔχει κλέψει. (Bieber, «Theater», σ. 47).

Χρονολογεῖται στὰ 375-350 π.Χ.

3. Μουσείο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε2997). Εἰδῶλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπο τὴν Πέλλα, Τομέας ΙΙ, Ἀκρόπολη, Τάφος Β' Β-Α/3-4. Ὑψ. 0,05 μ. Ἄνοιχτόχρωμος πορτοκαλῆς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ποῦ περιέχει προσμίξεις. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σῶζεται μόνο τὸ σῶμα τοῦ ἠθοποιοῦ καὶ ἓνα τμῆμα ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ ζώου. Λείπουν τὸ κεφάλι τοῦ ἀναβάτη, τὸ κεφάλι, ὁ λαιμός, τὸ κάτω τμῆμα ἀπὸ τὸ σῶμα, ἢ οὐρὰ καὶ τὰ πόδια τοῦ ζώου. Κοῖλο.

Ὁ ἠθοποιὸς εἰκονίζεται νὰ κάθεται πάνω στὴν πλάτη τοῦ ζώου.

Φορᾷ ἓναν κοντὸ χιτῶνα, ζωσμένο στὴ μέση, ποῦ ἀφήνει ἀκάλυπτο τὸ φαλλό. Κάτω ἀπὸ τὸ χιτῶνα προβάλλει ἡ φουσκωμένη κοιλιὰ. Τὸ ρούχο πτυχώνεται πάνω στὸ δεξιὸ χέρι, ποῦ ἔλαφρὰ λυγισμένο στὸν ἀγκώνα ἀκουμπᾷ πάνω στὴν πλάτη τοῦ ζώου· τὸ ἀριστερὸ θά ἦταν πάνω στὸ λαιμό. Τὰ πόδια φαίνονται γυμνά. Τὸ δεξιὸ, λυγισμένο στὸ γόνατο, ἀπλώνεται πάνω στὸ σῶμα τοῦ ζώου.

Πρόκειται γιὰ κωμικὸ ἠθοποιὸ ποῦ φορᾷ τὸ κουστούμι τῆς Παλαιᾶς Κωμωδίας. Δὲν σῶζεται τὸ κεφάλι του, ποῦ πρέπει νὰ τὸ ἀναπαραστήσουμε νὰ κοιτάζει πρὸς τὸ θεατὴ φορώντας τὸ προσωπεῖο Κ καὶ πῖλο. (Παράλληλα: ΜΟΜC<sup>3</sup>, 91-92, ΑΤ85).

Χρονολογεῖται στὰ 375-350 π.Χ.

4. Μουσείο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. 3362). Τμῆμα ἀπὸ ἀνάγλυφο μὲ παράσταση ἰθυφαλλικοῦ ζώου.

Ἄπο τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,049 μ. Γκριζωπὸς πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σῶζονται μόνο τὰ δύο πόδια τοῦ ζώου, ἢ οὐρὰ καὶ ὁ μεγάλος φαλλός.

Πρόκειται γιὰ γαῖδουράκι ποῦ εἰκονιζόταν σὲ κίνηση, πάνω στὸ ὄποιο ἐπέβαινε κωμικὸς ἠθοποιός. (Παράλληλα: ΜΟΜC<sup>3</sup>, 91-92, ΑΤ 85). Προσωπεῖο Κ.

Χρονολογεῖται στὰ 375-350 π.Χ.

5. Μουσείο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε3222). Τμῆμα ἀπὸ προσωπεῖο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπο τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,033 μ. Πορτοκαλῆς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Σῶζεται τὸ πάνω τμῆμα ἀπὸ τὸ προσωπεῖο τοῦ ἠθοποιοῦ, ἀπὸ τὸ μέτωπο μέχρι κάτω ἀπὸ τὰ μάτια.

Τὸ μέτωπο αὐλακώνεται ἀπὸ δύο ρυτίδες, παράλληλες στὶς γυμνές

τῶν φρυδιῶν. Τὰ φρύδια εἶναι παχιά, ἀνυψωμένα καὶ ἐνώνονται πάνω ἀπὸ τὴ μύτη. Τὰ μάτια εἶναι μεγάλα, ἔχουν στρογγυλούς, ἐξογκωμένους βολβούς καὶ παχιά, τονισμένα βλέφαρα. Οἱ ἴριες δηλώνονται μὲ δύο μικρὲς ὀπές.

Πρόκειται γιὰ τὸ προσωπεῖο Α.

Χρονολογεῖται στὸν 4ο αἰ. π.Χ.

6. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε838). Εἰδώλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ. Ἄπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,055 μ. Ἄνοιχτόχρωμος καφετῆς πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Λεῖπει ὄλο τὸ τμήμα ἀπὸ τὴν κοιλιὰ καὶ κάτω. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοῖλο. Τὸ κεφάλι συμπαγές.

Ὁ ἠθοποιὸς εἰκονίζεται ὄρθιος καὶ πιάνει μὲ τὸ δεξιὸ χερί τὴ γενειάδα του.

Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσωπεῖου, ἐπειδὴ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ εἰδωλίου εἶναι φθαρμένη, δὲν διακρίνονται. Φορᾶ πολὺ ὑψηλὸ καὶ μυτερὸ πῖλο. Ἡ μύτη εἶναι πλατιά στὸ κάτω ἄκρο της. Τὸ στόμα διάπλατα ἀνοικτό.

Εἶναι ντυμένος μὲ κοντό, ἐφαρμοστὸ χιτῶνα, κάτω ἀπὸ τὸν ὁποῖο προβάλει ἡ φουσκωμένη κοιλιὰ. Ἄπὸ πάνω εἶναι τυλιγμένος σφιχτὰ σὲ ἱμάτιο ποὺ καλύπτει τοὺς ὤμους καὶ τὰ χέρια. Τὸ δεξιὸ χερί, λυγισμένο στὸν ἄγκωνα, πιάνει τὴν κάτω ἄκρη τῆς γενειάδας· τὸ ἄριστερό, ἐπίσης λυγισμένο, ἀκουμπᾷ πάνω στὴ μέση.

Πρόκειται γιὰ κωμικὸ ἠθοποιὸ ποὺ φορᾶ τὸ προσωπεῖο L. (Παράλληλα: MOMC<sup>3</sup>, 43, AT6α. MOMC<sup>3</sup>, 75, AT 41).

Χρονολογεῖται στὰ 375-350 π.Χ.

7. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε3713). Κεφάλι κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,035 μ. Πορτοκαλῆς πηλός. Λεῖπει μόνο ἓνα τμήμα ἀπὸ τὴν κάτω ἄριστερὴ πλευρὰ τοῦ προσωπεῖου. Ἡ ἐπιφάνειά του εἶναι φθαρμένη. Κοῖλο.

Τὰ μαλλιά, χτενισμένα σὲ σπείρα, πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο καὶ καλύπτουν τὰ αὐτιά. Τὸ μέτωπο εἶναι χαμηλό. Τὰ φρύδια βαριά, διαφορετικὸ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο· τὸ ἄριστερό σχηματίζει ὑψηλότερη καμπύλη ἀπὸ τὸ δεξιό. Τὰ μάτια ἔχουν ἐξογκωμένους βολβούς καὶ τονισμένο τὸ περίγραμμα τῶν βλεφάρων. Ἄνοιχτὸ στόμα. Στρογγυλὴ γενειάδα.

Πρόκειται γιὰ κεφάλι ἠθοποιοῦ ποὺ φορᾶ τὸ προσωπεῖο Β. (Παράλληλο: «Hesperia» 29, 1960, 270, B19).

Χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

8. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε171). Εἰδώλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας Ι, Δρόμος 1, ζώνη 14-16. Ὑψ. 0,073 μ. Πορτοκαλῆς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Βρέθηκε σὲ τρία κομμάτια ποὺ κολλήθηκαν καὶ σώζεται μέχρι κάτω ἀπὸ τὸ στήθος. Λεῖπουν ὄλο τὸ σῶμα



από το στήθος και κάτω, τα πόδια, ολόκληρο το δεξι χέρι, τμήμα από τον άριστερό ώμο, και το άριστερό χέρι από το μέσο του πήχη και κάτω. Ή πίσω όψη δέν είναι πλασμένη. Κοίλο.

Ή ήθοποιός φορά πίοο και εικονίζετ αι όρθιος και ύψώνει το άριστερό του χέρι.

Τό προσωπειό πλαισιώνεται από τ ά μαλλιά πού σ τ ά πλάγια καλύπτουν τ ά αυτιά. Ή πίοο είναι μυτερός και ψηλός. Τό μέτωπο είναι χαμηλό. Τά φρύδια είναι διαφορετικά σ τ ό σχήμα τους· τό δεξι σχηματίζει ύψηλότερη καμπύλη από τό άριστερό. Τά μάτια έχουν στρογγυλούς, έξογκωμένους βολβούς. Ή μύτη είναι επίπεδη και στρογγυλή σ τ ήν άκρη της. Τό στόμα, με λεπτά χείλη, ιδιαίτερα χαρακτηριστικό. Μυτερή, πλούσια γενειάδα. Φορά κοντό χιτώνα, ζωσμένο σ τ ή μέση πάνω από τό φουσκωμένο στομάχι. Ή από πάνω χλαμύδα πού δένει σ τ ό λαιμό και, πάνω από τούς ώμους, πέφτει σ τ ήν πλάτη. Τό άριστερό χέρι, λυγισμένο σ τόν άγκώνα, ύψώνεται πρós τόν άριστερό ώμο.

Πρόκειται γιά κωμικό ήθοποιό πού φορά τό προσωπειό Κ. (Παράλληλα—ίδιο προσωπειό και ένδυμασία, σέ διαφορετική όμας σ τ άση—MOMC<sup>3</sup>, 83, AT 58d).

Χρονολογείται σ τ ά 375-350 π.Χ.

9. Μουσείο Πέλλας (Άρ. Εύρ. Ε1520). Τμήμα από είδώλιο κωμικού ήθοποιού.

Ή από τήν Πέλλα, Τομέας Ι, Ήδός 2, Υ/49-50. Ήψ. 0,025 μ. Πορτοκαλής πηλός. Λείπει τό τμήμα τού προσωπειού από τή μύτη και κάτω. Ή επιφάνειά του είναι φθαρμένη. Συμπαγές.

Τά μαλλιά είναι τακτοποιημένα σέ σπείρα. Τό μέτωπο πολύ χαμηλό. Τά φρύδια, παχιά, ένώνονται πάνω από τή μύτη και σχηματίζουν καμπύλες. Τά μάτια έχουν στρογγυλούς, έξογκωμένους βολβούς.

Ή ήθοποιός φορά τό προσωπειό Α. (Παράλληλα: MOMC<sup>3</sup>, 75, AT 42a).

Χρονολογείται σ τ ά 375-350 π.Χ.

10. Μουσείο Πέλλας (Άρ. Εύρ. Ε3669). Τμήμα από είδώλιο κωμικού ήθοποιού.

Ή από τήν Πέλλα. Ήψ. 0,052 μ. Πορτοκαλής πηλός. Λείπει τό τμήμα τού προσωπειού από τ ά μάτια και κάτω. Ή από τό σώμα σώζονται μόνο μικρά τμήματα τών όμων και ένα τμήμα τής πλάτης. Κοίλο. Τό κεφάλι συμπαγές.

Τά μαλλιά, χτενισμένα σέ σπείρα, πλαισιώνουν τό προσωπειό. Τά φρύδια είναι παχιά και σχηματίζουν άνόμοιες καμπύλες. Τά μάτια έχουν στρογγυλούς, έξογκωμένους βολβούς.

Ή ήθοποιός φορά τό προσωπειό Α.

Χρονολογείται στα 375-350 π.Χ.

11. Μουσείο Πέλλας (Άρ. Εύρ. Ε2848). Πόδια κωμικού ἠθοποιού πού κάθεται πάνω σέ βωμό.

Άπό τήν Πέλλα, Τομέας Ι, Τετρ. 2, Α/32. Ύψ. 0,055 μ. Πορτοκαλής πηλός. Ίχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σῶζεται μόνο ὁ βωμός καί τὰ πόδια τοῦ ἠθοποιού. Λείπει τὸ κάτω μέρος ἀπό τὰ πόδια. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοίλο.

Άπό τήν Ἀγορά τῆς Ἀθήνας (T. B. L. Webster, Small Objects from the Athenia Agora and Rnyx, «Hesperia» 29, 1960, 270) προέρχονται δύο ζεύγη ποδιῶν πού ἀνήκουν σέ ἠθοποιούς πού κάθονταν σέ βωμούς. Ἡ Thompson τὰ χρονολογεῖ στα 330 π.Χ., γιατί στυλιστικά εἶναι μεταγενέστερα ἀπὸ τὰ εἰδῶλια τῆς ομάδας τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Ν. Ὑόρκης. Τὰ δύο ζεύγη διαφέρουν μεταξύ τους· στὸ πρῶτο (B20) τὰ γόνατα εἶναι μακριὰ τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο· στὸ δεύτερο (B21) εἶναι κοντά. Ὁ Webster ἀποδίδει τὰ πόδια μὲ τὰ γόνατα σέ ἀπόσταση μεταξύ τους στα σώματα τῶν ἠθοποιῶν πού βρέθηκαν ἐπίσης στὴν Ἀγορά (B19).

Στὴν ἀποκατάσταση τοῦ εἰδωλίου, πού βρέθηκε στὴν Πέλλα, βοηθάει τὸ MOMC<sup>3</sup>, 60, ΑΤ 24.

Χρονολογείται στα 350-325 π.Χ.

12. Μουσείο Πέλλας (Άρ. Εύρ. Ε4259). Προσωπεῖο κωμικοῦ ἠθοποιού.

Άπό τήν Πέλλα. Ύψ. 0,066 μ. Πορτοκαλής πηλός. Ίχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σῶζεται τὸ τμῆμα τοῦ προσωπεῖου μέχρι τὸ πάνω χεῖλος καί ἕνα τμῆμα ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ μέρος τῆς γενειάδας. Ἡ ἐπιφάνειά του εἶναι καταστρεμμένη. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη καί ἔχει στὸ πάνω μέρος δύο μικρὲς ὀπές ἀναρτήσεως.

Τὰ μαλλιά εἶναι χτενισμένα σέ σπείρα, πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο, καί καλύπτουν τὰ αὐτιά. Τὸ μέτωπο εἶναι χαμηλό. Τὰ φρύδια δύο ἀνάγλυφες, ἔξεργες, κυματοειδεῖς γραμμίες, διαφορετικὴ ἢ μία ἀπὸ τήν ἄλλη. Τὰ μάτια ἔχουν ὄλοστρόγγυλους, ἐξογκωμένους βολβούς. Ἡ μύτη εἶναι μικρὴ καί πλατιά στὴν ἄκρη τῆς.

Ὁ ἠθοποιὸς φορᾷ τὸ προσωπεῖο Β.

Χρονολογείται στα 350-325 π.Χ.

13. Μουσείο Πέλλας (Άρ. Εύρ. Ε1457). Εἰδῶλιο κωμικοῦ ἠθοποιού.

Άπό τήν Πέλλα, Τομέας Ι, Τετρ. 2 Θ-1/17. Ύψ. 0,052 μ. Καστανόχρωμος πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Λείπει τὸ κεφάλι, μικρὸ τμῆμα ἀπὸ τὸ δεξιὸ ἀγκώνα, τμῆμα ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ πλευρὰ καί ὄλο τὸ σῶμα ἀπὸ τὴν κοιλιὰ καί κάτω. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη καί φέρει μεγάλη, ὀρθογώνια ὀπὴ ἀερισμοῦ. Κοίλο. Τὸ κεφάλι συμπαγές.

Ὁ ἠθοποιὸς εἰκονίζεται ὄρθιος καὶ ὑψώνει μὲ τὸ δεξιὸν χεῖρ τὸ ἱμάτιον πρὸς τὸ πρόσωπό του. Ἡ ἔνδυμασίᾳ του, χιτῶνας καὶ ἱμάτιον, δείχνει ὅτι ὑποδύεται ἓνα γυναικεῖο ρόλο.

Τὸ ἱμάτιον, πλούσια πτυχωμένο, εἶναι τυλιγμένο σφιχτὰ γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ τὰ χεῖρια. Τὸ δεξιὸν χεῖρ, λυγισμένο στὸν ἀγκῶνα, ὑψώνεται, σκεπασμένο ἀπὸ τὸ ἱμάτιον, μπροστὰ στὸ πρόσωπον. Τὸ ἀριστερὸν χεῖρ, ἐπίσης λυγισμένο, ἀκουμπᾷ πάνω στὴ φουσκωμένη κοιλιά.

Πρόκειται γιὰ ἓνα συνηθισμένο τύπον. (Παράλληλα: MOMC<sup>3</sup>, 47, AT 10). Στὰ σωζόμενα ειδώλια ὁ ἠθοποιὸς φορᾷ τὸ προσωπεῖον V.

Χρονολογεῖται στὰ 400-375 π.Χ.

14. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E72). Τμῆμα ἀνάγλυφου μὲ μορφὴ κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, Βόρεια τάφος Καραφουλιᾶ. Ὑψ. 0,065 μ. Καστανόχρωμος πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Λεῖπουν τὸ κεφάλιν, τὰ χεῖρια καὶ μικρὰ τμήματα ἀπὸ τὴ δεξιὰ καὶ ἀριστερὴ πλευρά.

Ὁ ἠθοποιὸς εἰκονίζεται ὄρθιος.

Φορᾷ ποδήρη χιτῶνα. Ἀπὸ πάνω ἱμάτιον ποῦ φτάνει μέχρι κάτω ἀπὸ τὴ φουσκωμένη κοιλιά. Στὴν κάτω παρυφὴ τὸ ἱμάτιον διπλώνεται καὶ σχηματίζει μία πτυχὴ. Κάτω ἀπὸ τὴν πτύχωση διακρίνεται τμῆμα τοῦ ἀριστεροῦ χερσιοῦ. Τὸ ἀριστερὸν πόδι προβάλλει κάτω ἀπὸ τὸ ροῦχο· θὰ πρέπει νὰ ἦταν πρὸς μπροστὰ ἀπὸ τὸ δεξιόν.

Ὁ ἠθοποιὸς ὑποδύεται τὸ ρόλον μιᾶς νέας γυναίκας.

Χρονολογεῖται στὰ 400-375 π.Χ.

15. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E2888). Εἰδῶλιον κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, Ὁδὸς 2, βόρ. τετρ. 3Θ/35. Ὑψ. 0,053 μ. Καστανόχρωμος πηλός. Λεῖπει τὸ κεφάλιν, τμῆμα ἀπὸ τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ σώματος, τὸ κάτω τμῆμα τοῦ δεξιοῦ χερσιοῦ, ὅλον τὸ σῶμα ἀπὸ τὴν κοιλιά καὶ κάτω καὶ τὰ πόδια. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη καὶ θὰ εἶχε κυκλικὴ ὄψη ἀερισιμοῦ ἀπὸ τὴν ὁποία σώζεται μόνον τὸ πάνω τμῆμα. Κοῖλον.

Φορᾷ μόνον ἱμάτιον. Τὸ στῆθος εἶναι γυμνὸν καὶ σαρκῶδες. Τὸ ἱμάτιον καλύπτει τοὺς ὄμους, τὰ χεῖρια καὶ τὴ φουσκωμένη κοιλιά καὶ εἶναι ζωσμένο στὴ μέση. Τὸ ἀριστερὸν χεῖρ, ἐλαφρὰ λυγισμένο στὸν ἀγκῶνα, ἀκουμπᾷ στὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιάς.

Παράλληλον: «Hesperia», Suppl. VII (1943) 148, ἀρ. 68.

Χρονολογεῖται στὸν 4ο αἰ. π.Χ.

16. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E3029). Εἰδῶλιον κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,06 μ. Πορτοκαλῆς πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σώζεται μόνον τὸ τμῆμα τοῦ σώματος ἀπὸ τὸ λαιμὸν μέχρι τοὺς γλου-

τούς. Λείπει τὸ κεφάλι καὶ τὸ τμήμα ἀπὸ τὴν κοιλιά καὶ κάτω. Ἡ πίσω ὄψη εἶναι ἀποδομένη σχηματικά. Κοῖλο.

Ἄσθησις εἰκονίζεται ὄρθιος, τυλιγμένος σὲ ἱμάτιο.

Τὸ ἱμάτιο εἶναι σφιχτὰ φορεμένο γύρω στὸ σῶμα καὶ τὰ χέρια. Τὸ δεξιὸ χέρι, λυγισμένο στὸν ἀγκώνα, ἀκουμπᾷ πάνω ἀπὸ τὸ στήθος καὶ φτάνει στὸν ἀριστερὸ ὄμο. Τὸ ἀριστερὸ χέρι, ἐπίσης λυγισμένο, ἀκουμπᾷ πάνω στὸ στομάχι. Ἡ κοιλιά εἶναι φουσκωμένη.

Χρονολογεῖται στὸν 4ο αἰ. π.Χ.

17. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε2225). Τμήμα ἀπὸ εἰδῶλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,044 μ. Πορτοκαλῆς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σῶζεται μέχρι κάτω ἀπὸ τὸ στήθος. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοῖλο. Τὸ κεφάλι συμπαγές.

Ἄσθησις θὰ ὑποδυόταν μᾶλλον ἓνα γυναικεῖο ρόλο. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ εἰδωλίου εἶναι τόσο κατστρεμμένη πὸς ἀποκλείει κάθε περιγραφή.

18. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε2636). Εἰδῶλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας Ι, Τετρ. 2 Ι/37. Ὑψ. 0,037 μ. Κοκκινωπὸς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Σῶζεται μέχρι κάτω ἀπὸ τὸ στήθος. Λείπει τμήμα ἀπὸ τὴ δεξιὰ πλευρά. Συμπαγές.

Ἄσθησις εἰκονίζεται ὄρθιος καὶ ὑψώνει τὸ δεξιὸ χέρι πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι.

Τὸ κεφάλι γέρνει ἐλαφρὰ πρὸς τὸν ἀριστερὸ ὄμο. Τὸ ἀριστερὸ χέρι ἀκουμπᾷ πάνω στὸ σῶμα. Τὸ ρούχο πὸς φορᾷ εἶναι στολισμένο μὲ δύο ταινίες πὸς χιαστὶ ἐνώνονται πάνω στὸ στήθος.

Χρονολογεῖται στὸν 4ο αἰ. π.Χ.

### *I'. Νέα Κομωδία*

1. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε3692). Κεφάλι Πάνα.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,055 μ. Κόκκινος πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος καὶ κόκκινου χρώματος πάνω στὰ μαλλιά. Σῶζεται σχεδὸν ἀκέραιο· λείπουν μόνο τμήματα ἀπὸ τὰ κέρατα. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοῖλο.

Τὰ μαλλιά χωρίζονται σὲ ἕξι φέτες καὶ ἀποδίδονται μὲ κυματοειδεῖς, χαρακτὲς γραμμές. Ἀφήνουν ἀκάλυπτα τὰ μεγάλα, τραγίσια αὐτιά. Ἀκριβῶς πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο, στὸ κέντρο, φυτρώνουν δύο κέρατα. Τὸ μέτωπο εἶναι ὑψηλὸ καὶ δὲν αὐλακώνεται ἀπὸ ρυτίδες. Τὰ φρύδια ἀκολουθοῦν τὴν καμπύλη τῶν πάνω βλεφάρων τῶν ματιῶν. Τὰ μάτια εἶναι μεγάλα καὶ ἔχουν τονισμένα βλέφαρα. Ἡ μύτη μεγάλη. Τὸ στόμα ἀνοιχτὸ καὶ ἔχει λεπτά

χείλη. Το κάτω χείλος είναι ελαφρά κρεμασμένο. Στρογγυλό, παχὺ πηγού-  
νι. Ἀγένειος.

Γιὰ ὅμοιες μορφές στὸ T.B.L. Webster, *Masks on Gnathia Vases*, JHS, 71 (1951) 222, 232, πίν. XLVa καὶ ἕνας Πάνας στὸ μωσαϊκὸ ποὺ πρόσφατα ἐκτέθηκε στὸ Μουσεῖο Χανίων (πίν. 7).

Ἑλληνιστικὸ.

### *Γέροντες*

2. Μουσεῖο Πέλλας (Ἀρ. Εὐρ. 1352). Κεφάλι κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, Τετρ. 2 Ν/29-30. Ὑψ. 0,039 μ. Πορτοκαλῆς πηλός. Σῶζεται σχεδὸν ἀκέραιο· λείπει μόνον μικρὸ τμήμα ἀπὸ τὸ κάτω δεξιὸ μέρος τῆς γενειάδας. Συμπαγές.

Τὰ μαλλιά, χτενισμένα σὲ σπείρα, πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο καὶ καλύπτουν τὰ αὐτιά. Τὸ μέτωπο εἶναι χαμηλό. Τὰ φρύδια δὲν εἶναι ὅμοια· τὸ δεξιὸ ὑψώνεται περισσότερο ἀπὸ τὸ ἀριστερό. Τὰ μάτια ἔχουν στρογγυλοῦς, ἐξογκωμένους βολβούς. Ἡ μύτη εἶναι μικρὴ, πλατιά στὴν ἄκρη τῆς. Παχὺ μoustάκι. Ἀνοιχτὸ στόμα. Πλούσια, μακριὰ γενειάδα.

Ὁ ἠθοποιὸς φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «ἡγεμόνος πρεσβύτου». (Παράλληλα: MINC<sup>2</sup>, 66, ΧΤ1, τὸ α' τῆς πρώτης σειρᾶς).

Πρώιμο Ἑλληνιστικὸ.

3. Μουσεῖο Πέλλας (Ἀρ. Εὐρ. Ε1124). Τμήμα ἀπὸ προσωπεῖο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,018 μ. Πορτοκαλῆς πηλός. Σῶζεται μόνον τὸ κυλινδρικό στεφάνι, χαμηλὰ πάνω στὸ μέτωπο, ποὺ ἡ ἐπιφάνειά του καλύπτεται μὲ μικρές, χαρακτὲς γραμμές. Πάνω ἀπὸ τὸ στεφάνι, τὸ κεφάλι καλύπτεται μὲ κάποιο κάλυμμα. Τὰ φρύδια εἶναι ἀνυψωμένα.

Τὸ σωζόμενο τμήμα ἀνήκει σὲ προσωπεῖο «πορνοβοσκοῦ». (Παράλληλα: MINC<sup>2</sup>, 80, ΥΤ 9).

Ἑλληνιστικὸ (2ος αἰ. π.Χ.).

4. Μουσεῖο Πέλλας (Ἀρ. Εὐρ. Ε112). Κεφάλι κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, «Παραστάς» δυτικῆς οἰκίας I. Ὑψ. 0,028 μ. Πορτοκαλῆς πηλός, ποὺ περιέχει προσμίξεις. Σῶζεται ἀκέραιο. Ἡ ἐπιφάνειά του εἶναι φθαρμένη. Συμπαγές.

Τὰ μαλλιά εἶναι χτενισμένα σὲ σπείρα καὶ καλύπτουν τὰ αὐτιά. Τὰ φρύδια παχιά, σχηματίζουν καμπύλες διαφορετικοῦ ὕψους, καθὼς τὸ ἀριστερό εἶναι ἀνυψωμένο. Τὰ μάτια ἔχουν ἐξογκωμένους, στρογγυλοῦς βολβούς. Ἡ μύτη εἶναι πλατιά στὴν ἄκρη τῆς. Φουσκωμένα μάγουλα. Ἀνοιχτὸ στόμα. Στρογγυλὴ γενειάδα.

Ὁ ἦθοποιὸς φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «σφηνοπώγωνος». (Παράλληλο: MINC<sup>2</sup>, 85 καὶ 278, MT 37).

Πρώμο Ἑλληνιστικὸ.

### Νεανίσκοι

5. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E1093). Εἰδώλιο κωμικοῦ ἦθοποιοῦ.

Ἐκ τῆς Πέλλας, Τομέας I<sub>2</sub>, ἐπιφανειακὸ στρῶμα, 28-29/Κ-Ι. Ὑψ. 0,066 μ. Καστανόχρωμος πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος καὶ ροζ χρώματος. Λεῖπει ὄλο τὸ τμήμα ἀπὸ τὸ στήθος καὶ κάτω. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοῖλο. Τὸ κεφάλι συμμαγές.

Ὁ ἦθοποιὸς γέρνει ἐλαφρὰ τὸ κεφάλι πρὸς τὰ ἀριστερά. Τὰ μαλλιά, ποὺ ἀποδίδονται μὲ παράλληλες, χαρακτὲς γραμμές, πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο καὶ φτάνουν μέχρι τοὺς ὤμους. Τὸ μέτωπο εἶναι χαμηλό. Τὰ φρύδια εἶναι διαφορετικὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο· τὸ ἀριστερὸ εἶναι περισσότερο ὑψωμένο ἀπὸ τὸ δεξι—μιὰ προσπάθεια τοῦ κοροπλάση νὰ τονίσει τὴν ἔκφραση τοῦ προσωπεῖου. Τὰ μάτια ἔχουν στρογγυλοὺς βολβοὺς καὶ τονισμένα, παχιά βλέφαρα. Ἡ μύτη εἶναι μεγάλη. Τὸ στόμα ἀνοικτὸ, μὲ λεπτὰ χεῖλη. Στρογγυλὸ πηγούνι. Ἀγένειος.

Ὁ λαιμὸς εἶναι κοντὸς καὶ χοντρός.

Φορᾷ χιτῶνα ποὺ σχηματίζει V μπροστὰ στὸ λαιμὸ καὶ ἱμάτιο. Τὸ ἱμάτιο καλύπτει τοὺς ὤμους. Τὰ χέρια σώζονται μέχρι τὸ πάνω μέρος ἀπὸ τοὺς βραχίονες.

Πρόκειται γιὰ ἦθοποιὸ τῆς κωμῆδος ποὺ φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «β' ἐπισείστου». (Παράλληλο: MINC<sup>2</sup>, 71, DT4).

Ἑλληνιστικὸ, 2ος αἰ. π.Χ.

6. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E2487). Τμήμα ἀπὸ τὴν κόμμωση κωμικοῦ ἦθοποιοῦ.

Ἐκ τῆς Πέλλας, Τομέας I, Τετρ. 2, Θ/34. Ὑψ. 0,074 μ. Καστανόχρωμος πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Σώζεται μόνο τὸ ἀριστερὸ τμήμα τῆς κόμμωσης· ὀλόγυρα, πάνω καὶ πίσω ἀπὸ τὰ μαλλιά, θὰ ὑπῆρχαν ἐξάρματα, σήμερα σπασμένα.

Τὰ μαλλιά πρέπει νὰ ἦταν χτενισμένα ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλιοῦ πρὸς τὸ μέτωπο, σὲ ἀκατάστατους, ἐλαφρὰ κυματοειδεῖς βοστρύχους καὶ θὰ κάλυπταν τὰ αὐτιά. Τὸ φρύδι εἶναι παχὺ καὶ ἀποδίδεται σὲ ἐξεργὸ ἀνάγλυφο. Σώζεται μόνο τὸ πάνω βλέφυρο.

Πρόκειται γιὰ τμήμα ἀπὸ προσωπεῖο τοῦ «α' ἐπισείστου». (Παράλληλο: MINC<sup>2</sup>, 73, DT17. MINC<sup>2</sup>, 125, NT4).

2ος αἰ. π.Χ.

7. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. 1106). Κεφάλι κωμικοῦ ἦθοποιοῦ.

Ἐκ τῆς Πέλλας, Τομέας I<sub>2</sub>, ἐπιφανειακὸ στρώμα, Μ-1/23. Ὑψ. 0,028 μ. Ἄνοιχτόχρωμος γκριζὸς πηλός. Ὅλη ἡ ἐπιφάνεια καλύπτεται μὲ μαῦρο γάνωμα ποῦ σὲ πολλὰ σημεῖα ἔχει ἀποξυθεῖ. Λεῖπει μικρὸ τμήμα πάνω ἀπὸ τὸ δεξιὸ αὐτὶ καὶ τὸ δεξιὸ φρύδι. Ἡ πίσω ὄψη λείπει ὀλόκληρη.

Τὸ μέτωπο εἶναι ὑψηλὸ καὶ ἐλαφρὰ φουσκωμένο. Τὰ φρύδια, ποῦ ἀποδίδονται ἀνάγλυφα, εἶναι δύο ὑψηλὲς καμπύλες. Τὰ μάτια μικρά, βαθιὰ τοποθετημένα στὶς κόγχες τους, μὲ φουσκωμένα βλέφαρα. Ἡ μύτη μεγάλη, γαμπῆ καὶ πλατιά στὴν ἄκρη της. Τὸ στόμα ἀνοικτὸ, μὲ λεπτὰ χεῖλη. Στρογγυλὸ πηγούνι. Ἄγνευτος. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ μεγάλα αὐτιά.

Τὸ μαῦρο γάνωμα ποῦ καλύπτει τὴν ἐπιφάνεια τοῦ προσώπου εἶναι ἓνα κύριο γνώρισμα (χρῶμα) δύο προσώπων τῆς Νέας Κομωδίας, τοῦ «κόλακα» καὶ τοῦ «παρασίτου». «Κόλαξ καὶ παράσιτος μέλανες, οὐ μὴν ἔξω παλαίστρας» (Πολυδεύκης, «Ὀνομαστικὸν» IV, 148).

Ὁ ἠθοποιὸς φορᾷ τὸ προσῶπειο τοῦ «παρασίτου». (Παράλληλα. Bieber, «Theater»<sup>2</sup>, εἰκ. 372 α-β καὶ 373 α-β. Mollard-Besques, iii, πίν. 311 α-β καὶ 313 m). Τὸ μαῦρο ὅμως γάνωμα καὶ τὸ ὅτι ὅλη ἡ πίσω ὄψη λείπει ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλοῦ καὶ κάθετα πρὸς τὰ κάτω δείχνουν ὅτι τὸ μικρὸ αὐτὸ, κωμικὸ κεφάλι ἔχει ἀποκολληθεῖ ἀπὸ κάποιο ἀντικείμενο, πιθανὸν ἓνα ἄγγειο, τὸ ὁποῖο διακοσμοῦσε.

Ἑλληνιστικὸ.

8. Μοσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε559). Κεφάλι κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἐκ τῆς Πέλλας, Τομέας I, Ζ<sub>2</sub>. Ὑψ. 0,033 μ. Καστανόχρωμος πηλός. Μαυρισμένο ἀπὸ φωτιά στὴ δεξιὰ πλευρά. Σῶζεται ἀκέραιο. Συμπαγές.

Τὸ κρανίον εἶναι φαλακρὸ. Τὸ μέτωπο αὐλακώνεται ἀπὸ δύο ρυτίδες. Τὰ φρύδια ἐνώνονται πάνω ἀπὸ τὴ μύτη καὶ ἀνυψώνονται σχηματίζοντας καμπύλες. Τὰ μάτια μικρά, βαθιὰ τοποθετημένα στὶς κόγχες τους. Τὰ μῆλα τοῦ προσώπου προεξέχουν ἔντονα. Ἡ μύτη εἶναι πολὺ μεγάλη, φουσκωμένη καὶ γαμπῆ, μὲ μεγάλα ρουθούνια. Τὸ στόμα ἀνοικτὸ μὲ «κρεμασμένο» τὸ κάτω χεῖλος ποῦ εἶναι ἐξαιρετικὰ χοντρὸ. Τὸ πηγούνι εἶναι μικρὸ καὶ στρογγυλὸ. Ἄγνευτος. Πολὺ μεγάλα αὐτιά.

Ὁ ἠθοποιὸς φορᾷ τὸ προσῶπειο τοῦ «παρασίτου». (Γιὰ παράλληλα, στὸ προηγούμενο).

Ἑλληνιστικὸ.

9. Μοσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε650). Κεφάλι κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἐκ τῆς Πέλλας, Τομέας I, ζώνη 48-50. Ὑψ. 0,034 μ. Πορτοκαλεῖς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του, μὲ προσμίξεις. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σῶζεται μέχρι καὶ τὸ στόμα. Ἡ δεξιὰ πλευρὰ εἶναι καταστρεμμένη. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Συμπαγές.

Τὸ μέτωπο εἶναι ὑψηλὸ καὶ αὐλακώνεται ἀπὸ τρεῖς παράλληλες ρυτί-

δες. Τὰ φρύδια εἶναι παχιά, ἐνώνονται πάνω ἀπὸ τὴ μύτη καὶ σχηματίζουν καμπύλες. Τὰ μάτια ἔχουν ἐξογκωμένους βολβούς. Ἡ μύτη, μεγάλη καὶ γαμψή, στραβώνει πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἄνοιχτο στόμα. Ρυτιδιασμένα μάγουλα.

Ὁ ἠθοποιὸς φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «παρασίτου». (Παράλληλο: Molard-Besques, iii, 311a).

Χρονολογεῖται στὸ 2ο αἰ. π.Χ.

#### *Δοῦλοι*

10. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε700). Κεφάλι κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας Ι, Δρόμος 1Α-ζώνη 28-30. Ὑψ. 0,04 μ. Πορτοκαλῆς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ποῦ περιέχει προσμίξεις. Λεῖπει ἓνα μικρὸ τμῆμα ἀπὸ τὴν δεξιὰ πλευρά, στὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλοῦ. Ραγισμένο σ' ὅλη τὴν ἐπιφάνειά του. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Συμπαγές.

Τὰ μαλλιά, χτενισμένα σὲ σπείρα, πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο καὶ καλύπτουν τὰ αὐτιά. Τὸ μέτωπο εἶναι χαμηλό. Τὰ φρύδια, κυματοειδεῖς γραμμές, διαφορετικὰ στὸ σχῆμα καὶ στὸ πάχος τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Τὸ δεξιὸ εἶναι πῶς παχὺ καὶ σχηματίζει μικρότερη καμπύλη ἀπὸ τὸ ἀριστερό. Τὰ μάτια ἔχουν μεγάλους, στρογγυλοὺς, ἐξογκωμένους βολβούς. Ἡ μύτη εἶναι μικρὴ, οτρογγυλὴ στὴν ἄκρη της. Μουστάκι. Διάπλατα ἀνοιχτὸ στόμα. Στρογγυλὴ, λεῖα γενειάδα.

Ὁ ἠθοποιὸς φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «πάππου». (Παράλληλα: MINC<sup>2</sup>, 295, DPI, πίν. VIIIa).

Χρονολογεῖται στὸ 2ο αἰ. π.Χ.

11. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε2577). Κεφάλι κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας Ι, Τετρ. 2, I/36. Ὑψ. 0,024 μ. Καστανόχρωμος πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ. Λεῖπει ὅλο τὸ πίσω τμῆμα ἀπὸ τὸ κρανίον, τμῆμα ἀπὸ τὴν πάνω ἀριστερὴ πλευρά καὶ ὅλη ἡ γενειάδα. Συμπαγές.

Τὰ μαλλιά, χτενισμένα σὲ σπείρα, πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο καὶ καλύπτουν τὰ αὐτιά. Τὸ μέτωπο εἶναι πολὺ χαμηλό. Τὰ φρύδια εἶναι διαφορετικὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὄχι μόνο στὸ σχῆμα, ἀλλὰ καὶ στὸ πάχος, δύο κυματοειδεῖς γραμμές ἔντονα ἀποδομένες. Τὰ μάτια ἔχουν μεγάλους, ἐξογκωμένους βολβούς. Ἡ μύτη εἶναι μικρὴ, στρογγυλὴ καὶ πλατιά στὴν ἄκρη της. Μουστάκι. Τὸ στόμα εἶναι διάπλατα ἀνοιχτό.

Ὁ ἠθοποιὸς φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «πάππου». (Παράλληλα, στὸ προηγούμενο).

Χρονολογεῖται στὸ 2ο αἰ. π.Χ.

12. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε1635). Κεφάλι κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.



Ἄπο τὴν Πέλλα, Τομέας I, Τετρ. 1Η/17. Ὑψ. 0,044 μ. Πορτοκαλῆς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Τὸ κεφάλι σώζεται ἀκέραιο. Λείπει ὄλο τὸ σῶμα, ἀπὸ τὸ λαιμὸ καὶ κάτω, πού, ὅπως μποροῦμε νὰ υποθέσουμε ἀπὸ τὸ πάνω τμήμα πού σώζεται, θά ἦταν κοῖλο. Τὸ κεφάλι εἶναι συμπαγές. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη.

Ὁ ἠθοποιὸς εἰκονίζεται νὰ γέρνει τὸ κεφάλι ἐλαφρὰ πρὸς τὰ πίσω καὶ πρὸς τὸν ἀριστερὸ του ὄμο.

Τὰ μαλλιά, χτενισμένα σὲ σπείρα, πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο καὶ καλύπτουν τὰ αὐτιά. Τὸ μέτωπο εἶναι ἐξογκωμένο καὶ αὐλακώνεται ἀπὸ ρυτίδες. Τὰ μάτια ἔχουν ἐξογκωμένους βολβούς. Ἡ μύτη εἶναι γαμψή καὶ ἐπίπεδη στὴν ἄκρη της. Τὸ στόμα ἀνοικτὸ καὶ ἔχει λεπτὰ χεῖλη. Λεία, μυτερὴ γενειάδα.

Ὁ ἠθοποιὸς φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «ἡγεμόνος θεράποντος». (Παράλληλα: MINC<sup>2</sup>, 71, DT6, καὶ Mollard-Besques, iii, πίν. 151c).

Ἑλληνιστικὸ.

13. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E2226). Κεφάλι κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπο τὴν Πέλλα, Τομέας I, Ἄπο τὴ Συλλογὴ Δημ. Σχ. Πέλλης. Ὑψ. 0,033 μ. Πορτοκαλῆς πηλός. Λείπει τὸ τμήμα ἀπὸ τὰ φρύδια καὶ πάνω. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοῖλο.

Τὰ φρύδια εἶναι δύο κυματοειδεῖς γραμμές πού ἐνώνονται πάνω ἀπὸ τὴ μύτη. Τὰ μάτια εἶναι μεγάλα, ἔχουν ἐξογκωμένους βολβούς καὶ τονισμένα βλέφαρα. Ἡ μύτη εἶναι πολὺ ἐπίπεδη στὴν ἄκρη της. Τὸ στόμα εἶναι διάπλατα ἀνοικτὸ καὶ ἔχει λεπτὰ χεῖλη. Στρογγυλὴ, λεία γενειάδα.

Ἑλληνιστικὸ.

14. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E2810). Τμήμα ἀπὸ προσωπεῖο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπο τὴν Πέλλα, Τομέας I, Τετρ. 2, Δ/34, στρ. 1. Ὑψ. 0,034 μ. Ἄνοιχτόχρωμος πορτοκαλῆς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σώζεται μόνον τὸ πάνω ἀριστερὸ τμήμα τοῦ προσωπεῖου μὲ μέρους ἀπὸ τὴν κόμμωση καὶ τὸ μέτωπο.

Τὰ μαλλιά εἶναι χτενισμένα σὲ σπείρα καὶ ἀποδίδονται μὲ πλάγιες, παράλληλες, χαρακτὲς γραμμές. Τὸ φρύδι δηλώνεται μὲ ἓνα ἔξαγμα στὸ ἀντίστοιχο σημεῖο τοῦ μετώπου. Τὸ μάτι ἔχει τονισμένο τὸ περιγράμμα των βλεφάρων.

Τὸ σωζόμενο τμήμα ἀνήκει σὲ προσωπεῖο «ἡγεμόνος θεράποντος».

Ἑλληνιστικὸ.

15. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E1753). Τμήμα ἀπὸ προσωπεῖο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπο τὴν Πέλλα, Τομέας I, Ὁδὸς ΙΑ, ζώνη 72-74. Ὑψ. 0,043 μ. Σώζε-

ται μόνο τὸ πάνω δεξι τμήμα τοῦ προσώπειου μὲ μέρος ἀπὸ τὴν κόμμωση καὶ τὸ μέτωπο.

Τὰ μαλλιά, χτενισμένα σὲ σπείρα, ἀποδίδονται μὲ πλάγιες, παράλληλες, χαρακτὲς γραμμῆς. Τὸ μέτωπο ἀυλακώνεται ἀπὸ δύο παράλληλες ρυτίδες. Τὸ φρύδι δηλώνεται μὲ ἓνα ἔξαρμα στὸ ἀντίστοιχο σημεῖο τοῦ μετώπου. Τὸ μάτι ἔχει τονισμένο τὸ περίγραμμα τῶν βλεφάρων.

Τὸ τμήμα ἀνήκει σὲ προσωπεῖο «ἡγεμόνος θεράπωντος». (Παράλληλα: MINC<sup>2</sup>, 221, IT 71).

Ἑλληνιστικό.

16. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E2111). Κεφάλι κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, τετρ. 3, ἐπιφανειακὸ στρώμα. Ὑψ. 0,035 μ. Πορτοκαλῆς πηλός. Σῶζεται ἀκέραιο. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Συμπαγές.

Ὁ ἠθοποιὸς φορᾷ ἓνα φαλακρὸ προσωπεῖο· μαλλιά ὑπάρχουν στίς πλευρῆς τοῦ προσώπειου καὶ καλύπτουν τὰ αὐτιά. Τὸ μέτωπο εἶναι ὑψηλὸ καὶ ἀυλακώνεται ἀπὸ δύο παράλληλες ρυτίδες. Τὰ φρύδια εἶναι καμπύλες γραμμῆς. Τὰ μάτια ἔχουν ἐξογκωμένους, στρογγυλοὺς βολβοὺς. Ἡ μύτη εἶναι μικρῆ, στρογγυλὴ καὶ ἐπίπεδη στὴν ἄκρη τῆς. Τὸ στόμα, διάπλατα ἀνοικτό, ἔχει λεπτὰ χεῖλη. Στρογγυλὴ, λεία γενειάδα.

Ὁ ἠθοποιὸς φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «Μαίσωνα». (Παράλληλα: MOMC<sup>3</sup> 187, ET2, πίν. Χδ. MINC<sup>2</sup>, 58, AV14. MINC<sup>2</sup>, 59, AV23. Mollard-Besques, iii, πίν. 198).

Ἑλληνιστικό.

17. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E2596). Κεφάλι κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, Τετρ. 2, στρ. γ. Ὑψ. 0,027 μ. Ἀνοιχτόχρωμος πορτοκαλῆς πηλός, γκρίζος στὸ ἐσωτερικὸ του. Σῶζεται σὲ ἄσχημη κατάστασις· ἡ ἐπιφάνειά του εἶναι φθαρμένη καὶ λείπουν τμήματα πάνω ἀπὸ τὸ δεξιὸ κρόταφο καὶ ἀπὸ τὴν ἀριστερὴν πλευρά, δίπλα ἀπὸ τὸ στόμα.

Ὁ ἠθοποιὸς φορᾷ ἓνα φαλακρὸ προσωπεῖο· μαλλιά ὑπάρχουν στίς πλευρῆς καὶ καλύπτουν τὰ αὐτιά. Παχιά, καμπυλόγραμμα φρύδια. Μάτια μὲ στρογγυλοὺς, ἐξογκωμένους βολβοὺς. Μικρὴ μύτη, στρογγυλὴ στὴν ἄκρη τῆς. Φουσκωμένα μάγουλα. Διάπλατα ἀνοικτὸ στόμα μὲ λεπτὰ χεῖλη. Στρογγυλὴ, λεία γενειάδα.

Φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «Μαίσωνα». (Παράλληλα: Mollard-Besques, iii, πίν. 328 a-e).

Χρονολογεῖται στὸ 2ο αἰ. π.Χ.

18. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E2432). Εἰδῶλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,105 μ. Κοκκινωπὸς πηλός, μαυρὸς στὸ ἐσωτερικὸ του. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Λεῖπουν τὸ κάτω μέρος ἀπὸ τὰ

πόδια και ένα μεγάλο τμήμα από την πίσω όψη. Ἡ πίσω όψη δὲν εἶναι πλασμένη καὶ φέρει ὀπὴ ἀερισμού ἀκανόνιστου σχήματος. Κοίλο.

Ὁ ἥθοποιὸς εἰκονίζεται νὰ κάθεται πάνω σὲ ψηλὸ, τετράγωνο βωμό.

Φορᾶ κυλινδρικό στεφάνι χαμηλὰ πάνω στὸ μέτωπο. Τὰ μαλλιά, στὰ πλάγια, καλύπτουν τὰ αὐτιά καὶ φτάνουν μέχρι τοὺς ὤμους. Τὰ φρύδια, πού ἐνώνονται πάνω ἀπὸ τὴ μύτη, εἶναι ἀνυψωμένα. Μιά μικρὴ ρυτίδα σχηματίζεται ἀνάμεσά τους. Τὰ μάτια εἶναι μικρά καὶ ἔχουν φουσκωμένα βλέφαρα. Ἡ μύτη μικρὴ, στρογγυλὴ στὴν ἄκρη της. Τὸ στόμα ἀνοικτὸ μὲ λεπτὰ χεῖλη. Στρογγυλὴ, λεῖα γενειάδα.

Εἶναι ντυμένος μὲ κοντὸ χιτῶνα πού φτάνει μέχρι πάνω ἀπὸ τὰ γόνατα. Κάτω ἀπὸ τὸ χιτῶνα προβάλλει ἡ φουσκωμένη κοιλιὰ. Ἀπὸ πάνω φορᾶ ἱμάτιο πού καλύπτει σφιχτὰ τοὺς ὤμους καὶ τὰ χεῖρα. Τὸ δεξιὸ χεῖρ, λυγισμένο στὸν ἀγκῶνα, ἀκουμπᾷ πάνω στὸ στήθος καὶ φτάνει στὸν ἀριστερὸ ὄμο, σὲ μιὰ κίνηση σὰν νὰ θέλει νὰ τακτοποιήσει τὸ ρούχο σὲ κείνο τὸ σημεῖο. Τὸ ἀριστερὸ χεῖρ, ἐλαφρὰ λυγισμένο, ἀκουμπᾷ πάνω στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ σώματος καὶ στηρίζεται στὸ βωμό. Στὸ σημεῖο αὐτὸ διακρίνεται ἡ ἄκρη τοῦ ἱματίου, πτυχωμένη ἀκατάστατα.

Τὰ πόδια εἶναι χοντρά. Τὸ δεξιὸ σταυρώνει πάνω ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ. Ὁ βωμὸς εἶναι τόσο ψηλός, πού ὁ ἥθοποιὸς κάθεται μὲ τὰ πόδια κρεμασμένα.

Φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «ἐπισείστου ἡγεμόνος θεράποντος». (Παράλληλα: MINC<sup>2</sup>, 216, 1530· 217, 1541. MINC<sup>2</sup>, 293, ΧΤ32).

Ἑλληνιστικὸ.

19. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε639). Κεφάλι κωμικοῦ ἥθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας Ι, Δρόμος 1-ζώνη 12-14, Στρ. 2. Ὑψ. 0,04 μ. Πορτοκαλῆς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του πού περιέχει προσμίξεις. Σῶζεται τὸ κεφάλι τοῦ ἥθοποιοῦ καὶ ἓνα μικρὸ τμήμα ἀπὸ τὸν ἀριστερὸ ὄμο ὅπου διακρίνονται οἱ πτυχῆς τοῦ ρούχου. Λεῖπουν μικρὰ τμήματα ἀπὸ τὴ μύτη, τὸ ἀριστερὸ μάγουλο καὶ τὸ κάτω τμήμα τῆς γενειάδας. Ἡ πίσω όψη δὲν εἶναι πλασμένη. Συμπαγές.

Φορᾷ χαμηλὰ πάνω στὸ μέτωπο ἓνα κυλινδρικό στεφάνι. Τὰ μαλλιά, στὰ πλάγια, καλύπτουν τὰ αὐτιά καὶ φτάνουν μέχρι τοὺς ὤμους. Τὸ μέτωπο εἶναι χαμηλὸ καὶ ἐξογκωμένο. Τὰ φρύδια ἐνώνονται πάνω ἀπὸ τὴ μύτη καὶ σχηματίζουν καμπύλες. Ἀνάμεσά τους σχηματίζεται μιὰ μικρὴ ρυτίδα. Τὸ στόμα εἶναι διάπλατα ἀνοικτὸ καὶ ἔχει λεπτὰ χεῖλη. Στρογγυλὴ, λεῖα γενειάδα.

Ὁ ἥθοποιὸς φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «ἐπισείστου ἡγεμόνος θεράποντος». (Γιὰ παράλληλα, στὸ προηγούμενο).

Ἑλληνιστικὸ.

20. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε3719). Κεφάλι κωμικοῦ ἥθοποιοῦ.

Ἐκ τῆν Πέλλα. Ὑψ. 0,036 μ. Καστανόχρωμος πηλός. Σῶζεται τὸ κεφάλι καὶ ἓνα μικρὸ τμήμα ἀπὸ τὸ πάνω δεξιὸ μέρος τοῦ σώματος, κάτω ἀπὸ τὴ γενειάδα. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Συμπαγές.

Ὁ ἠθοποιὸς φορᾷ προσωπεῖο καὶ κυλινδρικό στεφάνι, χαμηλὰ πάνω στὸ μέτωπο. Τὰ μαλλιά, στὰ πλάγια, καλύπτουν τὰ αὐτιά. Τὰ φρύδια, ποῦ ἐνώνονται πάνω ἀπὸ τὴ μύτη, εἶναι ἀνυψωμένα. Τὰ μάτια μισάνοιχτα, μὲ παχιά βλέφαρα. Ἡ μύτη μικρὴ, στρογγυλὴ στὴν ἄκρη τῆς. Τὸ στόμα ἀνοικτό, μὲ λεπτὰ χεῖλη. Στρογγυλὴ, λεία γενειάδα.

Φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «ἐπισείστου ἡγεμόνος θεράποντος». (Παράλληλα: MINC<sup>2</sup>, 315, ST56).

Χρονολογεῖται στὸ 2ο αἰ. π.Χ.

21. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε1449). Τμήμα ἀπὸ προσωπεῖο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἐκ τῆν Πέλλα, Τομέας Ι, Τετρ. 2. Θ-Ι/17-18. Ὑψ. 0,054 μ. Σῶζεται μόνο τὸ πάνω δεξιὸ τμήμα τοῦ προσωπεῖου.

Χαμηλὰ πάνω στὸ μέτωπο ὑπάρχει ἓνα κυλινδρικό στεφάνι. Ἡ κόμωση διακρίνεται κάτω ἀπὸ τὸ στεφάνι, πάνω στὸν κρόταφο. Τὰ φρύδια σχηματίζουν παχιὰς καμπύλες καὶ ἐνώνονται πάνω ἀπὸ τὴ μύτη. Τὰ μάτια εἶναι μεγάλα, μὲ τονισμένο τὸ περίγραμμα τῶν βλεφάρων καὶ ἐξογκασμένους βολβούς. Μεγάλῃ μύτη.

Τὸ τμήμα ἀνήκει σὲ προσωπεῖο «ἐπισείστου ἡγεμόνος θεράποντος». Ἑλληνιστικόν.

22. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε4012). Προσωπεῖο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἐκ τῆν Πέλλα. Ὑψ. 0,033 μ. Κοκκινωπὸς πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος, πορτοκαλιοῦ καὶ ροῦς χρώματος. Λεῖπει τμήμα πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο, ἀπὸ τὴ δεξιὰ καὶ ἀριστερὴ πλευρὰ καὶ ἀπὸ τὸ στόμα καὶ κάτω. Ἡ ἐπιφάνεια εἶναι φθαρμένη.

Τὰ μαλλιά εἶναι χτενισμένα σὲ σπείρα. Τὰ φρύδια εἶναι δύο κυματοειδεῖς γραμμές. Μεγάλῃ μύτη. Φουσκωμένα μάγουλα.

Ἑλληνιστικόν.

23. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε2191). Εἰδώλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἐκ τῆν Πέλλα, Τετρ. 2, στρώμα κεραμίδων Ξ-0/18-19. Ὑψ. 0,041 μ. Ποριοκαλῆς πηλός. Σῶζεται μέχρι κάτω ἀπὸ τὸ στήθος. Λεῖπουν τὰ χέρια, τὸ σῶμα, ἀπὸ τὸ στήθος καὶ κάτω, καὶ τὰ πόδια. Ἡ ἐπιφάνεια εἶναι φθαρμένη. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοῖλο. Τὸ κεφάλι συμπαγές.

Φορᾷ τὸ προσωπεῖο ἑνὸς φαλακροῦ, γενειοφόρου ἄνδρα. Μαλλιά ὑπάρχουν μόνο πάνω στοὺς κροτάφους. Μεγάλῃ μύτη. Πλούσια γενειάδα.

Δὲν ὑπάρχει λαιμός· τὸ κεφάλι φαίνεται κολλημένο πάνω στοὺς ὤμους. Τὸ στήθος εἶναι γυμνὸ καὶ σαρκῶδες. Φουσκωμένο στομάχι.

Δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀναγνωριστεῖ τὸ προσωπεῖο ποῦ φορᾷ. (Παράλληλο: Mollard-Besques, iii, πίν. 248α).

Ἑλληνιστικὸ.

24. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε1335). Κεφάλι κωμικοῦ ἠθοποιοῦ. Ἐκ τῆς Πέλλας, Τομέας I, Τετρ. 2 Μ-Ν/3. Ὑψ. 0,032 μ. Καστανόχρωμος πηλός. Λεῖπει τμήμα ἀπὸ τὸ κάτω δεξι μέρος τοῦ προσωπεῖου καὶ τῆς γενειάδας καὶ μικρὸ τμήμα ἀπὸ τὸ ἄριστερό μέρος τῆς κόμμωσης. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοῖλο.

Τὰ μαλλιά, χτενιομένα σὲ σπείρα, πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο καὶ καλύπτουν τὰ αὐτιά. Τὸ μέτωπο εἶναι χαμηλὸ καὶ αὐλακώνεται ἀπὸ ρυτίδες. Τὰ φρύδια, ποῦ ἐνώνονται πάνω ἀπὸ τὴ μύτη, εἶναι διαφορετικὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο· τὸ ἄριστερό ὑψώνεται περισσότερο ἀπὸ τὸ δεξι. Ἐνάντια στὰ φρύδια σχηματίζεται μιὰ μικρὴ ρυτίδα. Τὰ μάτια εἶναι μεγάλα καὶ ἔχουν ἐξογκωμένους βολβούς. Ἡ μύτη μεγάλη, πλατιά στὴν ἄκρη της. Διάπλατα ἀνοιχτὸ στόμα. Γενειάδα.

Ὁ ἠθοποιὸς φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ «ἐπισείστου ἡγεμόνος θεράποντος». (Παράλληλα: MINC<sup>2</sup>, 51, AS2· 51, AS3· 66, XT1, XT2· 68, XT 18· 73, DT 19· 74, DT 23· 75, KT4· 79, MT2· 84, MT34· 92, ZT 23· 93, ZT99· 96, ZT48).

Χρονολογεῖται στὸ 2ο αἰ. π.Χ.

25. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. 1675). Πόδια ἀπὸ εἰδώλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἐκ τῆς Πέλλας, Τομέας I, Ὀδὸς IA, ζώνη 74-76. Ὑψ. 0,051 μ. Πορτοκαλῆς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σῶζονται μόνο τὰ πόδια καὶ ὁ βωμός. Κοῖλο.

Ὁ ἠθοποιὸς κάθεται μετὰ τὸ ἄριστερό πόδι σταυρωμένο πάνω ἀπὸ τὸ δεξι πάνω σὲ ὀρθογώνιο βωμό. (Παράλληλα: TK, 419/7 καὶ 425/8).

Ἑλληνιστικὸ.

26. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. 2446). Πόδια ἀπὸ εἰδώλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἐκ τῆς Πέλλας, Τομέας I, Τετρ. 2, Δ/32. Ὑψ. 0,063 μ. Πορτοκαλῆς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του, ποῦ περιέχει προσμίξεις. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σῶζονται μόνο τὰ πόδια τοῦ ἠθοποιοῦ ποῦ ἀποδίδονται ἐντελῶς σχηματικά. Κοῖλο.

Φορᾷ κοντὸ χιτῶνα. Τὰ πόδια εἶναι πολὺ χοντρά· τὸ δεξι ἔρχεται καὶ σταυρώνει πάνω ἀπὸ τὸ ἄριστερό. (Παράλληλα: T.K., 419/1,3,5 καὶ 424/12).

Ἑλληνιστικὸ.

27. Μουσείο Πέλλας (Ἀρ. Εὐρ. 2497). Πόδια ἀπὸ εἰδώλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, Τετρ. 2, Θ/35). Ὑψ. 0,064 μ. Καστανόχρωμος πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του, ποὺ περιέχει προσμίξεις. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σώζονται μόνο τὰ πόδια ποὺ ἀποδίδονται ἐντελῶς σχηματικά. Κοῖλο.

Ὅμοιο μὲ τὸ προηγούμενο.

Ἑλληνιστικὸ.

28. Μουσείο Πέλλας (Ἀρ. Εὐρ. E1304). Πόδια ἀπὸ εἰδώλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας A, Τετρ. 2 Ξ-0/25. Ὑψ. 0,054 μ. Πορτοκαλῆς πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σώζονται τὰ πόδια, ἀπὸ τὰ γόνατα καὶ κάτω. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοῖλο.

Τὰ πόδια εἶναι χοντρά. Τὸ δεξιὸ σταυρώνει πάνω ἀπὸ τὸ ἀριστερό. Πάνω στὸν ἀστράγαλο τοῦ δεξιοῦ ποδιοῦ διακρίνεται ἡ ἄκρη τοῦ ἐφαρμοστοῦ ρούχου, ποὺ φοροῦσε κατάσαρκα ὁ ἠθοποιός.

Ἑλληνιστικὸ.

29. Μουσείο Πέλλας (Ἀρ. Εὐρ. E2592). Εἰδώλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, Τετρ. 2, I/36. Ὑψ. 0,093 μ. Πορτοκαλῆς πηλός. Βρέθηκε σπασμένο σὲ δύο κομμάτια ποὺ κολλήθηκαν. Λείπει τὸ κεφάλι καὶ τμῆμα ἀπὸ τὴν πλάγια δεξιὰ πλευρὰ τῆς κύριας καὶ πίσω ὄψης καὶ τὸ δεξιὸ χέρι. Στὴ θέση ὅπου θὰ ἦταν τὸ κεφάλι ὑπάρχουν πολλές, μικρὲς ὀπές· τὸ κεφάλι θὰ εἶχε φτιαχτεῖ σὲ χωριστὴ μῆτρα καὶ πιθανὸ νὰ ἦταν συμπαγές. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη καὶ φέρει ὀπὴ ἀερισμοῦ. Κοῖλο.

Ὁ ἠθοποιὸς εἰκονίζεται νὰ κάθεται πάνω σὲ ἕνα, ἐντελῶς σχηματικὰ ἀποδομένο, κυλινδρικό κάθισμα.

Φορᾷ μακρὸ χιτῶνα, ζωσμένο πάνω ἀπὸ τὸ στομάχι. Κάτω ἀπὸ τὸ χιτῶνα προβάλλει ἡ φουσκωμένη κοιλιὰ. Ἀπὸ πάνω φορᾷ ἱμάτιο ποὺ καλύπτει τὸν ἀριστερὸ ὄμο καὶ τὸ ἀριστερὸ χέρι καὶ φτάνει μέχρι κάτω τὰ πόδια. Τὸ ἀριστερὸ χέρι, λυγισμένο στὸν ἀγκώνα, ἀκουμπᾷ πάνω στὴν κοιλιὰ. Κάθεται μὲ τὰ γόνατα ἀνοικτά· στὸ ὕψος τῶν ἀστραγάλων τὰ πόδια συγκλίνουν καὶ τὸ ἀριστερὸ σταυρώνει πάνω ἀπὸ τὸ δεξι.

Δὲν ἔχουν σωθεῖ εἰδώλια ἠθοποιῶν τῆς Ν. Κωμωδίας ποὺ νὰ φοροῦν τέτοια μακριὰ ρούχα. Μὲ μακριοὺς χιτῶνες εἰκονίζονται οἱ ἠθοποιοὶ στὰ μωσαϊκὰ τοῦ Μενάνδρου στὴ Μυτιλήνη.

Ἑλληνιστικὸ.

30. Μουσείο Πέλλας (Ἀρ. Εὐρ. E3611). Τμῆμα ἀπὸ εἰδώλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἐκ τῆν Πέλλα. Ὑψ. 0,064 μ. Πορτοκαλῆς πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σῶζεται τὸ τμήμα ἀπὸ τὴν κοιλιὰ καὶ κάτω καὶ ἡ ἀριστερὴ παλάμη.

Ὁ ἠθοποιὸς εἰκονίζεται ὄρθιος, μὲ τὰ πόδια κοντὰ τὸ ἕνα στὸ ἄλλο, καὶ ἀνασύρει μὲ τὸ ἀριστερὸ τοῦ χέρι τὸ ροῦχο του.

Τὸ ροῦχο καλύπτει τὴ φουσκωμένη κοιλιὰ καὶ τοὺς μηροὺς καὶ φτάνει διαγώνια μέχρι πάνω ἀπὸ τὰ γόνατα. Μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι, ποὺ καλύπτεται ἀπὸ τὸ ροῦχο, ὁ ἠθοποιὸς τὸ ἀνασύρει πρὸς τὰ πάνω. Ἀπὸ τὴν κίνηση αὐτὴ σχηματίζονται παράλληλες, διαγώνιες πτυχές. Ἡ ἄκρη τοῦ ροῦχου διακρίνεται στὴν ἀριστερὴ πλευρά.

Τὰ πόδια εἶναι χοντρά.

Ἑλληνιστικὸ.

31. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε1446). Εἰδῶλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἐκ τῆν Πέλλα, Τομέας Ι, Τετρ. 2 Κ-Λ/29-30. Ὑψ. 0,083 μ. Ἀνοιχτόχρωμος καφετῆς πηλός. Λευκὸ ἐπιχρίσμα καλύπτει ὅλη σχεδὸν τὴν ἐπιφάνεια. Ἰχνη ροῦχ χρώματος πάνω στὸ στήθος, στὴ δεξιὰ πλευρὰ πάνω στὴ χλαμύδα καὶ στὸ ἀριστερὸ πόδι. Ἐλάχιστα ἰχνη κίτρινου χρώματος στὴ δεξιὰ πλευρά, πάνω στὸ χιτῶνα. Σῶζεται μόνον τὸ σῶμα καὶ τὸ ἀριστερὸ πόδι. Δύο σπασίματα στὸ ὕψος τῶν ὤμων μαρτυροῦν γιὰ τὴ θέση τῶν χειρῶν ποὺ θὰ ἦταν ἐλεύθερα. Λεῖπουν τὸ κεφάλι, τὸ δεξιὸ πόδι καὶ τὸ κάτω τμήμα ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ πόδι. Ἡ πίσω ὕψη δὲν εἶναι πλασμένη. Συμπαγές.

Ὁ ἠθοποιὸς παρουσιάζεται σὲ κίνηση. Φορᾷ χιτῶνα καὶ χλαμύδα. Ὁ χιτῶνας εἶναι κοντὸς καὶ ἐφαρμοστός, ζωσμένος στὴ μέση. Κάτω ἀπὸ τὸ δέσιμο προβάλλει ἡ φουσκωμένη κοιλιὰ. Ἡ χλαμύδα πέφτει πάνω ἀπὸ τοὺς ὤμους καὶ καλύπτει τὴν πλάτη. Ἀπλώνεται πίσω, δημιουργώντας ἕνα φόντο ποὺ πάνω του προβάλλεται ἡ μορφή.

Γιὰ ὅμοιες μορφές ἠθοποιῶν σὲ κίνηση: MINC<sup>3</sup>, 77, YT12. MINC<sup>3</sup>, 84 καὶ 278, MT 31 καὶ Bieber, «Theater»<sup>2</sup>, εἰκ. 297, 395-397.

Χρονολογεῖται στὸ 2ο αἰ. π.Χ.

32. Μουσεῖο Πέλλας (E3296). Τμήμα ἀπὸ τὴν κόμμωση κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἐκ τῆν Πέλλα. Ὑψ. 0,022 μ. Καστανόχρωμος πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος.

Σῶζεται μόνον τὸ πάνω ἀριστερὸ τμήμα τῆς κόμμωσης.

33. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E3537). Τμήμα ἀπὸ εἰδῶλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἐκ τῆν Πέλλα. Ὑψ. 0,067 μ. Κοκκινωπὸς πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σῶζεται μόνον ἕνα μικρὸ τμήμα ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τοῦ σώμα-

τος και τὰ πόδια. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοῖλο. Ὅπῃ ἀερισμοῦ στοῦ κάτω μέρος τῆς βάσης.

Τὸ ροῦχο, πτυχωμένο σὲ παράλληλες πτυχές, φτάνει διαγώνια μέχρι πάνω ἀπὸ τὰ γόνατα. Ἡ ἄκρη του κρέμεται στὴν ἀριστερὴ πλευρά. Τὰ πόδια φαίνονται γυμνά. Τὸ δεξιὸ εἶναι στάσιμο, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ βρίσκεται σὲ κάποια ἀπόσταση ἀπὸ αὐτό.

Ἑλληνιστικό.

34. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. 3227). Τμήμα ἀπὸ εἰδῶλιο ἠθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,044 μ. Πορτοκαλῆς πηλός, μαῦρος στοῦ ἐσωτερικοῦ του. Σώζεται μόνο ἓνα μικρὸ τμήμα ἀπὸ τὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ σώματος καὶ τὸ δεξιὸ χέρι πού, λυγισμένο στὸν ἀγκώνα, ἀκουμπᾷ πάνω στοῦ σώμα. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοῖλο.

35. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε1257). Τμήμα ἀπὸ εἰδῶλιο ἠθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, Τετρ. 2 Μ-Ο/4-7. Ὑψ. 0,042 μ. Κοκκινωπὸς πηλός, μαῦρος στοῦ ἐσωτερικοῦ του. Σώζεται μόνο τὸ τμήμα ἀπὸ τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ μέχρι τὴν κοιλιά καὶ τὸ δεξιὸ χέρι μέχρι κάτω ἀπὸ τὸν ἀγκώνα, πού λυγίζει καὶ ἀκουμπᾷ πάνω στοῦ σώμα. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοῖλο.

#### *Γυναῖκες*

36. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε4573). Εἰδῶλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,101 μ. Πορτοκαλῆς πηλός, μαῦρος στοῦ ἐσωτερικοῦ του. Λεῖπει τμήμα ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τῆς ἀριστερῆς καὶ δεξιᾶς πλευρᾶς. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοῖλο. Τὸ κεφάλι συμπαγές.

Ἡ μορφὴ εἰκονίζεται ὄρθια. Τὸ προσωπεῖο πού φορᾷ, καθὼς καὶ ἡ ἐνδυμασία της, χιτῶνας καὶ ἱμάτιο, δείχνουν ὅτι ὑποδύεται ἓνα γυναικεῖο ρόλο.

Τὰ μαλλιά, χτενισμένα κατευθεῖαν πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο, σχηματίζουν κάτι σὰν σπείρα καὶ πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο. Πάνω ἀπὸ τὴ σπείρα αὐτῆ, τὸ κεφάλι καλύπτεται ἀπὸ τὸ ἱμάτιο. Τὸ μέτωπο εἶναι χαμηλό. Τὰ φρύδια εἶναι ἀνυψωμένα καὶ σχηματίζουν καμπύλες διαφορετικοῦ ὕψους, ἀφοῦ τὸ ἀριστερὸ εἶναι περισσότερο ὑψωμένο ἀπὸ τὸ δεξιὸ. Τὰ μάτια ἔχουν στρογγυλοῦς, ἐξογκωμένους βολβούς. Ἡ μύτη εἶναι μικρὴ, ἐπίπεδη στὴν ἄκρη της. Τὰ μῆλα τοῦ προσώπου τονισμένα. Τὸ στόμα εἶναι ἀνοικτὸ σὲ μορφασμό. Τετράγωνο πηγούνι.

Τὸ ἱμάτιο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κεφάλι, καλύπτει τοὺς ὤμους, τὰ χέρια καὶ τὸ σῶμα καὶ φτάνει μέχρι τὸ ὕψος τῶν μηρῶν. Εἶναι φορεμένο σὰν μιὰ μπέρτα. Τὸ δεξιὸ χέρι, λυγισμένο στὸν ἀγκώνα, ἀκουμπᾷ πάνω στοῦ στήθος, κάτω ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ χέρι, πού ἐπίσης λυγισμένο κρατᾷ τὸ ἱμάτιο κάτω ἀπὸ τὸ



πηγούνη. Ἡ κοιλιὰ δὲν εἶναι φουσκωμένη. Τὸ δεξὶ πόδι ἦταν πιὸ μπροστὰ ἀπὸ τὸ ἀριστερό.

Ἡ μορφή ἔχει ἀποδοθεῖ χωρὶς ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια. Τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι ἀδρὰ καὶ οἱ πτυχές ἐντελῶς σχηματικὰ ἀποδομένες μὲ χαρακτὲς γραμμές.

Ὁ ἠθοποιὸς φορᾷ τὸ προσωπεῖο τῆς «παχειάς γρασός». (Παράλληλα: MINC<sup>2</sup>, NMI-μωσαϊκὸ Διοσκουρίδη, ὅπου ὑπάρχει ὄχι μόνον καταπληκτικὴ ὁμοιότητα στὴν ἀπόδοση τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσωπεῖου, ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια ρούχα, φορεμένα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο-MINC<sup>2</sup>, YM 2—μωσαϊκὸ Μενάνδρου στὴ Μυτιλήνη—MOMC<sup>3</sup>, 140, ST 13b (πρωιμότερο) καὶ Mollard-Besques, iii, πίν. 329g).

Χρονολογεῖται στὸ 2ο αἰ. π.Χ.

37. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. K3689). Προσωπεῖο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,046 μ. Γκριζωπὸς πηλός. Σῶζεται ἀκέραιο. Στὸ πάνω μέρος τῆς πίσω ὄψης ὑπάρχει μία μικρὴ ὀπή.

Μὲ μοναδικὴ ἐπιμέλεια ἔχει ἀποδοθεῖ ἡ κόμμωση· τὰ μαλλιά, χτενισμένα πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο, χωρίζονται σὲ ὄχτῳ φέτες καὶ ἀποδίδονται μὲ μικρές, χαρακτὲς, πλάγιες, παράλληλες γραμμές. Πάνω ἀπὸ τὴν κορυφὴ δένονται σ' ἓνα στρογγυλὸ, πλατὺ, κότσο. Τὸ μέτωπο εἶναι ὑψηλό. Τὰ φρύδια δηλώνονται μὲ δύο ἐξάρματα στὰ ἀντίστοιχα σημεῖα τοῦ μετώπου. Τὰ μάτια εἶναι ὀμβγαλόσχημα καὶ ἔχουν παχιά, τονισμένα βλέφαρα. Μακριὰ μύτη. Τὸ στόμα εἶναι μικρὸ καὶ ἀνοιχτό, μὲ λεπτὰ χεῖλη. Στρογγυλὸ πηγούνη.

Πρόκειται γιὰ τὸ προσωπεῖο τῆς «ψευδοκόρης». (Ἄκριβες παράλληλα: «Meligunis Lipára», πίν. CXCH, 5-6).

2ος αἰ. π.Χ.

38. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E 2470). Κεφάλι κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, Τετρ. 2, M/34, στρ. 1. Ὑψ. 0,038 μ. Κοκκινωπὸς πηλός. Εἶναι λίγο καταστρεμμένο στὴ μύτη καὶ στὸ μέτωπο. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλάσμενη. Συμπαγές.

Μὲ ἰδιαίτερη φροντίδα ἔχει ἀποδοθεῖ ἡ κόμμωση: τὰ μαλλιά, χτενισμένα σὲ ἐλαφρὰ κυματοειδεις βοστρύχους, χωρίζονται στὴ μέση καὶ πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο καλύπτοντας τὰ ἀδιά· στὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλοῦ μαζεύονται σ' ἓνα ἔξαγμα ποῦ εἶναι στολισμένο μ' ἓνα κόσμημα ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο σφαιρικὰ ἐντικείμενα. Τὰ μάτια εἶναι ὀμβγαλόσχημα καὶ ἔχουν παχιά βλέφαρα. Ἡ μύτη εἶναι μακριά· τὰ ρουθούνια ἀποδίδονται μὲ δύο ὀπές. Τὸ στόμα ἀνοικτὸ καὶ ἔχει λεπτὰ χεῖλη. Στρογγυλὸ πηγούνη.

Τὸ ἐντελῶς ἰδιόμορφο χτένισμα συναντᾶται σὲ πήλινα ειδώλια τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ὅπως σημειώνει ἡ D. B. Thompson, «Troy, Supple-

mentary Monograph 3», Princeton 1969, σ. 42: «Οἱ ἄκρες τῶν μακρῶν μαλλιῶν σχηματίζουν ἓνα ἔξαγμα πάνω στοῦ κεφάλι ὅπου δένονται, ἀλλά ἀντὶ νὰ κυματίζουν ἐλεύθερες, δημιουργοῦν κυματοειδεῖς βοστρύχους τακτοποιημένους ὀλόγυρα στοῦ ἔξαγμα» (Thompson, «Troy, Supp. Monograph 3», πίν. XLIV, 206. V. Poulsen, «Catalogue de terres cuites grecques et romaines», Copenhagen 1949, σ. 40-41, πίν. XLV, TK, 63/2).

Στὶς θεατρικὲς μορφές τὸ χτένισμα εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. π.Χ.

Ὁ ἠθοποιὸς φορᾷ τὸ προσωπεῖο τῆς «ψευδοκόρης». (Παράλληλα: MINC<sup>2</sup> 62, BT7. MINC<sup>2</sup>, 66, XT1 —τὸ β' προσωπεῖο τῆς πρώτης σειρᾶς. MINC<sup>2</sup>, 168, XS2). Χρονολογεῖται στὸ 2ο αἰ. π.Χ.

39. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E2744) Προσωπεῖο κωμικοῦ ἠθοποιῶ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, Τετρ. 2, Κ/46. Ὑψ. 0,091 μ. Κοκκινωπὸς πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σῶζεται ἀκέραιο. Δύο μικρὲς ὀπές γιὰ ἀνάρτηση ὑπάρχουν στὸ πάνω μέρος τῆς πίσω ὄψης.

Ἡ κόμμωση ἔχει ἀποδοθεῖ μὲ ἐπιμέλεια: τὰ μαλλιά, χτενισμένα σὲ ὄχτῳ φέτες πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο, δένονται σὲ κότσο ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ κυματοειδεῖς βοστρύχους ἀρκετὰ πίσω ἀπὸ τὴν κορυφή τοῦ κεφαλοῦ, ἀφήνοντας ἀκάλυπτα τὰ αὐτιά. Στὸ δεξιὸ αὐτὶ διακρίνεται τὸ σκουλαρίκι ποῦ ἔχει τὴ μορφή δίσκου· στὸ ἀριστερὸ αὐτὶ ὑπάρχει, στὴ θέση τοῦ σκουλαρικιοῦ, μιὰ μικρὴ ὀπή ποῦ δείχνει ὅτι τὰ κοσμήματα αὐτὰ εἶχαν φτιαχθεῖ χωριστὰ ἀπὸ τὸ προσωπεῖο. Τὸ μέτωπο εἶναι ὑψηλό. Τὰ φρύδια δηλώνονται μὲ δύο ἔξάρματα στὰ ἀντίστοιχα σημεῖα τοῦ μετώπου καὶ ἀκολουθοῦν τὴ γραμμὴ τῶν πάνω βλεφάρων. Τὰ μάτια εἶναι ἀμυγδαλόσχημα καὶ ἔχουν παχιά βλέφαρα. Μακριὰ, ὁμορφὴ μῦτη. Ἄνοικτὸ, μικρὸ στόμα. Στρογγυλὸ πηγούνι.

Τὰ μαλλιά τῆς μορφῆς εἶναι χτενισμένα σὲ «melon». Σ' αὐτὸ τὸ χτένισμα «τὰ μαλλιά διαιροῦνται σὲ πλατιῆς φέτες ποῦ συνήθως ἀπὸ τὸ ἓνα αὐτὶ μέχρι τὸ ἄλλο εἶναι ὄχτῳ» (Thompson, «Troy, Supplementary Monograph 3», σ. 38).

Τὸ κεφάλι μιᾶς γυναικείας μορφῆς μὲ χτένισμα ἀκριβῶς ὅμοιο μ' αὐτοῦ τοῦ προσωπεῖου δημοσίευσε ὁ R. Kekulé, «Die antiken Terrakotten II», Stuttgart 1884, πίν. XIV, 8.

Πρόκειται γιὰ τὸ προσωπεῖο τοῦ «ἐταιριδίου». (Παράλληλα: MINC<sup>2</sup>, 133, IT 28· 154, UT 86· 183, MN1· 183, NM2).

Χρονολογεῖται στὸ 2ο αἰ. π.Χ.

40. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. 1977/113). Προσωπεῖο κωμικοῦ ἠθοποιῶ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,086 μ. Καφετῆς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Σῶζεται ἀκέραιο.

Πρόκειται για τὸ προσωπεῖο μιᾶς νέας γυναίκας.

Μὲ μοναδικὴ ἐπιμέλεια ἔχει ἀποδοθεῖ ἡ κόμμωση: τὰ μαλλιά χωρίζονται στὴ μέση καί, τακτοποιημένα σὲ λεπτούς, κυματοειδεῖς βοστρύχους, πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο· στὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλοῦ μαζεύονται σὲ κότσο πού στὴ βάση του δένεται μὲ μιὰ πλατιά ταινία διακοσμημένη μὲ στρογγυλὰ ἐξάρματα, τοποθετημένα κατὰ διαστήματα. Στὴν ἀριστερὴ πλευρά, κάτω ἀπὸ τὸ χτένισμα, διακρίνεται τὸ σκουλαρίκι πού ἔχει μορφή δίσκου. Τὸ σκουλαρίκι τοῦ δεξιοῦ αὐτιοῦ λείπει. Τὸ μέτωπο εἶναι ὑψηλό. Τὰ μάτια ἀμυγδαλόσχημα μὲ τονισμένα, παχιά βλέφαρα. Ἡ μύτη εἶναι μακριά· τὰ ρουθούνια δηλώνονται μὲ δύο ὄπες. Μεγάλο, ἀνοικτὸ στόμα μὲ παχιά χεῖλη.

Πρόκειται γιὰ τὸ προσωπεῖο τοῦ «λαμπαδίου». (Γιὰ ἓνα ὄμοιο χτένισμα, μὴ θεατρικοῦ προσωπεῖου, Thompson, «Troy, Supplementary Monograph 3», πίν. XLIII, 204. Παράλληλα: TK, 421/6 καὶ WAM, C 5 πού ὁ Webster χαρακτηρίζει σὰν ψευδοκόρη).

Χρονολογεῖται στὸ 2ο αἰ. π.Χ.

41. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. E2589). Τμήμα ἀπὸ εἰδῶλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, Τετρ. 2, Μ/42. Ὑψ. 0,053 μ. Πορτοκαλῆς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σῶζεται μόνον τὸ κεφάλι καὶ τὸ ἀνυψωμένο δεξιὸ χέρι τοῦ ἠθοποιοῦ.

Ὁ ἠθοποιὸς εἰκονίζεται νὰ ὑψώνει τὸ δεξιὸ του χέρι πάνω στὸ κεφάλι του.

Φορᾶ τὸ προσωπεῖο μιᾶς νέας γυναίκας. Τὰ μαλλιά, χτενισμένα σὲ ἀκατάστατους, κυματοειδεῖς βοστρύχους πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο· πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο μαζεύονται σὲ ἓνα ἔξαγμα. Τὸ μέτωπο εἶναι χαμηλό. Τὰ φρύδια παχιά, ἀποδομένα σὲ ἀνάγλυφο. Ἡ μύτη εἶναι μεγάλη καὶ πλατιά στὴν ἄκρη της. Ἄνοικτὸ στόμα. Εἶναι ντυμένος μὲ χιτώνα καὶ ἱμάτιο. Τὸ ἱμάτιο καλύπτει τὸ κεφάλι, πίσω ἀπὸ τὸ ἔξαγμα τῶν μαλλιών. Ὁ χιτώνας διακρίνεται πάνω στὸ βραχίονα τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ.

Φορᾶ τὸ προσωπεῖο τῆς «β' ψευδοκόρης» (TK, 421/9).

Πρῶμο ἐλληνιστικὸ.

42. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. 2168). Τμήμα ἀπὸ εἰδῶλιο κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας I, Τετρ. 2, Ν/21-22. Ὑψ. 0,037 μ. Πορτοκαλῆς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Σῶζεται μόνον τὸ κεφάλι, οἱ ὄμοι καὶ τὰ χέρια. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Συμπαγές.

Ὁ ἠθοποιὸς εἰκονίζεται νὰ ὑψώνει ἐνωμένα τὰ δύο του χέρια πάνω ἀπὸ

τὸ κεφάλι. Τὸ προσωπεῖο πού φορᾷ δείχνει ὅτι ὑποδύεται ἓνα γυναικεῖο ρόλο.

Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσωπεῖου εἶναι ἀσαφῆ. Τὰ μαλλιά εἶναι χτενισμένα ὀλόγουρα στὸ προσωπεῖο καὶ μαζεύονται σ' ἓνα ἔξαρμα πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο. Ἡ μύτη εἶναι μεγάλη. Πάνω στοὺς ὤμους διακρίνονται οἱ πτυχές ἀπὸ τὸ ρούχο πού φορᾷ.

Ἑλληνιστικό.

#### ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΑ

1. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε2532). Κεφάλι κωμικοῦ ἡθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας Ι, Τετρ. 2, Α/38, στρ. 3. Ὑψ. 0,044 μ. Ἄνοιχτόχρωμος καφετῆς πηλός. Λευκὸ ἐπίχρισμα σ' ὅλη σχεδὸν τὴν ἐπιφάνειά του. Σῶζεται ἀκέραιο. Στὸ πάνω μέρος τῆς πίσω ὀψης ὑπάρχει μιὰ μικρὴ ὀπή, ἐνῶ τὰ ἴχνη μιᾶς δεύτερης διακρίνονται λίγο μακρύτερα ἀπὸ τὴν πρώτη· ἴσως εἶναι ὀπές ἀναρτήσεως. Κοῖλο.

Τὰ μαλλιά εἶναι ἀραιά, χτενισμένα ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλοῦ πρὸς τὸ μέτωπο, καὶ ἀφήνουν ἀκάλυπτα τὰ αὐτιά πού εἶναι πολὺ μεγάλα καὶ σὲ διαφορετικὸ ὕψος τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀφοῦ τὸ ἀριστερὸ βρίσκεται ψηλότερα ἀπὸ τὸ δεξιό. Τὸ μέτωπο εἶναι χαμηλὸ καὶ αὐλακώνεται ἀπὸ ρυτίδες. Τὰ φρύδια εἶναι παχιά καὶ βαριά, διαφορετικὰ στὸ σχῆμα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο· τὸ δεξιὸ σχηματίζει κανονικὴ καμπύλη, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ εἶναι μιὰ κυματοειδῆ γραμμὴ. Τὰ μάτια εἶναι μεγάλα, ἔχουν τονισμένα βλέφαρα καὶ ἐξογκωμένους βολβούς. Ἡ μύτη μεγάλη, στρογγυλὴ στὴν ἄκρη τῆς, στραβώνει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ δεξιὰ. Τὸ στόμα μεγάλο, ἀνοικτό, ἔχει πολὺ χοντρά χεῖλη. Μικρὸ, τετράγωνο πηγούνι. Ἀγένειος.

Ἑλληνιστικό.

2. Μουσεῖο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε917) Εἰδῶλιο κωμικοῦ ἡθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας Ι, Δρόμος ΙΑ, ζώνη 72-74. Ὑψ. 0,04 μ. Ἄνοιχτόχρωμος πορτοκαλῆς πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σῶζεται μόνον τὸ κεφάλι, ὁ δεξιὸς ὤμος καὶ τὸ δεξιὸ χεῖρι ἀπὸ τὸν ἀγκῶνα περίπου. Ἡ πίσω ὀψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοῖλο.

Ὁ ἡθοποιὸς εἰκονίζεται νὰ ὑψώνει τὸ κεφάλι πρὸς τὰ πάνω καὶ νὰ τὸ γέρνει πρὸς τὸν ἀριστερὸ ὤμο, ἀκουμπώντας τὸ δεξιὸ χεῖρι πάνω στὸ δεξιὸ του ὤμο.

Τὰ μαλλιά, χτενισμένα ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλοῦ πρὸς τὸ μέτωπο, ἀφήνουν ἀκάλυπτα τὰ μεγάλα αὐτιά. Τὸ μέτωπο εἶναι ὑψηλὸ. Τὰ φρύδια παχιά καὶ βαριά· τὸ δεξιὸ σχηματίζει ὑψηλότερη καμπύλη ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ καὶ εἶναι παχύτερο ἀπὸ αὐτό. Τὰ μάτια εἶναι μεγάλα καὶ ἔχουν ἐξογκωμένους βολβούς. Ἡ μύτη εἶναι μικρὴ, ἐπίπεδη στὴν ἄκρη τῆς· τὰ ρουθούνια

δηλώνονται με δύο όπες. Το στόμα είναι έντελως ανοιχτό και έχει παχιά χείλη· μέσα του διακρίνονται ή γλώσσα και τὰ δόντια. Στρογγυλό πηγούνι. Ἄγενειος. Τὸ κεφάλι εἶναι κολλημένο πάνω στοῦ σώμα. Οἱ πτυχές πού φαίνονται πάνω στοῦ δεξιὸ ὄμο εἶναι ἐνὸς μανδύα πού ἔδενε στοῦ λαιμοῦ καί, πάνω ἀπὸ τοὺς ὄμους, ἔπεφτε πίσω στὴν πλάτη.

Ἑλληνιστικό.

3. Μουσείο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε1023). Κεφάλι ταχυδακτυλουργοῦ.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας Ι<sub>2</sub>, στρ. Ι. Ὑψ. 0,046 μ. Πορτοκαλῆς πηλός. Ἴχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος καὶ πορτοκαλιοῦ χρώματος. Σῶζεται ἀκέραιο. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Κοῖλο.

Εἶναι τὸ κεφάλι ἐνὸς παιδιοῦ πού εἰκονίζεται μ' ἓνα μικρὸ τόπι μέσα στοῦ ἀνοικτοῦ τοῦ στόμα.

Τὰ μαλλιά, χτενισμένα ἀπὸ τὴν κορυφή τοῦ κεφαλιοῦ πρὸς τὸ μέτωπο, εἶναι κοντὰ καὶ ἀραιὰ καὶ ἀποδίδονται μὲ χαρακτὲς γραμμές. Τὸ μέτωπο ὑψηλὸ καὶ αὐλακώνεται ἀπὸ δύο παράλληλες ρυτίδες. Τὰ μάτια κανονικά στοῦ σχῆμα τους μὲ παχιά, τονισμένα βλέφαρα. Ἡ μύτη μεγάλη, πλαταίνει στὴν ἄκρη της· τὰ ρουθούνια εἶναι πολλὰ μεγάλα καὶ δηλώνονται μὲ δύο όπες. Ἐντελῶς χαρακτηριστικά εἶναι τὰ τεράστια αὐτιά. Μέσα στοῦ ἀνοικτοῦ στόμα εἶναι τὸ τόπι πού τὸ συγκρατεῖ μὲ τὰ χείλη. Μικρὸ, στρογγυλὸ πηγούνι.

Ἑλληνιστικό.

4. Μουσείο Πέλλας (Ἄρ. Εὐρ. Ε3380). Κεφάλι ἡθοποιοῦ.

Ἄπὸ τὴν Πέλλα. Ὑψ. 0,046 μ. Κοκκινωπὸς πηλός, κακῆς ποιότητος. Ἴχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Σῶζεται μέχρι τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ. Ἡ πίσω ὄψη εἶναι σχηματικά ἀποδομένη. Συμπαγές.

Τὸ κεφάλι γέρνει πρὸς τὰ δεξιὰ του. Ὑπάρχει μιὰ γραμμὴ, σὰν αὐλάκι, πάνω ἀπὸ τὴν κορυφή τοῦ κεφαλιοῦ πού φτάνει στὰ πλάγια μέχρι τὰ αὐτιά. Δύο μικρὲς όπες ὑπάρχουν στὰ σημεῖα κάτω ἀπὸ τὰ αὐτιά. Τὸ κεφάλι εἶναι φαλακρό. Πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο, πού ἔχει μιὰ κλίση πρὸς τὰ πίσω, τὸ κρανίο σχηματίζει ἓνα ἐξόγκωμα. Τὸ μέτωπο αὐλακώνεται ἀπὸ δύο βαθιές, καμπυλόγραμμες, παράλληλες ρυτίδες. Τὰ φρύδια εἶναι δύο κυματοειδεῖς, ἔξεργες γραμμές, διαφορετικά τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Μία μικρὴ ρυτίδα ὑπάρχει κάθετα ἀνάμεσα στὰ φρύδια. Τὰ μάτια εἶναι μικρά· τὰ βλέφαρα πολλὰ φουσκωμένα. Ἡ μύτη, πολλὰ μεγάλη καὶ γαμψή, πλαταίνει στοῦ κάτω ἄκρο της· τὰ πτερύγια εἶναι ιδιαίτερα τονισμένα. Τὰ μάγουλα φουσκωμένα· στοῦ κάτω μέρος τους ὑπάρχει μιὰ γραμμὴ πού φαίνεται νὰ εἶναι συνέχεια ἐκείνης πού ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴν κορυφή τοῦ κεφαλιοῦ. Ἡ γραμμὴ αὐτὴ προσδιορίζει τὸ κάτω ὄριο τοῦ προσώπειου πού φοροῦσε ὁ ἡθοποιός. Τὸ προσωπεῖο καλύπτει τὸ μέτωπο, τὰ μάγουλα καὶ τὴ μύτη. Ἀφήνει ἀκάλυπτα τὸ στόμα

καί τὸ πηγούνι. Τὸ στόμα εἶναι μικρὸ καὶ ἔχει τὸ σχῆμα μιᾶς καρδιάς. Ἔτσι ὅπως «μαζεύεται» ἴσως ὁ ἦθοποιὸς σφύριζε. Μικρὸ, στρόγγυλο πηγούνι. Ἄγνειος.

Πρόκειται γιὰ ἦθοποιὸ τῆς Atellana ποῦ φορᾷ τὸ προσωπεῖο τοῦ Macsus. Ὁ Macsus εἶναι ὁ πρόγονος τοῦ Πουλτσινέλλα τῆς Comedia dell'arte ποῦ ἀνῆκε στὴν ομάδα τῶν δούλων. Ἦταν ἤρωας «ἀπληστος καὶ χοντροκέφαλος». (Παράλληλα: P. Ghiron-Bistagne, «Les demi-masques», RA 1970<sup>2</sup>, σ. 279, εἰκ. 34. Γιὰ μεταγενέστερες ἐπιβιώσεις τοῦ τύπου στὴν Comedia dell'arte, Ph. Hartnoll, «Ἱστορία τοῦ θεάτρου», ἑλλην. μετάφραση, Ἐκδόσεις Ὑποδομή, Ἀθήνα 1980, σ. 77, εἰκ. 69).

Χρονολογεῖται στὸν 1ο αἰ. π.Χ.

Ἑλληνιστικό.

5. Μουσεῖο Πέλλας (Ἀρ. Εὐρ. 1348). Κεφάλι κωμικοῦ ἦθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας Ι, Τετρ. 2 Κ-Λ/24-25. Ὑψ. 0,044 μ. Κόκκινος πηλός, μαῦρος στὸ ἐσωτερικὸ του. Λεῖπει τμῆμα ἀπὸ τὸ πηγούνι καὶ τὸ κάτω δεξιὸ μέρος ἀπὸ τὸ μάγουλο. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη. Συμπαγές.

Τὸ κρανίον εἶναι φαλακρό. Πάνω ἀπὸ τὸ ὑψηλὸ μέτωπο καὶ μέχρι τὰ αὐτιά αὐλακώνεται ἀπὸ μιὰ βαθιὰ γραμμὴ. Τὸ μέτωπο αὐλακώνεται ἀπὸ ρυτίδες. Τὰ φρύδια εἶναι δύο ἐλαφρὰ ἐξάρματα στὰ ἀντίστοιχα σημεῖα τοῦ μετώπου. Τὰ μύτια εἶναι μικρά καὶ ἔχουν παχιά βλέφαρα. Ἡ μύτη μεγάλη, στραβώνει πρὸς τὰ ἀριστερά καὶ ἔχει μεγάλα ρουθούνια. Τὸ στόμα εἶναι μικρὸ καὶ ἀνοικτό· τὸ πάνω χεῖλος προεξέχει. Στρογγυλὴ μικρὴ γενειάδα(ς). Στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ διακρίνεται τὸ αὐτὶ τῆς μορφῆς, ποῦ στὴ δεξιὰ πλευρὰ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα ἔξαρμα.

Δὲν φορᾷ κάποιο ἀπὸ τὰ γνωστὰ προσωπεῖα.

Ἑλληνιστικό.

6. Μουσεῖο Πέλλας (Ἀρ. Εὐρ. Ε1718). Τμῆμα ἀπὸ εἰδώλιο κωμικοῦ ἦθοποιοῦ.

Ἀπὸ τὴν Πέλλα, Τομέας Ι, Ὅδος ΙΔ, ζώνη 76-78. Ὑψ. 0,041 μ. Πορτοκαλὴς πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Βρέθηκε σπασμένο σὲ δύο κομμάτια ποῦ κολλήθηκαν. Λεῖπει τὸ κεφάλι, τὸ σῶμα ἀπὸ τὴν κοιλιὰ καὶ κάτω, τὸ κάτω τμῆμα τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ καὶ τὰ πόδια. Κοίλο.

Ὁ ἦθοποιὸς εἰκονίζεται ὀρθιος καὶ κρατᾷ μὲ τὸ ἀριστερὸ του χέρι κάποιον δυσδιάκριτον ἀντικείμενον.

Φορᾷ κατάσαρκα ἓνα παράξενο ροῦχο ποῦ καλύπτει τὸ τμῆμα ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ στήθη καὶ τὴν κοιλιὰ ποῦ εἶναι φουσκαμένη. Τὸ ροῦχο θυμίζει τὴ σημερινὴ ἐνδυμασία τῶν παλαιστῶν καὶ τῶν ἀθλητῶν τῆς ἄρσεως βαρῶν. Τὸ δεξιὸ χέρι εἶναι κολλημένο πάνω στὴ δεξιὰ πλευρά. Μὲ τὸ ἀριστε-

ρό κρατᾶ, ἀκουμπώντας το πάνω στο σῶμα, ἕνα μεγάλο, δυσδιάκριτο ἀντικείμενο.

\*Ἑλληνιστικό.

Τὰ δύο κεφάλια τῶν ἠθοποιῶν πού παρουσιάστηκαν (E2523 καὶ E917) φοροῦν προσωπεῖα, τὰ ὁποῖα δὲν ἀνταποκρίνονται στὶς περιγραφὲς τῶν παραδοσιακῶν πού γνωρίζουμε ἀπὸ τὸ «Ὄνομαστικό» τοῦ Πολυδεύκη. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀνάλογα προσωπεῖα δὲν συναντῶνται σὲ πήλινα ειδώλια ἠθοποιῶν ἢ σὲ θεατρικὲς μορφὲς πάνω σὲ ἀγγεῖα, νομίσματα, λυχνάρια ἢ ἀνάγλυφα.

Τὸ γεγονός ὅτι φοροῦν προσωπεῖα μὲ ἀνοικτὸ στόμα δὲν ἀφήνει καμμία ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ ἠθοποιούς τοῦ θεάτρου. Μάλιστα ὁ δεῦτερος εἰκονίζεται σὲ στιγμή δράσης.

\*Ἔτσι διαπιστώνεται ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραδοσιακὰ προσωπεῖα, ὑπῆρχαν στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια καὶ ἄλλα, μὲ γελοιογραφικὰ ἀποδομένα τὰ χαρακτηριστικὰ τους. Τὸ πρόβλημα εἶναι σὲ τί εἶδους θεατρικὰ ἔργα χρησιμοποιοῦνταν αὐτά, ἀφοῦ ἔχουν μὲ βεβαιότητα ἀναγνωριστεῖ τὰ προσωπεῖα πού φοροῦσαν οἱ ἠθοποιοὶ τῆς τραγωδίας καὶ τῆς κωμωδίας.

Μιὰ ὁμοία μορφή σὲ μοῦστο βρίσκεται στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης. Δὲν εἶναι γνωστὴ ἢ προέλευσή της, γιατί προέρχεται ἀπὸ κατάσχεση (ΑΔ 24, 1969, χρονικὰ Β2, σ. 291).

Μιὰ σειρά τέτοιων μορφῶν δημοσιεύεται ἐπίσης ἀπὸ τὸν J. Chesterman, «Classical Terracotta Figures», London 1974, εἰκ. 92 καὶ τὸν Winter, TK, 455. Ὁ Winter τὶς χαρακτηρίζει καρικατοῦρες δούλων.

\*Ὁ ὄρος καρικατοῦρα εἶναι ὁμως πολὺ ἐλαστικός, ἀφοῦ γιὰ νὰ χαρακτηριστεῖ ἕνα ὄν σὰν τέτοιο πρέπει νὰ ἔχει ἀποδοθεῖ γελοιογραφικὰ ἢ γελοιογραφικὴ ὁμοῦ ἀπόδοση δὲν πετυχαίνεται μόνο μὲ τὴν ἀφύσικη παρουσίαση τῶν ἰδίων τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ὄντος, ἀλλὰ καὶ μὲ ἕνα προσωπεῖο πού θὰ κάλυπτε τὸ φυσικὸ καὶ θὰ τὸ παρουσίαζε ἀφύσικο καὶ γελοῖο. Ἄν δεχτοῦμε ὅτι οἱ μορφὲς αὐτὲς φοροῦν προσωπεῖα, ὅπως μαρτυροῦν τὰ ἀνοικτὰ στόματα, τότε εἶναι καθ' ὅλα λογικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἔπαιρναν μέρος σὲ θεατρικὲς παραστάσεις, μὲ ἔργα πού ἀκολουθοῦν ἴσως τοὺς κανόνες τῆς Ν. Κωμωδίας, δὲν μπορούσαν ὁμως νὰ συγκριθοῦν μὲ τὰ ἐπίσημα δράματα τῶν ἐπώνυμων δημιουργῶν.

\*Ὁ Webster στὴν εἰσαγωγή τοῦ MOMC<sup>3</sup>, σ. 2, ἀποκλείει τὴν ὑπαρξὴ τοπικῆς κωμωδίας στὴ Μακεδονία. Συγχρόνως, ἐπισημαίνοντας τὸ πρόβλημα πού ὑπάρχει στὸ διαχωρισμὸ ἀνάμεσα στὸ δραματικὸ καὶ τὸ μὴ δραματικὸ (θεατρικὸ καὶ μὴ θεατρικὸ) ὑποστηρίζει ὅτι «ὀρισμένοι θεατρικοὶ χαρακτήρες μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν καρικατοῦρες, ὅπως καὶ σίγουρα συνηθισμένοι τύποι μποροῦν νὰ ἔχουν μιὰ δραματικὴ ἔκφραση».

Γιὰ τὰ δύο αὐτὰ κεφάλια ἀπὸ τὴν Πέλλα καὶ γιὰ τὴν προτομὴ τοῦ Μουσειοῦ Θεσσαλονίκης, δύο δυνατότητες ἐρμηνείας ὑπάρχουν. Ἡ μία, ποὺ ἔγινε κάποια προσπάθεια νὰ ὑποστηριχθεῖ, εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ ἠθοποιούς θεατρικῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα παίζονταν ἀκολουθώντας τὰ πρότυπα τῆς Ν. Κωμωδίας.

Ἡ ἄλλη εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ ἠθοποιούς ποὺ φοροῦν προσωπεῖα τῆς Ν. Κωμωδίας, ἐντελῶς ὅμως παραποιημένα ἀπὸ τοὺς κοροπλάστες ποὺ μπερδεύαν τὸ θεατρικὸ μὲ τὸ γκροτέσκο.

Ὅπως δὲν ἔτσι δὲν πρόκειται ἀπλᾶ γιὰ καρικοτοῦρες.

Στὴν κατηγορία αὐτὴ συμπεριλήφθηκαν καὶ δύο ἀκόμη κεφάλια. Τὸ ἓνα (E1023) δὲν παρουσιάζει κανένα πρόβλημα· πρόκειται γιὰ τὸ κεφάλι ἑνὸς ταχυδακτυλουργοῦ ποὺ εἰκονίζεται μ' ἓνα μικρὸ τόπι μέσα στὸ ἀνοιχτὸ του στόμα. Θυμίζει τὶς γνωστὲς ἐπιδείξεις θαυμαστοποιῶν σὲ τσίρκα, οἱ ὁποῖοι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ βγάλουν συνεχῶς πολυάριθμα, ὅμοια ἀντικείμενα ἀπὸ τὸ στόμα, τὶς τσέπες καὶ ἀπὸ μαγικά κουτιά ἢ νὰ τὰ καταπίνουν καὶ νὰ τὰ ἐξαφανίζουν.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ δεύτερο (E3380) ποὺ ἓνα ἀκριβῶς ὁμοίῳ του δημοσιεύει ἡ Μ. Bieber, «The Sculpture of the hellenistic age», New York 1955, σελ. 97, εἰκ. 385. Προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὴ συγγραφέα σὰν «καρικοτοῦρα ἑνὸς ἡλίθιου».

Μιὰ προσεκτικότερη παρατήρηση ὅμως δείχνει ὅτι πρόκειται γιὰ ἠθοποιὸ ποὺ φορᾷ προσωπεῖο ὅμοιο μὲ αὐτὰ ποὺ φοροῦσαν οἱ ἠθοποιοὶ τῆς Comedia dell'arte, ὁπότε ἡ ἐρμηνεία του θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὴ μορφή ἐκείνη τοῦ ρωμαϊκοῦ θεάματος ἀπ' ὅπου κατάγεται ἡ Comedia dell'arte, δηλ. στὴν Ἀγροτικὴ φάρσα (Fabulla atellana) τῆς Νότιας Ἰταλίας.

Οἱ ἠθοποιοὶ τῆς Atellana φοροῦσαν μισὰ προσωπεῖα ποὺ ἄφηναν ελεύθερο τὸ στόμα καὶ τὸ πηγούνι. Τὸ προσωπεῖο αὐτὸ διαφύλαττε τὴν ἀνωνομία τοῦ ἠθοποιοῦ ποὺ ἔκανε ἀπρεπὴ ἀστεῖα, ὅπως οἱ ἠθοποιοὶ τῆς Ἑλληνικῆς Κωμωδίας (στὰ ρωμαϊκὰ πιά χρόνια, ὁπότε ἡ ἑλληνικὴ κωμῶδια εἶναι γνωστὴ σὰν Fabulla Palliata) καὶ τοῦ σατυρικοῦ δράματος, μοτίβα τῶν ὁποίων ἡ Atellana σίγουρα χρησιμοποιοῦσε. Οἱ κυριότεροι χαρακτήρες τῆς Atellana ἦταν οἱ: Maccus, Bucco, Pappus, Dossennus, δηλ. οἱ: Πουλιτσινέλλα, Ἀρλεκίνος, Πανταλόνε καὶ Ντοτόρε (il dottore = δικηγόρος) τῆς Comedia dell'arte. (Γιὰ τὶς μισὲς μάσκες καὶ τὴν Atellana: P. Ghiron-Bistagne, «Les demi-masques», RA 1970<sup>3</sup>, σ. 253-282, εἰδικότερα σ. 273-282. Ph. Hartnoll, «Ἱστορία τοῦ θεάτρου», ἑλλ. μ. μετάφραση, Ἐκδόσεις Ὑποδομή, Ἀθήνα 1980, σ. 31, 33. Bieber, «Theater»<sup>2</sup>, 148, 160, 247, καὶ F. H. Sandbach, «The Comic Theatre of Greece and Rome», London 1977, σ. 104-105).



## ΑΜΦΙΠΟΛΗ

*Α'. Παλαιά και Μέση Κωμωδία*

1. Μουσείο Καβάλας (Αρ. Εύρ. 469Ε). Προσωπείο κωμικού ήθοποιου.

Από την Ἀμφίπολη. Ύψ. 0,076 μ. Πορτοκαλής-καφετής πηλός. Λευκό επίχρισμα σε μεγάλο μέρος της επιφάνειάς του. Σώζεται άκέραιο. Ὑπάρχει μιὰ μικρὴ ὀπὴ στὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλιοῦ.

Τὸ ὄμοιδὲς σχῆμα τοῦ προσωπείου ἐπιτείνεται ἀπὸ τὴ μακριὰ γενειάδα. Τὰ μαλλιά εἶναι κοντά, χενισμένα σὲ ἀκατάστατους βοστρύχους. Φορᾷ ἓνα κυλινδρικό στεφάνι χαμηλὰ στὸ μέτωπο, ὄρατό καὶ στὴν πλάγια ἀριστερὴ πλευρά. Τὸ μέτωπο εἶναι ὑψηλό. Τὰ φρύδια, σὲ ἔξεργο ἀνάγλυφο, σχηματίζουν ἓνα V καθὼς ἐνώνονται στὸ πάνω μέρος τῆς μύτης καὶ εἶναι διαφορετικά τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο· τὸ δεξιὸ εἶναι ἀνυψωμένο, τὸ ἀριστερὸ χαμηλωμένο σχηματίζει μιὰ μικρότερη καμπύλη. Τὰ μάτια εἶναι μεγάλα, μὲ στρογγυλοῦς, ἐξογκωμένους βολβοῦς καὶ τονισμένο περίγραμμα. Ἡ μύτη εἶναι πολὺ μικρὴ, ἐπίπεδη στὴν ἄκρη τῆς. Τὰ μῆλα τοῦ προσώπου εἶναι τονισμένα, τὰ μάγουλα «ρουφηγμένα». Ἀνοικτό, μικρὸ στόμα. Μακριὰ γενειάδα ποῦ ἀποδίδεται μὲ ἀκατάστατους, κυματοειδεῖς βοστρύχους.

Χρονολογεῖται στὰ 350 π.Χ.

Ὁ Webster, *Greek Dramatic Monuments from the Athenian Agora and Rnyx*, «*Hesperia*» 24 (1960) 270-272, B22, πίν. 67, παρουσιάζει ἓνα προσωπείο πολὺ ὁμοιο μὲ αὐτό. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι καὶ στυλιστικά τὰ δύο προσωπεῖα εἶναι ὁμοια.

Ὁ Webster λέει πὼς «τὸ προσωπείο αὐτὸ δὲν ἀνταποκρίνεται σὲ καμιά ἀπὸ τὶς περιγραφὲς ποῦ δίνει ὁ Πολυδεύκης». Μάλλον εἶναι μιὰ παραλλαγὴ τοῦ «Λυκομηδείου».

Βιβλιογραφία: Ἀδημοσίητο.

2. Μουσείο Καβάλας (Αρ. Εύρ. 353Ε). Ειδώλιο κωμικού ήθοποιου.

Από την Ἀμφίπολη. Ύψ. 0,0126 μ. Καφετής-πορτοκαλής πηλός. Τὸ λευκὸ ἐπίχρισμα διατηρεῖται σ' ὅλη σχεδὸν τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ειδώλιου. Πολλὰ ἀπὸ τὰ χρώματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἦταν βαμμένο τὸ ειδώλιο, διατηροῦνται σὲ ἄρκετά σημεία. Σώζεται άκέραιο. Κοῖλο. Ἡ πίσω ὄψη εἶναι πλάσμένη σχηματικά: κάτω ἀπὸ τὸ ἱμάτιο διακρίνεται ἡ στάση τῆς μορφῆς, ἐνῶ στὸ κάτω μέρος ἔχουν ἀποδοθεῖ οἱ πτυχὲς τοῦ χιτῶνα.

Ὁ ἠθοποιὸς εἰκονίζεται ὄρθιος, μὲ τὸ βάρος τοῦ σώματός του στὸ ἀριστερὸ πόδι, πάνω σὲ χαμηλὴ, ὀρθογώνια βάση. Τὸ προσωπείο ποῦ φορεῖ, καθὼς καὶ ἡ ἐνδυμασία του, χιτῶνας καὶ ἱμάτιο, δείχνουν ὅτι ὑποδύεται ἕνα γυναικεῖο ρόλο.

Τὸ προσωπείο ἔχει σχῆμα ὄμοιδὲς. Πολὺ προσεκτικὰ ἔχει ἀποδοθεῖ ἡ

κόμωση που είναι βαμμένη με κόκκινο χρώμα: πάνω από το μέτωπο σχηματίζεται ένας μικρός όγκος, ενώ, στην κορυφή σχεδόν του κεφαλιού, σχηματίζεται ένα μικρό ξαρμα· στις πλευρές τα μαλλιά πέφτουν σε πλοκάμους που φτάνουν μέχρι το στήθος. Στα αυτιά φορά σκουλαρίκια που έχουν τη μορφή δίσκων. Το μέτωπο είναι χαμηλό. Τα μάτια μεγάλα. Η μύτη είναι μεγάλη και φουσκωμένη στην άκρη της. Το πηγούνι τετράγωνο.

Φορά χειριδωτό, ποδήρη χιτώνα, ανοικτού μπλε χρώματος, όπως μπορούμε να δούμε στο ύψωμένο δεξί χέρι. Σχηματίζει V κάτω από το λαιμό. Κάτω από τα γόνατα πέφτει σε παράλληλες, κάθετες πτυχές. Από πάνω φορά ιμάτιο. Το ιμάτιο καλύπτει το κεφάλι, τους ώμους και τα χέρια της μορφής, φτάνει μέχρι κάτω από τα γόνατα, και δένεται στη μέση σχηματίζοντας ένα τρίγωνο που καλύπτει τη φουσκωμένη κοιλιά. Το δεξί χέρι, λυγισμένο στον άγκώνα, υψώνεται προς το κεφάλι σε μία στάση «άποκάλυψης» ή σαν να θέλει να τακτοποιήσει το ιμάτιο που κάλυπτε το πίσω μέρος του κεφαλιού. Το αριστερό χέρι λυγίζει στον άγκώνα και άκουμπά πάνω στο ισχίο.

Κάτω από την δμορφα αποδομένη πτύχωση των ρούχων μπορούμε να διακρίνουμε τη στάση των ποδιών· το δεξί πόδι, λυγισμένο ελαφρά στο γόνατο, είναι κάπως πιό μπροστά σε σχέση με το στάσιμο αριστερό. Η μορφή έχει αποδοθεί με μία μοναδική επιμέλεια που μπορούμε να τη διαπιστώσουμε στη στάση και στην πλούσια πτύχωση των ρούχων.

Ο ήθοποιος φορά το προσωπείο V για να υποδυθεί το ρόλο μιας νέας γυναίκας. (Παράλληλα: MOMC<sup>2</sup>, AT 101d, AT 102. MOMC<sup>3</sup> AT 113d, AT 114).

Χρονολογείται στα 350-325 π.Χ.

Βιβλιογραφία: 'Αδημοσίευτο.

### *Νέα Κωμωδία*

1. Μουσείο Καβάλας ('Αρ. Εύρ. 2078π, 618Ε). Ειδώλιο κωμικού ήθοποιού.

'Από την 'Αμφίπολη, από τάφο. Ύψ. 0,012 μ. Πορτοκαλής-καφετής πηλός. Ίχνη λευκού επιχρίσματος. Σώζεται άκέραιο. Κοίλο με στρόγγυλη όπή άερισμού στην πίσω όψη.

'Από το ίδιο καλούπι από όπου και το MINC<sup>2</sup>, 66, XT2.

Βιβλιογραφία: «Έργον» 1959, 39, εικ. 37.

2. Μουσείο Καβάλας ('Αρ. Εύρ. 2079π, 619Ε). Ειδώλιο κωμικού ήθοποιού.

'Από την 'Αμφίπολη, από τάφο. Ύψ. 0,012 μ. Πορτοκαλής-καφετής πηλός. Ίχνη λευκού επιχρίσματος. Βρέθηκε σπασμένο σε πολλά κομμά-

τια πού κολλήθηκαν και σήμερα σώζεται ακέραιο· λείπει μόνο ένα μικρό τμήμα από το κάτω δεξί μέρος του βωμοῦ. Κοίλο με στρογγυλή ὀπή ἀερισμοῦ στὴν πίσω ὄψη.

Ἐκ τὸ ἴδιο καλοῦπι, ἀπὸ ὅπου καὶ τὸ προηγούμενο.

Βιβλιογραφία: «Ἔργον» 1959, 39, εἰκ. 37.

#### ΑΒΔΗΡΑ

##### *Τραγωδία καὶ Σατυρικό Δράμα*

1. Μουσείο Καβάλας (Ἄρ. Εὐρ.—). Κεφάλι νεαροῦ σατύρου.

Ἐκ τὰ Ἄβδηρα, ἀπὸ τὸν τομέα I καὶ II, στὰ ΝΑ τῆς ἀρχαίας πόλης. Ἔψ. 0,035 μ. Κοκκινωπὸς πηλός, καλῆς ποιότητος. Λείπει τμήμα ἀπὸ τὴν πίσω ὄψη, ἀπὸ τὸ πάνω ἀριστερὸ μέρος τοῦ κρανίου. Συμπαγές.

Ὁμοιο μὲ τὸ Δ. Λαζαρίδης, «Πήλινα ειδώλια Ἀβδήρων», Ἀθήνα 1960, σ. 46 καὶ 69, Β121, πίν. 27 καὶ ΜΙΤΣ², 55, ΧΤ1 στραμμένο ὁμοῦ στὰ δεξιὰ του. Διαφορὰ ὑπάρχει στὴν ἀπόδοση τῶν μαλλίων, στὸ κέντρο πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο: σχηματίζονται δύο φλογόσχημα ἐξάρματα πού ἐνώνονται καὶ εἶναι μεγαλύτερα ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα, πού πλαισιώνουν τὸ προσωπεῖο. Ἐπίσης, τὰ αὐτιά εἶναι χαμηλότερα σὲ σχέση μὲ τὸ προηγούμενο.

Χρονολογεῖται στὰ 150-100 π.Χ.

Βιβλιογραφία: BCH 86 (1962), 842, εἰκ. 15 καὶ σημ. 1.

##### *Νέα Κωμωδία*

1. Μουσείο Καβάλας (Ἄρ. Εὐρ. 346π.) Κεφάλι κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἐκ τὰ Ἄβδηρα. Ἔψ. 0,035 μ. Κοκκινωπὸς πηλός. Λείπει τμήμα ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ πλευρά. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη.

Ὁ ἠθοποιὸς εἶναι φαλακρός. Τὰ φρύδια εἶναι ἀποδομένα ἀνάγλυφα. Τὰ μάτια ἔχουν στρογγυλοὺς βολβούς. Ἡ μύτη εἶναι μικρὴ. Τὸ στόμα μεγάλο καὶ ἀνοιχτό.

Χρονολογεῖται στὸ 2ο αἰῶνα π.Χ.

Βιβλιογραφία: Δ. Λαζαρίδης, «Πήλινα ειδώλια Ἀβδήρων», Ἀθήνα 1960, σ. 69, Β115.

2. Μουσείο Καβάλας (Ἄρ. Εὐρ. 369π.) Κεφάλι κωμικοῦ ἠθοποιοῦ.

Ἐκ τὰ Ἄβδηρα. Ἔψ. 0,035 μ. Κοκκινωπὸς πηλός. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Λείπει τμήμα ἀπὸ τὴν κάτω ἀριστερὴ πλευρά. Κοίλο. Ἡ πίσω ὄψη δὲν εἶναι πλασμένη.

Ὁ ἠθοποιὸς εἶναι φαλακρός. Μαλλιά ὑπάρχουν στὶς πλευρὲς τοῦ προσωπείου, καλύπτουν τὰ αὐτιά καὶ φτάνουν μέχρι τοῦς ὠμούς. Τὸ μέτωπο εἶναι ὑψηλό. Τὰ φρύδια, ἀποδομένα ἀνάγλυφα, ἐνώνονται πάνω ἀπὸ τὴν

μύτη και άνωψώνονται. Τά μάτια έχουν στρογγυλούς, έξογκωμένους βολβούς. Ή μύτη είναι μικρή και επίπεδη στην άκρη της. Το στόμα διάπλατα άνοιχτό. Στρογγυλή γενειάδα.

Ή ήθοποιός φορά τό προσωπείο του «Μαίσωνα». (Παράλληλα: MINC<sup>2</sup>, XT 9α. MINC<sup>2</sup>, ZT 16).

Χρονολογείται στα 100 π.Χ.

Βιβλιογραφία: Δ. Λαζαρίδης, «Πήλινα ειδώλια 'Αβδήρων», 'Αθήνα 1960, σ. 69, Β116.

3. Μουσείο Καβάλας ('Αρ. Εύρ. 3787). Τμήμα κωμικού προσωπείου. 'Από τά 'Αβδηρα. Ύψ. 0,039 μ. Κιτρινωπός-καφετής πηλός. Ίχνη μαύρου χρώματος στα φρύδια και άνω τό άριστερό βλέφαρο. Σώζεται μόνο ένα μικρό τμήμα του προσωπείου. Λείπει όλη ή δεξιά πλευρά, τμήμα της άριστερης και όλο τό προσωπείο από τη μύτη και κάτω. Κοίλο.

Τά μαλλιά αφήνουν ελεύθερο τό μέτωπο και σχηματίζουν ένα έξαρμα στην κορυφή του κεφαλιού. Το μέτωπο είναι χαμηλό και αυλακώνεται από ρυτίδες που τό μήκος τους ελαττώνεται βαθμιαία προς τά κάτω. Τά φρύδια ύψώνονται σχηματίζοντας καμπύλες. Τά μάτια είναι μεγάλα και έχουν διογκωμένους βολβούς. Οί κόρες των ματιών είναι δύο κοιλώματα. Ή μύτη είναι μικρή και σηκωμένη, επίπεδη στην άκρη της.

Πρόκειται για τό προσωπείο του «ήγεμόνος θεράποντος». (Παράλληλα: MINC<sup>2</sup>, 293, XT 31. M. Bieber, «Denkmaler zum Theaterwesen im Alterum», Berlin-Leipzig 1920, πίν. 73,2. T. Wiegand, H. Schrader, «Priene», Berlin 1904, εικ. 448. RM 46 (1931), 68, εικ. 20. C. Robert, «Die Masken der neueren attischen Komödie», Halle 1911, εικ. 2 και 94).

Χρονολογείται στο 2ο αιώνα π.Χ.

Βιβλιογραφία: 'Αδημοσίευτο.

4. Μουσείο Καβάλας ('Αρ. Εύρ. 3627). Κωμικό προσωπείο.

'Από τά 'Αβδηρα. Ύψ. 0,038 μ. Καφετής πηλός. Λείπουν τμήματα από τη δεξιά και άριστερή πλευρά και τμήμα από τό κάτω μέρος του προσωπείου.

'Ανάγλυφα, βαριά φρύδια. Μεγάλα μάτια με έξογκωμένους βολβούς και τονισμένο τό περίγραμμα των βλεφάρων. Μεγάλη μύτη, στρογγυλή στην άκρη της. Ρυτιδιασμένα μάγουλα. Μεγάλο, άνοιχτό στόμα με σαρκώδη χείλη.

Χρονολογείται στο 2ο αιώνα π.Χ.

Βιβλιογραφία: 'Αδημοσίευτο.

5. Μουσείο Καβάλας ('Αρ. Εύρ. 136Ε). Κωμικό προσωπείο.

'Από τά 'Αβδηρα. Ύψ. 0,036 μ. Κοκκινωπός πηλός. Ίχνη ροζ χρώ-

ματος. Λείπει όλη ή άριστερη πλευρά του προσωπείου. Μικρό τμήμα του λαιμού σώζεται κάτω από τη γενειάδα.

Τό προσωπείο είναι φαλακρό. Μαλλιά υπάρχουν πάνω στους κροτάφους και σκεπάζουν τά αυτιά. Τό μέτωπο αυλακώνεται από ρυτίδες πού τό μήκος τους μειώνεται βαθμιαία πρós τά κάτω. Τά φρύδια είναι βαριά· ένώνονται πάνω από τή μύτη και σχηματίζουν ύψηλές καμπύλες. Τά μάτια είναι μεγάλα και έχουν τονισμένο τό περίγραμμα τών βλεφάρων. Ή μύτη είναι μικρή, επίπεδη στήν άκρη της. Τό στόμα άνοιχτό. Στρογγυλή γενειάδα.

Είναι τό προσωπείο του «Μαίσωνος». (Παράλληλα: TK, 415/1. G.R. Edwards, «Hesperia» Suppl. 10 (1956), 98, πίν. 41, άρ. 47. C. Robert, «Die Masken», δ.π., εικ. 25 και 27. TK, 427/5. V. Poulsen, «Catalogue de terres cuites grecques et romaines», Copenhagen 1949, πίν. 47, 85).

Χρονολογείται στο 2ο αιώνα π.Χ.

Βιβλιογραφία: 'Αδημοσίευτο.

6. Μουσείο Καβάλας ('Αρ. Εύρ.—). Κομικό προσωπείο.

'Από τά Ήβδηρα. Ύψ. 0,024 μ. Πορτοκαλής πηλός. Λείπουν τά μαλλιά, έκτός από ένα μικρό τους τμήμα στο πάνω μέρος τής άριστερης πλευράς. Λείπει τελείως ό λαιμός.

Τά μάτια τής μορφής είναι μισόκλειστα. Έχουν πολύ παχιά βλέφαρα. Ή μύτη είναι μικρή και στρογγυλή στήν άκρη της. Τό στόμα άνοιχτό. Τά χείλη λεπτά. Φουσκωμένα μάγουλα. Στρογγυλό πηγούνι.

Είναι τό προσωπείο του «παραψήστου θεραπεινιδίου». (Παράλληλα: «Delos» 23, άρ. 1238, 1239, 1240. M. Bieber, «Denkmaler», δ.π., εικ. 107, 5-6. T. Wiegand, H. Schrader, «Priene», δ.π., εικ. 446).

Χρονολογείται στο 2ο αιώνα π.Χ.

Βιβλιογραφία: 'Αδημοσίευτο.

7. Μουσείο Καβάλας ('Αρ. Εύρ. 275π). Κεφάλι κομικού ήθοποιού.

'Από τά Ήβδηρα. Ύψ. 0,04 μ. Κιτρινωπός-καφετής πηλός. Ήχνη λευκού έπιχρίσματος. Σώζεται άκέραιο μέχρι τή βάση του λαιμού. Κοίλο.

Τά μαλλιά, χτενισμένα σε σπείρα, πλαισιώνουν τό προσωπείο και σκεπάζουν τά αυτιά. Τό μέτωπο είναι χαμηλό. Τά μάτια έχουν στρογγυλούς βολβούς· οί κόρες τών ματιών είναι δύο όπές. Ή μύτη είναι μικρή, επίπεδη στήν άκρη της. Τό στόμα είναι άνοιχτό. Στρογγυλή γενειάδα.

Χρονολογείται στο 2ο αιώνα π.Χ.

Ό ήθοποιός φορά τό προσωπείο του «ήγεμόνος θεράποντος». (Παράλληλα: «Delos» 23, άρ. 2219. C. Robert, «Die Masken», δ.π., σ. 56).

Βιβλιογραφία: 'Αδημοσίευτο.

8. Μουσείο Καβάλας ('Αρ. Εύρ. 1302E). Κεφάλι κομικού ήθοποιού.

'Από τά Ήβδηρα. Ύψ. 0,02 μ. Κοκκινωπός πηλός. Ήχνη μαύρου χρώ-

ματος. Σπασμένο στο κάτω άκρο της γενειάδας. Ή πίσω όψη είναι κομμένη κάθετα. Συμπαγές.

Ή επιφάνειά του είναι καταστρεμμένη και δέν επιτρέπει την άκριβη περιγραφή τών χαρακτηριστικών. Τά μαλλιά, χτενισμένα σε σπείρα, πλαισιώνουν τό προσωπείο και σκεπάζουν τά αυτιά. Τό μέτωπο είναι χαμηλό. Τό στόμα διάπλατα άνοιχτό. Στρογγυλή γενειάδα.

Πρόκειται για ήθοποιό της Νέας Κωμωδίας πού φορά τό προσωπείο του «ήγεμόνος θεράποντος».

Χρονολογείται στο 2ο αιώνα π.Χ.

Βιβλιογραφία: Άδημοσίευτο.

#### ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ή διαίρεση πού άκολουθεί άναφέρεται στους θεατρικούς τύπους. Θα εξεταστεί αν είναι ντόπιες παραλλαγές γνωστών άττικών ή μοναδικές παραλλαγές παραδοσιακών τύπων ή τοπικά αντίγραφα άττικών τύπων. (Στή διαίρεση αυτή πολύ βοήθησε ή εισαγωγή του Webster στο MOMC<sup>3</sup>, 1-4).

#### *Όλυνθος*

Άπό τó πήλινα θεατρικά ειδώλια πού βρέθηκαν στην Όλυνθο, τά δέκα όχτώ είναι μοναδικές, ντόπιες παραλλαγές παραδοσιακών τύπων. Τό γεγονός αυτό μαρτυρεί για μιá ιδιαίτερη ανάπτυξη τών τύπων και τών προσωπείων τών δημιουργημένων από την παράδοση για μιá όμως ντόπια παραγωγή.

Αυτό δέν σημαίνει πώς τά υπόλοιπα εισάχθηκαν από την Άττική (ή ένα ή δύο από τή Βοιωτία), γιατί δύο μητρες μαρτυρούν για την ύπαρξη ενός εργαστηρίου πήλινων ειδωλίων· άλλωστε είναι άπίθανο ένας τόσο μεγάλος αριθμός ειδωλίων πού βρέθηκαν στην Όλυνθο νά έχουν εισαχθεί. Τό στυλ, όσο και ό πηλός, δείχνουν ότι τά περισσότερα από τά θεατρικά ειδώλια έγιναν στην Όλυνθο, από μητρες πού κατασκευάστηκαν στην Όλυνθο από ειδώλια πού μεταφέρθηκαν από την Άττική ή από μητρες πού φτιάχτηκαν εκεί, αντιγράφοντας άττικές, ή ίσως σε μητρες πού μεταφέρθηκαν από την Άττική.

Πρώτα πρέπει νά άναφερθούν αυτά τά ειδώλια πού φτιάχτηκαν στην Όλυνθο. Γι' αυτά δέν μπορούμε νά βρούμε άκριβή παράλληλα από την Άττική. Πρέπει όμως ιδιαίτερα νά τονιστεί ότι ούτε τά προσωπεία πού φορούν οι ήθοποιοί, ούτε τά κουστούμια, μαρτυρούν για κάποιο τοπικό είδος κωμωδίας στην Όλυνθο (MOMC<sup>3</sup>, 2).

Στήν ομάδα αυτή εντάσσονται και τά δύο πλαστικά άγγεία («Olynthus

XIV», 417-417a και «Olynthus VII», 404), είδος για το οποίο έχουμε μιὰ μοναδική πληθώρα τύπων.

Ἡ μοναδικότητα αὐτῶν τῶν ειδωλίων ἔγκειται κύρια στὸν ἰδιαίτερο τρόπο πὸς ἔχουν ἀποδοθεῖ τὰ χαρακτηριστικά τῶν προσωπείων. Στὴν ομάδα αὐτὴ περιλαμβάνονται ἐπίσης τὰ: «Olynthus IV», 421· XIV, 388· XIV, 380H· VII, 288· IV, 392· XIV, 382· IV, 393· XIV, 384· XIV, 385-386. XIV, 390· IV, 387· XIV, 462. Ἄν ἐξαιρέσουμε τὸ «Olynthus IV», 421, τὸ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τῶν ειδωλίων αὐτῆς τῆς ομάδας εἶναι ὅτι θυμίζουν χάλκινα ἔργα. Ἐντελῶς μοναδικὸς εἶναι ὁ λεπτὸς τρόπος πὸς ἔχουν ἀποδοθεῖ τὰ χαρακτηριστικά τους: τὰ μαλλιά, τακτοποιημένα μὲ ἐπιμέλεια, ἀποδίδονται μὲ λεπτές, κυματοειδεῖς γραμμές· τὸ μέτωπο ἔχει μεγάλη κλίση πρὸς τὰ πίσω καὶ αὐλακώνεται ἀπὸ πολλὰς ρυτίδες, πὸς ἀποδίδονται μὲ λεπτές γραμμές, παράλληλες στὶς κυματοειδεῖς γραμμές τῶν φρυδιῶν· τὰ φρύδια ἐξέχουν ἔντονα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ μετώπου, ἀποδίδονται ἀνάγλυφα καὶ ἐνώνονται εἰς τὸ πᾶν μέρος τῆς μύτης· τὰ μάγουλα καὶ τὰ μῆλα τοῦ προσώπου χαρακτηριστίζονται ἀπὸ ἔντονη πλαστικότητα· τὰ μάτια ἔχουν στρογγυλούς, ἐξογκωμένους βολβούς καὶ ἡ Ἴριδα δηλώνεται χωριστὰ στὸ κέντρο τους· τὸ περίγραμμα τῶν βλεφάρων εἶναι τονισμένο.

Ἰδιαίτερα πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ τὸ «Olynthus IV», 421. Στὸ ἔκμαγμα μποροῦμε νὰ δοῦμε ὅτι ὁ ἠθοποιὸς φοροῦσε τὸ προσωπεῖο ἑνὸς νέου τῆς κωμῳδίας. Συγχρόνως ὁμοίως μᾶς δίνει καὶ μιὰ ἄλλη πληροφορία: ὅτι οἱ λεπτομέρειες ἀποδίδονται μὲ τὸ χέρι τοῦ κοροπλάστη.

Μιὰ δευτέρη ομάδα ἀποτελοῦν ἐκεῖνα τὰ ειδώλια πὸς εἶναι τοπικῆς παραλλαγῆς ἀττικῶν τύπων καὶ φτιάχτηκαν στὴν Ὀλυνθο (MOMC<sup>3</sup>, 2 καὶ 101). Στὴν ομάδα αὐτὴ ἀνήκουν τὰ ἐξῆς: «Olynthus XIV», 364 B-C. VII, 297α-β. VII, 331.

Τὸ «Olynthus XIV», 364, B-C (μήτρα) εἶναι ἕνας μοναδικὸς τύπος δούλου τῆς κουζίνας πὸς κουβαλᾷ ἕνα στρογγυλὸ καλάθι πάνω στὸ κεφάλι του. Φορᾷ διαφορετικὸ προσωπεῖο, πὸς εἶναι μᾶλλον μιὰ παραλλαγή τοῦ προσωπεῖου K πὸς φοροῦν οἱ δούλοι πὸς μεταφέρουν ἀντικείμενα ὅπως αὐτός.

Τὸ «Olynthus VII», 331 εἶναι μιὰ τοπικὴ παραλλαγή τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ τὴν ἀττικὴ παράδοση θέματος τοῦ Ἡφαίστου πὸς ὀδηγεῖται στὸν Ὀλυμπο πάνω σ' ἕνα γαϊδουράκι. Τὸ ἴδιο θέμα τὸ ἔχουμε καὶ σὲ τέσσερα ἄλλα ειδώλια («Olynthus VII», 330· VII, 332· XIV, 376· XIV, 377).

Μιὰ τρίτη ομάδα ἀποτελοῦν τὰ ειδώλια αὐτὰ πὸς ἀποδίδουν ἠθοποιούς τῆς γνωστῆς ομάδας τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Νέας Ὑόρκης (Bieber, «Theater»<sup>2</sup>, 185-191 καὶ 192-198), ὁπότε ἡ ἀττικὴ καταγωγή τῶν τύπων εἶναι ἀπόλυτα βέβαιη. Στὴν ομάδα αὐτὴ ἀνήκουν τὰ ἐξῆς: «Olynthus IV», 364, 404· VII, 308· XIV, 378 A-B, 378C, 380 A-C, 380E, 380G, 381-381A. ΑΔ 24 (1969) πίν. 302d. Πρόβλημα εἶναι ἂν τὰ ειδώλια αὐτὰ ἔγιναν στὴν

ἜΟλυνθο ἢ ἦρθαν ἀπὸ τὴν Ἄττικὴ. Τρία ἀπὸ αὐτά, τὸ «Olynthus IV», 364, τὸ IV, 404 καὶ τὸ VII, 308, ἔχουν εἰσαχθεῖ.

Τὸ «Olynthus IV», 364 εἶναι ἓνα ἔργο καλῆς ποιότητος, ἀρκετὰ μεγάλου μεγέθους —πράγμα ἀσυνήθιστο γιὰ τὰ θεατρικὰ εἰδῶλια.

Γιὰ τὰ ὑπόλοιπα μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἔγιναν στὴν ἜΟλυνθο, εἴτε ἀπὸ μῆτρες ποῦ ἦλθαν ἀπὸ τὴν Ἄττικὴ ἢ ἀπὸ μῆτρες ποῦ βγῆκαν ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα ἀττικὰ ἔργα. Δὲν ὑπάρχει ὅμως κανένας ἰδιαίτερος λόγος γιὰ νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὰ δὲν φτιάχτηκαν στὴν ἜΟλυνθο.

Προβληματικὸς εἶναι ὁ ὕδροφόρος ἠθοποιός. Ὁ τύπος εἶναι ἀττικὸς, αὐτὴ ὅμως ἡ ἰσχυρὴ του κλίση πρὸς τὰ πίσω συναντᾶται μόνο σὲ μιὰ βοιωτικὴ παραλλαγή· ὅποτε τὸ ἔργο αὐτὸ προϋποθέτει ἓνα βοιωτικὸ πρότυπο.

Κοντὰ στὴν ομάδα τῶν ἠθοποιῶν, ποῦ εἰκονίζονται τοὺς ἴδιους τύπους τῶν εἰδωλίων τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου, μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν καὶ δύο εἰδῶλια («Olynthus XIV», 381. «Olynthus XIV», 380E) ποῦ βρίσκονται πολὺ κοντὰ στὸ στῦλ τῶν εἰδωλίων αὐτῶν. Ὅπως ὅμως καὶ γιὰ ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς προηγούμενης ομάδας, δὲν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο ποῦ νὰ μαρτυρεῖ ὅτι αὐτὰ δὲν ἔγιναν στὴν ἜΟλυνθο.

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι παρὰ τὸ μεγάλο ἀριθμὸ τῶν θεατρικῶν εἰδωλίων τῆς Παλαιᾶς καὶ Μέσης Κωμῳδίας, δὲν βρέθηκαν εἰδῶλια ἠθοποιῶν τῆς τραγωδίας.

### Θάσος

Πολὺ λίγα εἶναι τὰ θεατρικὰ εἰδῶλια ποῦ βρέθηκαν στὴ Θάσο. Πρόκειται μόνο γιὰ εἰδῶλια τῆς Μέσης καὶ τῆς Νέας Κωμῳδίας· δὲν βρέθηκαν καθόλου εἰδῶλια Τραγωδίας.

Ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τους καὶ ἡ περιορισμένη τυπολογία τους θὰ ὀδηγοῦσε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ λίγα αὐτὰ εἰδῶλια εἶναι εἰσαγμένα στὸ νησί, ἂν δὲν ὑπῆρχαν ὀρισμένα ποῦ εἶναι μοναδικὰ καὶ γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν μποροῦν νὰ βρεθοῦν καθόλου παράλληλα. Ἐξάλλου, φαίνεται παράξενο νὰ μὴ κατασκευάζονταν τετρακόττες ἠθοποιῶν σ' ἓναν τόπο ὅπου ὑπῆρχε θέατρο, καὶ ὅταν εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς θασιακοὺς ἀμφορεῖς ἔφεραν μικρογραφικὲς εἰκόνες δραματικῶν προσωπειῶν.

Δὲν πρέπει νὰ φανεῖ περίεργη ἡ ἔλλειψη τραγικῶν πῆλινων εἰδωλίων. Αὐτά, καὶ ὅταν ὑπάρχουν, εἶναι πάντα πολὺ λίγα σὲ σχέση μὲ τὰ κωμικὰ, γεγονός ποῦ μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ἥρωες-τύποι τῶν κωμῳδιῶν ἦταν ἀγαπητότεροι ἀπὸ τῆς τραγωδίας.

Σημαντικὸ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τὰ λίγα αὐτὰ εἰδῶλια ποῦ βρέθηκαν καλύπτουν μιὰ ἀρκετὰ μεγάλη χρονικὴ περίοδο, περίπου δύο αἰῶνων (4ος-2ος αἰ. π.Χ.).

Τὰ θεατρικὰ εἰδῶλια τῆς Θάσου μποροῦν νὰ ταξινομηθοῦν σὲ δύο κα-



τηγορίες. Μία εικονίζει τύπους γνωστούς από την άττική παράδοση. Τα ειδώλια αυτά, όπως σημειώθηκε και για άλλους τύπους, κατασκευάστηκαν στη Θάσο από μητρες που ήρθαν από την Άττική ή από μητρες που βγήκαν πάνω σε εισαγμένα από την Άττική πήλινα ειδώλια. Μπορεί όμως και να εισάχθηκαν κατευθείαν από την Άττική (MOMC<sup>3</sup>, AT23g, 78β, 113e, 116g).

Μία δεύτερη κατηγορία αποτελούν εκείνα τα πήλινα ειδώλια, για τα οποία δεν μπορούν να προταθούν παράλληλα. Αυτά έγιναν με βάση τους γνωστούς τύπους, αφού εύκολα μπορούν να αναγνωριστούν τα προσώπια που φορούν, οι κοροπλάστες όμως αποδώσανε με ελευθερία τη στάση και τις λεπτομέρειες (MOMC<sup>3</sup>, WT<sup>1</sup>, 2, 3, 4 και MINC<sup>2</sup>, tT1).

### *Πέλλα*

Στην Πέλλα, μέχρι και το 1980, είχε έρθει στο φως ένας αρκετά μεγάλος αριθμός πήλινων θεατρικών ειδωλίων που καλύπτουν μία χρονική περίοδο δύο περίπου αιώνων (4ος-2ος αι. π.Χ.)

Χαρακτηριστική είναι η κακή ποιότητα του πηλού και η αμέλεια της κατασκευής, όταν συγκρίνουμε τα έντελως ευτελή αυτά αντικείμενα με τις μοναδικές «Άφροδίτες» που βρέθηκαν στο χώρο αυτό.

Πέρα όμως από την αισθητική τους αξιολόγηση, τα αντικείμενα υπάρχουν μάρτυρες μιάς θεατρικής παράδοσης και πιστοποιούν το άνεβαμμένο πολιτιστικό επίπεδο της πόλης.

Λίγα είναι τα ειδώλια που εικονίζουν τύπους του σατυρικού δράματος και της τραγωδίας. Τα περισσότερα από αυτά χρονολογούνται στα ελληνιστικά χρόνια.

Το E2370 (και E2323 που είναι από το ίδιο καλούπι) είναι σίγουρα τύπος άττικός που έφθασε στην Πέλλα από την Άττική.

Τά άλλα, παπποσιληνοί κυρίως (E629, E73 και 3868) και ένα μικρό τμήμα από σάτυρο που χορεύει (E2756), συμπληρώνουν την εικόνα για το σατυρικό δράμα.

Άξιόλογα, και από την άποψη της ποιότητας της κατασκευής, είναι τα πήλινα ειδώλια των ήθοποιών της τραγωδίας που, όπως είχαμε διαπιστώσει, είναι σπάνια.

Μοναδικό ως θέμα είναι το ειδώλιο του τραγικού Ήρακλη, για το οποίο δεν υπάρχουν ακριβή παράλληλα. Ο ήθοποιος εικονίζεται ὄρθιος, ντυμένος με ποδήρη χιτώνα και λεοντή και κρατά το ρόπαλο. Το E3447, τμήμα από ανάγλυφο, αναπαριστά τον ήθοποιό σε στιγμή δράσης.

Ο μικρός αριθμός των ειδωλίων της Παλαιάς και Μέσης Κωμωδίας καθιστά ανέφικτη οποιαδήποτε διαίρεση σε ομάδες.

Υπάρχουν όμως και τρία ειδώλια που εικονίζουν τύπους από τις γνω-

στές ομάδες τῶν ἠθοποιῶν τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Ν. Ὑόρκης (Bieber, «Theater»<sup>2</sup>, εἰκ. 185-191 καὶ 192-198).

Πρόκειται γιὰ τὰ E2394, E771 καὶ E1157 ποὺ εἶναι σίγουρα ἀττικοὶ τύποι. Τὰ E2394 καὶ E1157, μὲ ἐλάχιστες παραλλαγές, εἰκονίζουσι τὸν ἴδιον τύπον (Bieber, «Theater»<sup>2</sup>, εἰκ. 189 καὶ 186 ἀνίστοιχα), τὸ E771 ὁμοίως εἶναι ἀκριβῶς ὁ ἴδιος τύπος ποὺ καὶ ὁ ἠθοποιὸς τῆς Μητροπολιτικῆς ομάδας (Bieber, «Theater»<sup>2</sup>, εἰκ. 196). Ἐπιπλέον, ἡ καλὴ ποιότητα τοῦ πηλοῦ δείχνει ὅτι ἔχει εἰσαχθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀττικὴν.

Τὸ E2997 καὶ 3362 εἰκονίζουσι τὸ γνωστὸ θέμα τοῦ Ὑφαιστου, ποὺ πῆγαινε στὸν Ὀλυμπο μὲ τὴ συνοδεία τοῦ Διόνυσου, γιὰ νὰ λύσει τὴ μητέρα του Ἥρα ἀπὸ τὰ δεσμὰ ποὺ τῆς εἶχε ἐπιβάλλει γιὰ τιμωρία. Τὸ θέμα ἦταν, ὅπως εἶδαμε, πολὺ ἀγαπητὸ στοὺς κοροπλάστες τῆς Ὀλύμπου («Olythus VII», 330-332 καὶ XIV, 376-377).

Τὸ 2997 ἔχει εἰσαχθεῖ ἀπὸ τὴν Ὀλύμπου καὶ εἶναι ἀκριβῶς ὁ ἴδιος τύπος ποὺ καὶ τὰ ὀλυμπιακὰ (ἀπὸ αὐτὰ τὸ VII, 331 εἶναι παραλλαγή τοῦ τύπου, τὰ ἄλλα ἔχουσι βρεθῆ ὅλα ἀπὸ τὸ ἴδιον καλούπι).

Πολλὰ καὶ ἀξιόλογα εἶναι τὰ πῆλινα εἰδῶλια τῶν ἠθοποιῶν τῆς Ν. Κωμωδίας. Ἀρκετὰ ἀπὸ αὐτὰ, πέρα ἀπὸ τὸν τύπον ποὺ παρουσιάζουσι, ἐνδιαφέρουσι καὶ γιὰ τὴν ἐπιμελημένη κατασκευὴ τους.

Δὲν ὑπάρχει ἰδιαίτερος λόγος ποὺ νὰ μᾶς κάνει νὰ ἀναζητήσουμε τὴν εἰσαγωγὴ τους ἀπὸ κάποιο μεγάλο, ἑλληνιστικὸ κέντρο. Ἄλλωστε, πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἐντελῶς μοναδικὰ καὶ τὰ παράλληλα ποὺ κάθε φορὰ προτείνονται δὲν βοηθοῦν παρὰ μόνο στὴν ἀναγνώριση τοῦ προσώπου ἢ τῆς χρονολόγησής.

Τὸ κεφάλι μᾶς ψευδοκόρης (K3689) εἶναι ὁμοίον μὲ ἕνα ἀπὸ τὴ Σικελία· εἰδῶλια δύο «ἐπισείστων» (E1093 καὶ E2487) μὲ εἰδῶλια τῆς Δήλου· τὰ E1352, 1124 καὶ 1335 θυμίζουσι τύπους ποὺ συναντᾶμε στὴν Ἀμφίπολιν· τὸ 4573 εἰκονίζει, χωρὶς καμιά σχεδὸν παραλλαγή, τὴν «παχεῖαν γραβὴν» ἀπὸ τὸ μωσαϊκὸ τοῦ Διοσκουρίδου· τὸ E1446 θυμίζει θεατρικοὺς τύπους τῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας (Μύρινας).

Κοντὰ ὁμοίως σ' αὐτὰ ὑπάρχουσι μερικὰ μοναδικὰ (π.χ. τὸ 3611, τὸ 1977/113, 2744 κ.ἄ.) ποὺ δείχνουσι ὅτι οἱ κοροπλάστες ἐμπνέονταν τοὺς τύπους ἀπὸ τὸ θέατρο, ἀλλὰ τοὺς ἀπέδιδαν μὲ ἐλευθερίαν.

Ἐξάλλου, τὸ θέατρο τὰ χρόνια αὐτὰ, κρατώντας ὅ,τι τὸ παραδοσιακὸ ἦταν δυνατό νὰ ἐπιβιώσει μέσα στὸ καινούριον πνεῦμα τῆς Ν. Κωμωδίας, δὲν μένει πιά ἀσθηρὰ προσκολλημένο στοὺς τύπους, ἀλλὰ τοὺς ἀναπλάθει μὲ πρωτοτυπία.

### *Ἀμφίπολη*

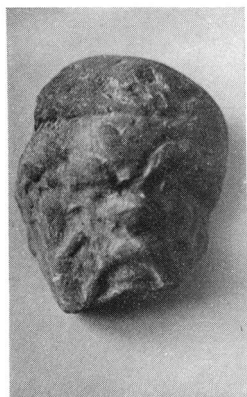
Πολὺ λίγα εἶναι τὰ πῆλινα εἰδῶλια ποὺ παρουσιάζονται ἐδῶ ἀπὸ τὴν



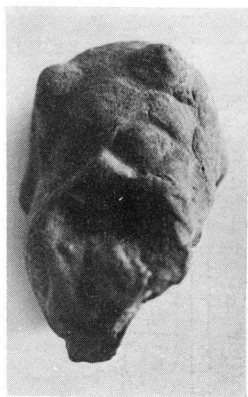
*E 2370*



*E 2323*



*E 626*



*E 73*



*3868*



E 100



E 599



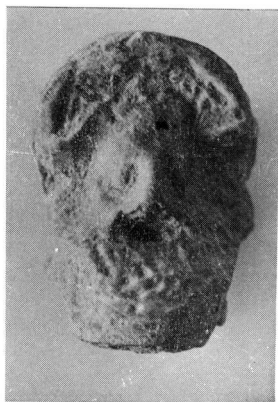
E 2756



E 3447



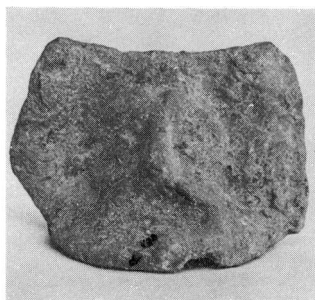
76/264



E 1518



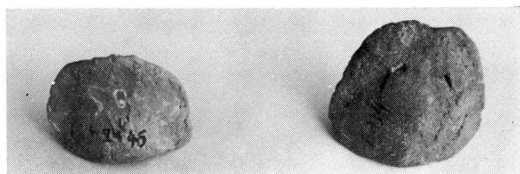
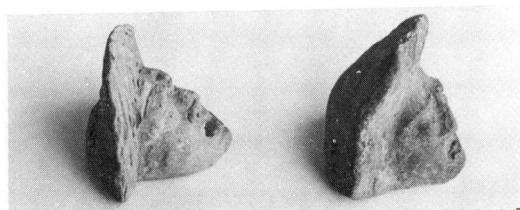
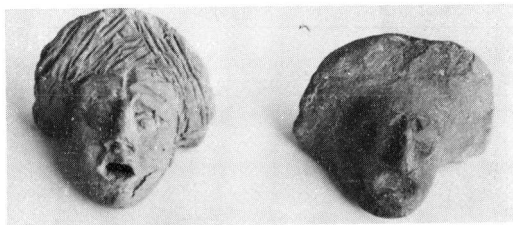
E 821



E 907

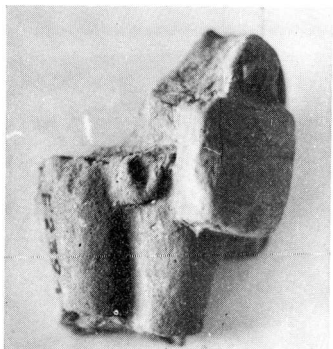


E 712

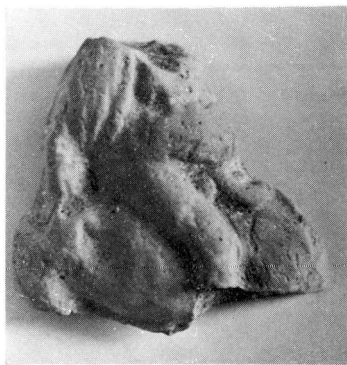


E 2445

E 714



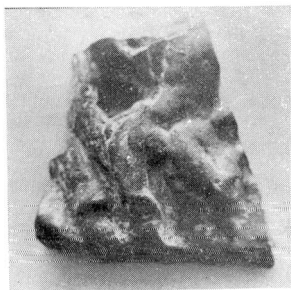
*E 2394*



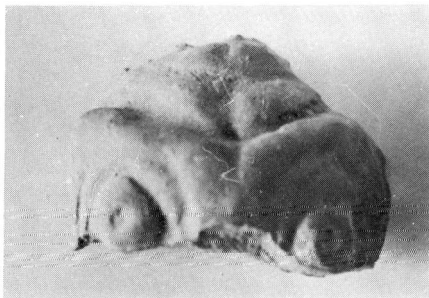
*2997*



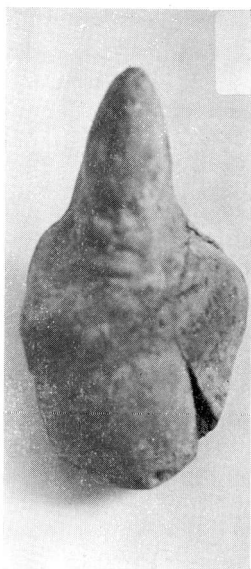
*E 771*



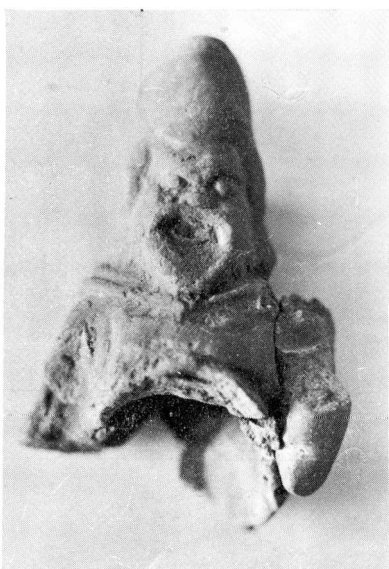
*3362*



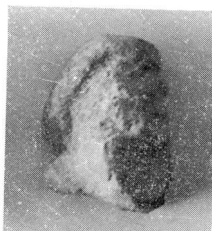
*E 3222*



*E 838*



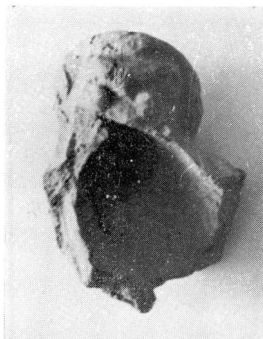
*E 171*



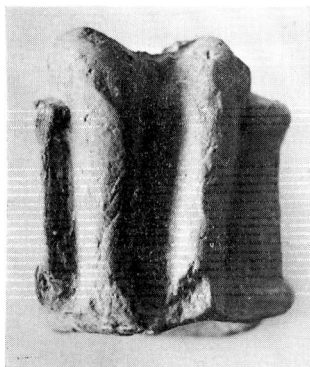
*E 3713*



*E 1520*



*E 3669*



*E 2848*



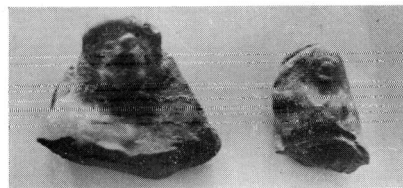
*E 4259*



*E 1457*

*E 72*

*E 2888*



*E 2225*

*E 2636*



*E 3029*

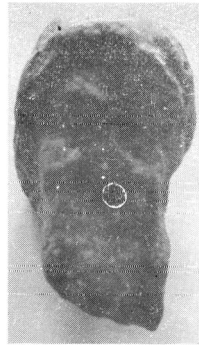




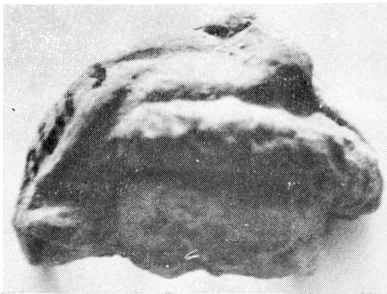
E 3692



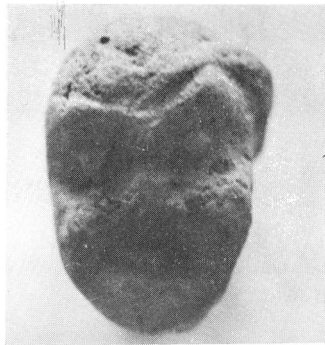
Πλάγας από μωσαϊκό δάπεδο (Μουσείο Χανίων)



1352



E 1124



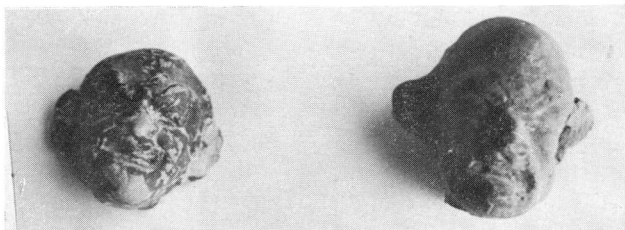
E 112



*E 1093*



*E 2487*



*1106*

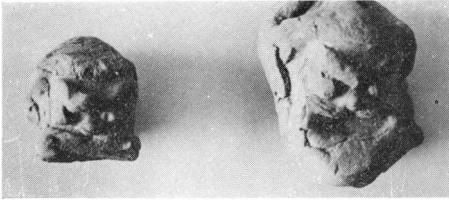
*E 539*



*E 559*

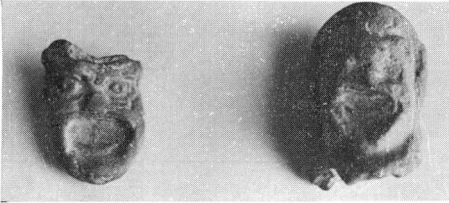


*E 650*



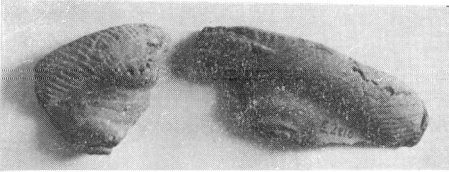
*E 2577*

*E 700*



*E 1635*

*E 2226*

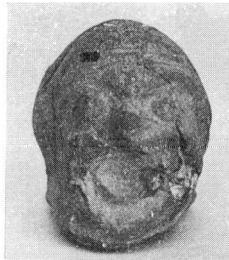


*E 2810*

*E 1753*



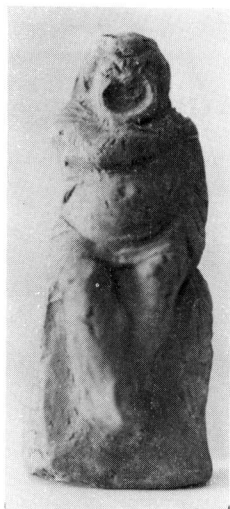
*E 2111*



*E 2529*



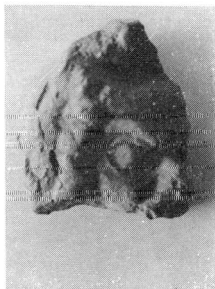
*E 639*



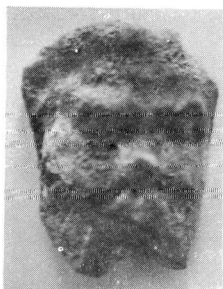
*E 2432*



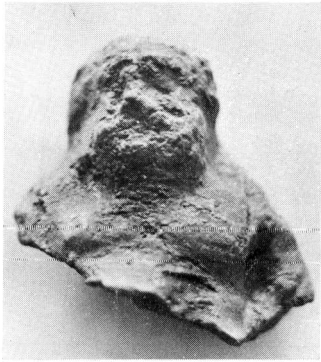
*E 3719*



*E 1449*



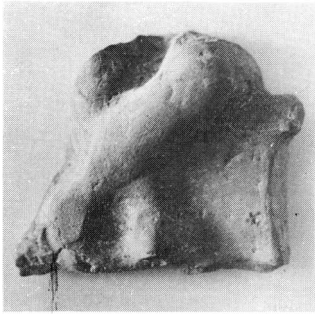
*E 4012*



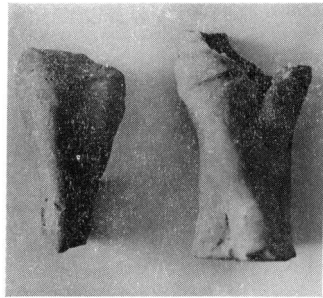
*E 2191*



*E 1335*

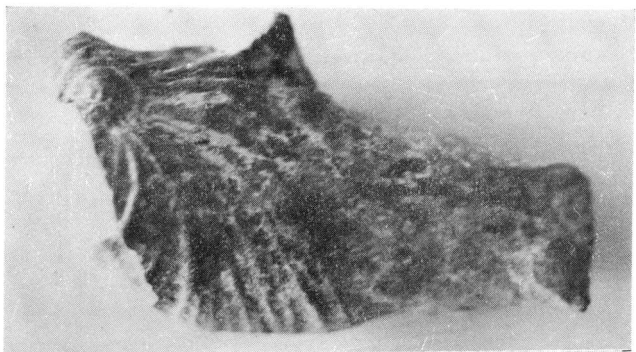


*E 1675*



2446

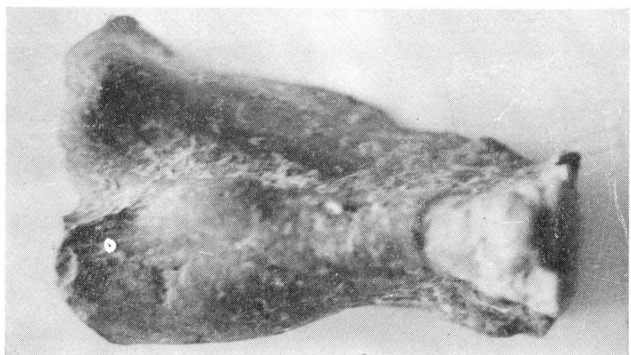
2497



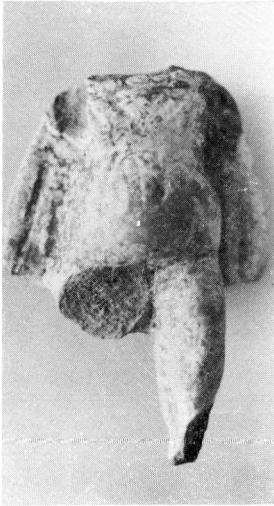
E 3611



E 2592



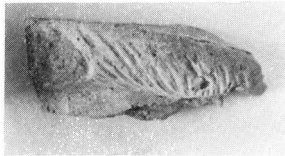
E 1304



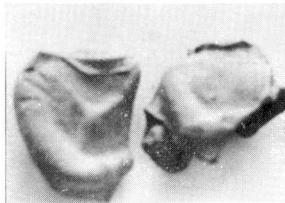
*E 1446*



*E 3537*



*E 3256*



*3227*

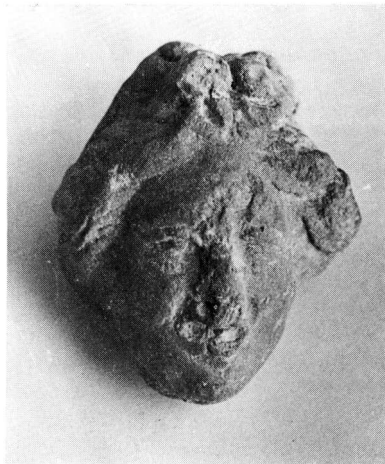
*E 1257*



*E 3573*



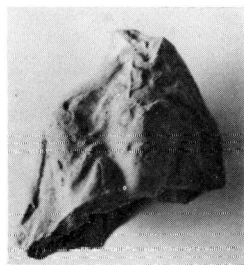
E 3689



E 2470



1977/113



N 2589



2168





E 2744



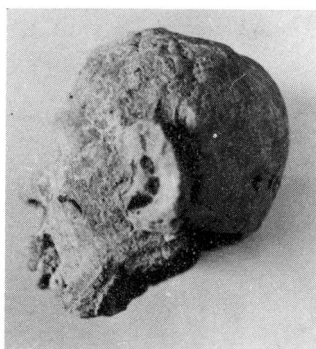
*E 2523*



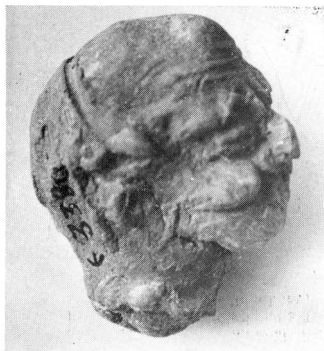
*E 917*

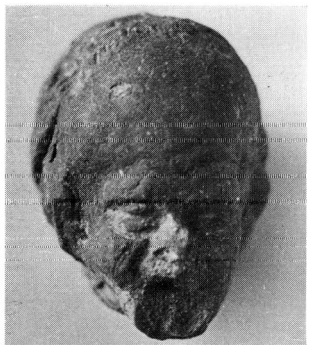


*E 1023*



*E 3380*

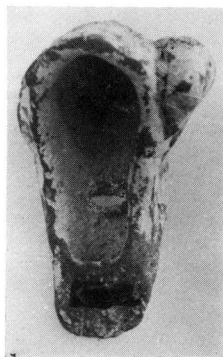




E 1348

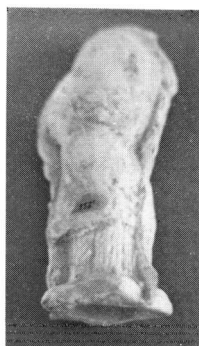


E 1718

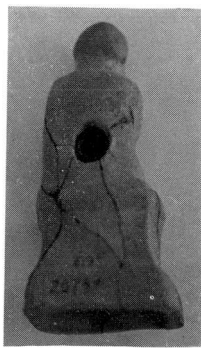


E 469





353 E



E 2079π, 619 E



2078π, 618 E





Τραγωδία και σατυρικό δράμα  
(Ἄβδουρα, ἀρ. 1)







3787  
3.

3627  
4.

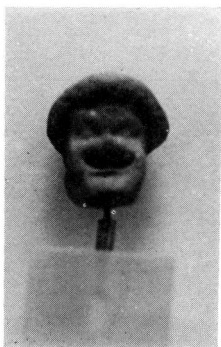
3787

3627

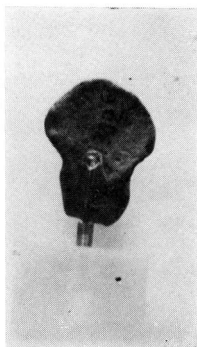
136 E

—

275π



1302 E





Ἀμφίπολη, σημαντικά όμως, γιατί τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ εἰκονίζουν τύπους μοναδικούς τόσο τῆς Παλαιᾶς, ὅσο καὶ τῆς Νέας Κωμωδίας. Λείπουν ἐντελῶς ειδώλια ἠθοποιῶν τῆς Τραγωδίας.

Τὸ MINC<sup>2</sup>, XT17, παρουσιάζει ἕναν ἠθοποιὸ σὲ μιὰ στάση πού δὲν ἔχουμε σὲ κανένα ἄλλο σωζόμενο θεατρικὸ εἶδωλο, μὲ τὸ προσωπεῖο G, πού, ἐνῶ σπάνια συναντᾶται σὲ τετρακόττες, εἶναι συνηθισμένο σὲ φλυακικὰ ἀγγεῖα. Τὰ δύο ὅμως ἄλλα ἔργα (ἀρ. 2 καὶ 3) δείχνουν ὅτι ἡ ἐπίδραση τῆς ἀττικῆς παράδοσης ἦταν ζωντανή καὶ σ' αὐτὴν τὴν πόλη τῆς Μακεδονίας.

Ἔτσι τὰ εἶδωλα πού εἰκονίζουν προσωπεῖα ἢ ἠθοποιούς τῆς Νέας Κωμωδίας εἶναι ντόπιες παραλλαγές τύπων, γιὰ τίς ὁποῖες δὲν μποροῦν νὰ προταθοῦν παράλληλα.

Ἐντελῶς ξεχωριστὸ καὶ σημαντικό εἶναι τὸ πλακίδιο μὲ τὰ ἔξι προσωπεῖα τῶν ἠθοποιῶν πού ἀνήκουν στοὺς ἥρωες τῆς ἴδιας κωμωδίας. Ὅπως τονίστηκε καὶ γιὰ τὸ MINC<sup>2</sup>, XT27, τὰ ἔργα εἶναι μοναδικὰ γιὰ τὴν πολυχρωμία τους.

Μετὰ ἀπὸ τίς δύο ὁμάδες τῶν ἠθοποιῶν τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Ν. Ὑόρκης εἶναι τὸ μοναδικὸ ἔργο πού μᾶς παρουσιάζει μαζὶ τοὺς ἥρωες τοῦ ἰδιοῦ ἔργου.

### *\*Ἀβδήρα*

Ἡ ἀνασκαφὴ πού ἔκανε ὁ Λαζαρίδης (Λαζαρίδης, «Πήλινα εἶδωλα Ἀβδήρων», σ. 75-76) ἔφερε στὸ φῶς ἕνα ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο πού δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ θρησκευτικὸ. Εἶναι «νησίς» ἰδιωτικῶν σπιτιῶν πού στὸ κεντρικὸ τους τμήμα—στὴν περιοχὴ τῶν χώρων 11-14—ὑποθέτει ὅτι ὑπῆρχε ἐργαστήρι κοροπλαστικῆς, ἂν καὶ δὲν βρῆκε τὸ καμίνι πού ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ τὸ ψήσιμο τῶν εἰδωλίων, ὅπως δὲν βρῆκε καὶ κομμάτια καθαροῦ πηλοῦ ἢ χρώματα πού θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχαν σ' ἕνα ἐργαστήρι.

Θεωρεῖ ὅμως τὴν ὑπόθεση νὰ ὑπῆρχε ἕνα ἐργαστήρι κοροπλαστικῆς τὸ 2ο αἰῶνα π.Χ. πολὺ πιθανή, στηριζόμενος στὴν ποικιλία τῶν τύπων καὶ στὸ μεγάλο ἀριθμὸ τῶν εἰδωλίων πού σίγουρα δὲν κάλυπταν μόνο τίς ἀνάγκες τῶν σπιτιῶν.

Ἀναμφισβήτητο εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ θρησκευτικὰ εἶδωλα τῶν Ἀβδήρων ἔχουν γίνε ἀπὸ ντόπιο πηλό, ὁπότε σίγουρα ἔχουν κατασκευαστεῖ στὰ Ἀβδήρα, κάτι πού δὲν μπορούσαμε νὰ ποῦμε γιὰ ὀρισμένα εἶδωλα τῆς Ὀλύμπου. Γι' αὐτὸ μαρτυροῦν καὶ δύο μῆτρες πού βρέθηκαν. Ἡ ποικιλία τῶν θεατρικῶν τύπων φανερώνει ὅτι τὸ θέατρο βρισκόταν σὲ ἀνάπτυξη στὴν πόλη αὐτῆ πού, ἐκτὸς ἀπὸ πλοῦσια, πρέπει νὰ ἦταν καὶ κέντρο καλλιτεχνικῆς ἀνάπτυξης.

Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ θεατρικὰ εἶδωλα χρονολογοῦνται στὸ 2ο αἰῶνα π.Χ. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ὀρισμένα πού χρονολογοῦνται στὰ μέσα τοῦ 4ου

αίωνα π.Χ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ντόπια παραγωγή τους, μένει νὰ δοῦμε πόσα ἀπὸ αὐτὰ ἀπεικονίζουσαν τύπους-παραλλαγὲς τῶν γνωστῶν ἀπὸ τὴ θεατρικὴ παράδοση, πράγμα πὸν θὰ βοηθοῦσε νὰ διαπιστώσουμε κάποια ἀνεξαρτοποίηση.

Θὰ ἰσχύσει καὶ ἐδῶ ἡ διαίρεση πὸν κάναμε γιὰ τὰ εἰδῶλια τῆς Ὀλύμπου, πρέπει ὅμως νὰ τονιστεῖ ὅτι ὅσον ἀφορᾷ αὐτὰ τῶν Ἀβδήρων, ἡ διαίρεση εἶναι πὸν μόνιμη, ἀφοῦ γνωρίζουμε ὅτι ὁ πηλὸς εἶναι ντόπιος.

Γιὰ ἓνα μόνον εἰδῶλιο μπορούμε νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα ὅτι ἔχει εἰσαχθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ, γιὰ τὸ: Λαζαρίδης, «Πήλινα εἰδῶλια», Α3. Σ' αὐτὸ ἔχουμε τὸ γνωστὸ θέμα τοῦ ἠθοποιοῦ πὸν κρατᾷ στοὺς ὤμους τοῦ κάποιο ζῶο. Ὅπως σημειώνει ὁ Λαζαρίδης («Πήλινα εἰδῶλια Ἀβδήρων», σ. 16, σημ. 4) ἓνα εἰδῶλιο, φτιαγμένο ἀπὸ τὴν ἴδια μήτρα, βρέθηκε στὴν Ἀμφίπολη (Μουσεῖο Καβάλας, 2391π). Βρέθηκε ὅμως καὶ στὴν Ἀθήνα ἓνα τέτοιο εἰδῶλιο (TK, 414/2): ἔτσι δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ ἔργο εἰσαγμένο ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ. Ἐξ ἄλλου, ὁ πηλὸς τοῦ διαφέρει ἀπὸ αὐτὸ τῶν εἰδῶλιων πὸν κατασκευάστηκαν στὰ Ἀβδηρα.

Τὸ Λαζαρίδης, «Πήλινα εἰδῶλια», Β2, εἶναι σίγουρα ἓνας ἀττικὸς τύπος, ἴσως φτιαγμένος σὲ κάποια μήτρα πὸν μεταφέρθηκε στὰ Ἀβδηρα ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ, ὁ πηλὸς τοῦ ὅμως εἶναι ντόπιος.

Γιὰ τὰ ὑπόλοιπα, μένει νὰ δοῦμε ἀπὸ πὸν ἔχουν δεχθεῖ ἐπιδράσεις μὲ καὶ ἡ ἐποχὴ στὴν ὁποία χρονολογοῦνται μᾶς ὀδηγεῖ ἔξω ἀπὸ τὸν ἀττικὸ χῶρο.

Ἐντελῶς μοναδικὸ εἶναι τὸ εἰδῶλιο μῆς μούσας πὸν κρατᾷ ἓνα προσωπεῖο. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ μέγεθος τοῦ προσωπεῖου εἶναι κατὰ πολὺ μεγαλύτερο ἀπὸ αὐτὸ ἑνὸς κανονικοῦ κεφαλιοῦ, πράγμα πὸν γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς πηγές, ἐλάχιστα ὅμως πήλινα εἰδῶλια τὸ μαρτυροῦν. Ὁ Λαζαρίδης ὑποστηρίζει ὅτι ἔχει στὴν ἀπόδοσή του τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐργαστηρίου τῆς Τανάγρας. Εἶναι ἓνας τύπος μοναδικός —δὲν σώθηκε εἰδῶλιο μούσας πὸν νὰ κρατᾷ μὲ τέτοιο τρόπο αὐτὸ τὸ προσωπεῖο πὸν ἐπιπλέον δὲν εἶναι συνηθισμένο.

Τὰ ὑπόλοιπα εἰδῶλια ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν τέχνη τῆς κοροπλαστικῆς τῶν χρόνων αὐτῶν, ὅπως καὶ ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς μνημειακῆς γλυπτικῆς. Ἐντελῶς μοναδικὴ εἶναι ἡ μήτρα γιὰ τὸ προσωπεῖο τοῦ τραγικοῦ ἠθοποιοῦ, Λαζαρίδης, «Πήλινα εἰδῶλια Ἀβδήρων», Α49, γιὰ τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχουν ἀκριβῆ παράλληλα. Τὸ ΜΙΝC<sup>2</sup>, 292, ΧΤ 29, ὁ Webster τὸ ταξινομεῖ μᾶζι μὲ τὰ εἰδῶλια τῆς Νέας Κωμοδίας, ὁ ὄγκος ὅμως εἶναι ἓνα πρόβλημα. Πιθανότερο εἶναι νὰ φορᾷ ἓνα τραγικὸ προσωπεῖο, ἴσως αὐτὸ τοῦ «πιαροῦ». Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσωπεῖου ἔχουν ἀποδοθεῖ μὲ ξεχωριστὸ πάθος —κάτι πὸν μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ καὶ σὲ ἄλλα εἰδῶλια τῶν Ἀβδήρων. Ἄλλα κοινὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ ἐλαφρὰ κίνηση τοῦ κεφαλιοῦ πρὸς

τά πάνω και στα πλάγια και ή πλαστική απόδοση των χαρακτηριστικών του προσωπείου.

Μιά χωριστή ομάδα αποτελούν αυτά που έχουν δεχθεί την επίδραση των θεατρικών ειδωλίων της Μύρινας. Πρόκειται για τα ειδώλια: Λαζαρίδης, «Πήλινα ειδώλια Ἀβδήρων», Β113, Β117, Β121.

Ὁ Λαζαρίδης παραδέχεται ὅτι ὑπάρχει γενικότερα συγγένεια θεμάτων ἀνάμεσα στα ειδώλια τῆς Μύρινας καὶ τῶν Ἀβδήρων (Λαζαρίδης, «Πήλινα ειδώλια Ἀβδήρων», σ. 44 καὶ 49).

Μιά χωριστή κατηγορία αποτελούν τὰ δύο κεφάλια τῶν νεαρῶν σατύρων (Λαζαρίδης, «Πήλινα Εἰδώλια», σ. 46 καὶ 50), πού θυμίζουν ἔργα μνημειακῆς πλαστικῆς (M. Bieber, «The sculpture of the hellenistic age», δ.π., εἰκ. 574, 633-635. J. D. Beazley, B. Ashmole, «Greek Sculpture and Painting», Cambridge 1966, εἰκ. 174, 177). Ἐνα κεφάλι νεαροῦ σατύρου, πού μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μ' αὐτὰ ἀπὸ τὰ Ἀβδηρα, δημοσιεύει ἡ Mollard-Besques (iii, πίν. 109a). Τὸ κεφάλι αὐτὸ δὲν εἶναι θεατρικό, δὲν διαφέρει ὅμως στὴν ἀπόδοση τῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τῆς κίνησης ἀπὸ τὰ δύο τῶν Ἀβδήρων. Ἡ Mollard-Besques τὸ χαρακτηρίζει σὰν «ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ σπουδαῖα τῆς συλλογῆς», αὐτὰ ὅμως τῶν Ἀβδήρων εἶναι πολὺ πιὸ ἀξιόλογα στὴν ἔκφραση τοῦ πάθους καὶ τῆς βίαιης κίνησης. (Ἄλλα κεφάλια σατύρων πού παρουσιάζει ἡ Mollard-Besques, iii, εἰκ. 275, i, g, h, καὶ εἰκ. 276, a, β, c, d, e, h).

Θεατρικὸ πιθανὸν νὰ εἶναι αὐτὸ πού βρέθηκε στὸ Σπίτι τοῦ Ἑρμῆ στὴ Δῆλο (BCH 77, 1953, 553-558, A4290). Ἡ Mollard-Besques σημειώνει γιὰ τὸ ἔργο πού δημοσιεύει ὅτι ἔχει δεχθεῖ τὴν ἐπίδραση τῶν ἔργων τῆς Περγάμου. Τὸ ἴδιο ὑποστηρίζει καὶ ὁ συγγραφέας πού δημοσιεύει τὸ κεφάλι ἀπὸ τὴ Δῆλο.

Τὴ σχεδὸν παθητικὴ ἔκφραση πού ἔχουν τὰ κεφάλια τῶν σατύρων ἀπὸ τὰ Ἀβδηρα συναντοῦμε σ' ἓνα σάτυρο τοῦ Μουσείου τοῦ Prado (H. Stuart Jones, «The Sculpture of the Mus. Capitolino and Rome», Oxford 1912, πίν. 77, καὶ RM 52, 1937, πίν. 39, 2).

## SUMMARY

Eusevia Chasapi-Christodoulou, Terracotta theatrical figurines from Macedonia and Thrace, Pella, Amphipolis, Avdira.

Theatrical figurines are called those which represent *dramatis personae* and some which, though not directly related to the theatre, are influenced by theatrical performances.

In this article are presented unpublished terracottas from Macedonia and Thrace, which belong to the so called, according to T.B.L. Webster's terminology, «dramatic monuments». Most of them originate from the excavations of Aikaterini Siganidou in Pella. The rest are from Avdira and Amphipolis.

The terracotta theatrical figurines from Pella constitute the second important group of such findings in Macedonia, after the well known group of Olynthos. In Avdira we have also important findings, while from Amphipolis we have the sole coloured tile with six masks of New Comedy. Dramatic monuments have also been found in Thassos.

In the article, following the introduction, there is a catalogue of the terracotta figurines, of the unpublished as well as the published ones, from Olynthos, Pella, Amphipolis, Thassos and Avdira. This has been done because they haven't been published in such a way as to give information about the theatrical life of ancient Macedonia. For the same reason the conclusions regard not only Pella but also the above mentioned places.